

وزارت اطلاعات و فرهنگ

معینیت فرهنگ و هنر

ریاست باستان‌شناسی

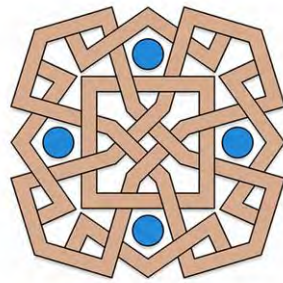
گزارش علمی حفريات ساحه باستانی ستوپه شیوکی

د اطلاعاتو او فرهنگ وزارت

د لرغون پوهنې ریاست

مؤسسه مشورتی حفظ میراث‌های فرهنگی افغان (ACHCO)

اتحادیه بین المللی حفاظت از میراث‌های فرهنگی (ALIPH)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسئول حفريات: عزيز الدين "وفا"

نویسنده گان:

1. عزيز الدين "وفا"
2. فدا محمد "ستانكزی"
3. محمد جان "زاهدی"
4. محمد یونس "فايق"

هیئت تحریر:

1. ذبیح الله "سادات" رئیس باستان شناسی افغانستان
2. محمد اورنگ "مختار" آمر حفريات ریاست باستان شناسی
3. سلطان مسعود "مرادی" آمر ترمیم آثار ریاست باستان شناسی
4. محمد سلیم "واک" آمر سروی محلات باستانی ریاست باستان شناسی
5. سرور "هدایت" مدیر عمومی ساحات باستانی ریاست باستان شناسی
6. مسیح الله "ستانكزی" عضو مسلکی آمریت سروی محلات

همکاران کاوش و تحقیق:

1. محمد حسن "مبارز"
2. حسین علی "حیدری"
3. محمد نسیم "نزهت"
4. عبدالخالق "محمدی"
5. علی جاوید "بكتاش"
6. محمد سالم "داد گستر"
7. محمد عاصم "صمیمی"

مرجع: ریاست باستان شناسی.

چاپ و نشر توسط: مؤسسه مشورتی حفظ میراث‌های فرهنگی افغان (ACHCO).

به کمک مالی: اتحادیه بین المللی حفاظت از میراث‌های فرهنگی (ALIPH).

تصویر 1: نمای عمومی ستوپه شیوکی قبل از حفریات. بهار 1398.

تصویر 2: نمای عمومی ستوپه شیوکی، بعد از انجام یکسلسه حفریات و ترمیم 19 جوزای 1401.

فهرست مطالب

ه	اطلاعات و فرهنگ وزارت فرهنگ و هنر معین پیغام
و	یادداشت اداره
1	مقدمه
3	فصل اول
3	نام‌های کهن و تاریخی کابل
5	فشرده رویدادها و وقایع تاریخی کابل
8	معرفی ساحه باستانی شیوکی
8	موقعیت ستوپه شیوکی
9	وجه تسمیه شیوکی
10	کندنکاریهای غیرقانونی در ساحه
13	سروی و حفريات رسمی
14	فصل دوم
14	آغاز پروسه حفريات، ترميم و مرمت ستوپه شیوکی و چگونگی فعالیتها در سال 1399
14	مطالعات توپوگرافی ساحه
16	راه اندازی حفريات در بخش‌های تحت پلان
22	فصل سوم
22	چگونگی فعالیتها در سال 1400
22	سندآژ تحقیقاتی شماره (1)
23	سندآژ تحقیقاتی شماره (2)
25	سندآژ تحقیقاتی شماره (3)
27	سندآژ تحقیقاتی شماره (4)
28	سندآژ تحقیقاتی شماره (5)

32.....	راه اندازی ساندازه‌های (تحقیقاتی) در ساحات باستانی (002) و (003).....
32.....	1. ساحة باستانی (002).....
35.....	2. ساحة باستانی (003).....
39.....	فصل چهارم.....
39.....	چگونگی فعالیت‌ها در سال 1401.....
39.....	ادامه فعالیت‌های اکتشافی در ساحة باستانی (001).....
43.....	ادامه کار حفريات ساندازه تحقیقاتی شماره (5).....
45.....	ادامه کار حفريات سطح فوقانی دیوارهای عمومی معبد.....
52.....	ادامه حفريات ساندازه شماره (4) در امتداد راه ورودی معبد.....
69.....	اندازه و سبک معماری ستوپه شیوکی.....
71.....	اجزای مهم متشکله ستوپه.....
75.....	ستوپه‌های نذری ساحة باستانی شیوکی.....
77.....	ستوپه نذری شماره (4).....
85.....	اتاق‌ها یا حجره‌ها.....
99.....	مقایسه ستوپه شیوکی کابل با ستوپه توپدره ولایت پروان.....
105.....	فصل پنجم.....
105.....	تیپولوژی ظروف سفالی مکشوفه ساحة باستانی شیوکی.....
106.....	تحلیل آماری سفالهای مکشوفه ساحة اول، دوم و سوم.....
118.....	مفاهیم نمادها، مهرها و تزئینات در بدنه ظروف سفالی.....
141.....	فصل ششم.....
141.....	سروی ساحات باستانی جنوب شرق کابل در سال 1401.....
141.....	ساحة باستانی سه توپان کمری:.....
144.....	ساحة باستانی ستوپه شماره (2) کمری:.....
146.....	ساحات باستانی (قول آبچکان کمری).....

149.....	ساحه باستانی ستوپه شماره (1) كمرى:
152.....	ساحات باستانی دره برجك كمرى
153.....	شيوكى (2):
156.....	ساحه باستانی يكه توت يخره:
158.....	ساحه باستانی سنگ لچان يخره يا شيوكى (3):
160.....	ساحه باستانی سنجك:
163.....	ساحات باستانی دره زندان در دامنه شاخ برنتى:
173.....	ستوپه گلدره:
177.....	سرخ منار
178.....	منار چكرى
181.....	نتيجه
182.....	پيشنهادات
183.....	ضمائم
215.....	فهرست تصاویر
227.....	فهرست اشكال
238.....	منابع و مآخذ:

د اطلاعاتو او فرهنگ وزارت د فرهنگ او هنر معین پیغام

افغانستان د نړۍ په کچه د لرغونې او بډایې تاریخ په درلودو سره د ځانګړې اهمیت څخه برخمن دی؛ د تاریخ تیارو برخو رنول د لرغون پوهنې علمي - مسلکي غړو له هڅو پرته امکان نه لري؛ داځکه چې لرغون پوهان د دایمي کار او نه سترې کېدونکو هڅو سره د محکمې تل د لرغون پوهنې د بنسټونو او معیارونو له مخې را سپړي او د پخوانیو یادښتونه او آثار را لوڅوي، د پخوانۍ بشري ټولنې د ژوند معلومات خپرونکو، تاریخ پوهانو او لیکوالو ته په لاس ورکوي ترڅو د هېواد د تیرو پرګنو او مدنیتونو تاریخ لا ښه روښانه شي.

د مسئلې اهمیت ته په کتو د منل شوو ملي او نړیوالو اصولو په نظر کې نیولو سره، لرغون پوهنې ریاست د لرغونو سیمو او آثارو د مدیریت، اسناد جوړونې، سروې، کیندنو بیا جوړونې برخه کې په دایمي توګه علمي او مستمر فعالیتونه ترسره کړي دي، چې پایله کې یې د هېواد په بېلابېلو برخو کې د مختلفو دورو بې شمېره لرغونې سیمې موندلي او ثبت کړي دي.

د شپوکي لرغونې سیمه یو له دغو لرغونو سیمو څخه ده، چې په وروستیو کې یې د لومړۍ برخې کیندنې، بیا جوړونې او مستند جوړونې د الف بنسټ په مالي همکارۍ او تخنیکي برخې یې د افغان فرهنگي میراثونو د ساتنې مشورتي موسسې (اچکو) په همکارۍ سرته ورسېدې، اوس مهال دغه سیمه د کورنیو او بهرنیو ګرځندویانو او خپرونکو د کار او سیاحت لپاره چمتو ده.

دغه رساله چې د اطلاعاتو او فرهنگ وزارت د لرغون پوهنې ریاست د مسلکي کارمندانو د علمي فعالیتونو ټولګه او د لرغوني افغانستان په ځانګړي ډول د پلازمېنې کابل د تاریخ، تمدن او فرهنگ پېژندنه ده؛ د علمي پرمختګ او لرغون پوهنې د فعالیتونو یوه لویه لاسته راوړنه بولم؛ ځای لري، چې د ځان او د فرهنگ او هنر معینیت له طرفه دغه لویې لاسته راوړنې او فعالیتونه د لرغون پوهنې ریاست او د دغه ریاست مسلکي او با استعداد کار کوونکو ته د مبارکي ویلو تر څنګ د الف بنسټ مالي او تخنیکي همکاريو او د افغان فرهنگي میراثونو د ساتنې مشورتي موسسې (اچکو) څخه چې د دې رسالې په چاپ او خپرولو کې یې همکاري وکړه د زړه له کومې مننه وکړم.

په پای کې د لوی رب څخه د رسالې ټولو لیکونکو او جوړونکو ته د لازياتو علمي پرمختګونو غوښتونکی یم.

مولوي عتيق الله عزيزي

د اطلاعاتو او فرهنگ وزارت د فرهنگ او هنر معین.

یادداشت اداره

افغانستان که از جانب دانشمندان به موزیم سر باز جهان شهرت دارد؛ با داشتن موقعیت خاص جغرافیایی در طول تاریخ به حیث مرکز وصل تمدن‌ها و ارتباط دهنده چین و هند با مصر-بین‌النهرین و برعکس آن از طریق راه ابریشم عمل کرده است؛ جاده ابریشم مهم‌ترین راه ارتباط تاریخی تمدن باستانی است که در تعامل تمدن‌ها و فرهنگ‌های مختلف نقش داشته، بدون شک سلاطین، فرمانداران و بازرگانان برای تسلط بر این جاده و کنترل جهان همواره سعی و تلاش نموده‌اند، که کشور ما چندین بار دستخوش تهاجمات بیرونی شده، برعلاوه اینکه در اثر این تهاجمات صدماتی بر پیکر این سرزمین وارد گردیده، اما از جانب دیگر امتزاج فرهنگ و هنر بومی و هنر وارده باعث شکل‌گیری تمدن جدیدی گردیده است.

با آغاز فعالیت‌های علمی و رسمی باستان‌شناسی در سال 1922 میلادی، زمینه مساعد گردید تا جهانیان متوجه اهمیت و ابهت تمدن آریایی و ما بعد آن در این سرزمین شده، تیم‌های باستان‌شناسی فرانسه، شوروی سابق، ایتالیا، آمریکا، جاپان، هند، آلمان... در هماهنگی با متخصصین افغان، سروی و کاوش ساحات متعدد باستانی را در ولایات کابل، پروان، کاپیسا، بامیان، بلخ، بغلان، تخار، سمنگان، جوزجان، قندهار، غزنی، ننگرهار، لوگر، میدان وردگ، غور و هرات آغاز نمودند که در نتیجه اکتشافات تیم‌های فوق‌الذکر به پرسش‌های متعدد جامعه علمی جهان پاسخ دقیق و مستدل ارائه گردید.

به منظور اشاعه علم باستان‌شناسی در کشور و تربیه کدرهای متخصص، یک سلسله اقداماتی روی دست گرفته شد از جمله: تأسیس انستیتوت باستان‌شناسی، ایجاد دیپارتمنت باستان‌شناسی و بشر‌شناسی در پوهنتون کابل و تدوین قانون حفظ آثار تاریخی و فرهنگی؛ در مطابقت به قانون مذکور فعالیت‌های باستان‌شناسی و تیم‌های بین‌المللی در رابطه به سروی، حفریات، ترمیم، مدیریت، حفاظت و مستندسازی آثار و ساحات باستانی کشور مشخص گردیده است.

ریاست باستان‌شناسی افغانستان در مطابقت به معیارهای پذیرفته شده ملی و بین‌المللی با تیم‌های مختلف داخلی و خارجی در ساحات باستانی کشور فعالیت‌های علمی و مسلکی را انجام داده است؛ از آنجایی که حفریات باستان‌شناسی با استفاده از علوم معاونه به منظور تبیین تاریخ صورت می‌گیرد، ایجاب می‌نماید تا تمامی فعالیت‌های ساحوی به شکل درست و اساسی مستندسازی گردیده تا بتوان از این طریق داده‌های میدانی باستان‌شناسی را به شکل مدون در خدمت شیفته‌گان علم و دانش و مشتاقان تاریخ و فرهنگ قرار داد.

یکی از نمونه‌های بارز در این مورد فعالیت‌های حفریاتی و ترمیماتی ساحه باستانی ستوپه شیوکی که از جمله ساحات بس مهم کابل زمین بوده، فعالیت‌های باستان‌شناسی و اکتشافی در ساحه مذکور از اثر سعی و تلاش بی دریغ کارمندان مسلکی ریاست‌های باستان‌شناسی و حفظ و ترمیم آبدات تاریخی می‌باشد؛ این پروژه به همکاری مالی بنیاد

محترم الف و همکارى تخنيکى موسسهٔ محترم اچکو به مدت 3 سال به پايهٔ اکمال رسيد که يکى از دستاوردهاى مهم در بخش حفريات، ترميم و تسجيل ساحات باستانى کشور به حساب مى‌رود.

رسالهٔ حاضر که تحت عنوان "حفريات علمى ساحهٔ باستانى ستوپه شيوکى" به رشتهٔ تحرير در آمده در تهيه و تدوين آن تمام اصول و معيارهاى ملّى و بين‌المللى در نظر گرفته شده، يگانه منبع دست اول بوده که دانشمندان و پژوهشگران مى‌توانند با استفاده از اين رساله در رابطه به بخش‌هاى مختلف ساحهٔ مذکور و ساحات باستانى اطراف آن معلومات اساسى و مؤثق بدست آورند.

ادارهٔ باستان شناسى افغانستان از زحمات خستگى ناپذير کارمندان مسلکى وزارت اطلاعات و فرهنگ، مسئولين و کارمندان موسسهٔ اچکو و بنياد الف که بر علاوهٔ فعاليت‌هاى ساحوى در پخش و نشر نتايج علمى ساحهٔ مذکور سعى و تلاش نموده اند ابراز امتنان نموده موفقيت‌هاى مزيد شانرا را خواهان است.

ذبيح الله سادات

رئيس باستان‌شناسى افغانستان

مقدمه

افغانستان کشوری است باستانی، که از دوره‌های قبل التاریخ تا اکنون مهد مدنیت‌ها، گذرگاه کاروان‌های تجارتی، مرکز فرهنگ، علوم، فلسفه، پرورشگاه فکر و اندیشه‌های دینی، مذهبی، سیاسی و اخلاقی بوده؛ قدرت‌های بزرگ، رجال برجسته و پر توان در روند تکامل تاریخی از این جغرافیا برخاسته و آثار کم نظیر از خود به جا مانده اند. بهترین منبع که بر این گفتار گویاست همانا سفرنامه‌های می‌باشد که زاپیرین چینی و سایر سیاحان بعد از بازدید از این خطه باستانی مشاهدات شانرا به رشته تحریر در آورده اند. سیاحان و جهان گردان روی دو هدف خاص به این سرزمین باستانی آمده اند؛ یکی به منظور مطالب سیاسی و اداری وظایفی که از طرف حکام و یا زمامداران همان وقت برای شان سپرده میشد که از هند یا پارس و یا آریانا دیدن نمایند، دیگر اینکه راهبان، روحانیون و سوداگران چینایی، هندی و یا بودایی بودند که برای بازدید از معابد، ستوپه‌ها، صومعه‌ها و اخذ معلومات دینی به مرکز بودایی آریانای کهن می آمدند این امر به شگوفایی فرهنگ و تمدن این کشور فرصت مناسبی بود. بناءً به روایت زاپیرین مذکور پیروان دین بودایی و مردم بومی این خطه باستانی دست به عمراناتی زدند که اکنون به آبدات تاریخی مبدل شده اند؛ در میان سایر نقاط جغرافیایی آریانای کهن یکی آن کابورا یا کابل می‌باشد در این خطه باستانی ساحات و آبدات تاریخی زیادی کشف گردیده از جمله ستوپه شیوکی که در منابع بنام شیوکی (1) ذکر گردیده یکی از این یاد گارهای باستانی می‌باشد.

کابل در گذشته و حال با در نظر داشت موقعیت خاص جغرافیایی خود نقش مهمی را نسبت به دیگر شهرهای آریانای کهن ایفا کرده است؛ نمونه بارز ادعای ما همانا داشته‌های باستانی و تاریخی بی شماری است که تا اکنون در حومه و اطراف شهر کابل بجا مانده است، از جمله میتوان از ساحات باستانی بالاحصار، تپه مرنجان، تپه نارنج، قول توت شهدای صالحین، قلعه خندر، قول سرخ توت میاخیل شیوکی، ساحات باستانی دره زندان برنتی معروف به کافر کنج، دره سنجدک یخدره معروف به سنجدره، سنگ لخچان یخدره، یکه توت یخدره، شیوکی، قلعه مفتی و قول آبچکان کمری، دره برجک، چکری، خورد کابل، موسهی، خاک جبار، بتخاک و به همین ترتیب شواهد باستانی مضاعف که تا هنوز سروری و به ثبت نرسیده است نیز یاد آور شد. بسیاری از ساحات باستانی فوق الذکر

توسط قاچاقبران آثار تاریخی، غاصبین زمین و مافیای آثار یا به شکل بی رحمانه مورد دستبرد قرار گرفته و یا هم تخریب و بالای ساحات باستانی منازل رهاشی اعمار گردیده است، عوامل طبیعی در تخریب ساحات تاریخی و باستانی بی تأثیر نبوده؛ در مقابل با امکانات محدود و نا چیز خوشبختانه عدۀ از این ساحات مانند: "خواجه صفا، تپه نارنج، باغ بابر، تپه مرنجان، توپدره و بالاحصار کابل توسط ریاست باستان‌شناسی افغانستان، با همکاری نهادهای فرهنگی تحت کاوش‌های علمی قرار گرفته و در این اواخر ساحۀ باستانی ستوپه شیوکی یکی از ساحات مهم باستانی دیگری می‌باشد که به همکاری مالی و تخنیکی بنیاد بین المللی حفاظت از میراث‌های فرهنگی (الف) و توسط باستان‌شناسان افغان به طور مستقلانه تحت کاوش‌های علمی، ترمیم و مرمت قرار گرفت و به مثابه ارزش‌های تاریخی و فرهنگی، منحیث موزیم غیرمنقول آماده حفظ، نگهداری و بهره برداری می‌باشد. حفاظت ساحات باستانی یا میراث‌های فرهنگی وظیفه دولت و مردم بوده و نمی‌توان بدون همکاری مردم میراث‌های فرهنگی را حفاظت و حراست نمود. چون ساحه باستانی ستوپه شیوکی در جنوب شرق شهر کابل احراز موقعیت کرده است، بناءً ایجاب میکند تا اهمیت و جایگاه کابل را در سیر تاریخ مختصراً مرور نماییم.

فصل اول

نام‌های کهن و تاریخی کابل

در ابیات پهلوی نام این شهر "کابل" ذکر شده است. با وصف آن شهر را به نام‌های "کابول" و "کاوول" نیز گفته اند و بعضی از مؤرخان یونانی آن را کابورا و کارورا یاد کرده اند؛ در شاهنامه فردوسی مکرراً از کابل و کابلستان نام برده شده است. این شهر از وادی‌های سر سبز، شاداب و پر نفوس برخوردار بوده که منظره زیبا و با شکوه آن را می‌توان به خوبی مشاهده کرد (کهزاد؛ 1346).

همین گونه نام‌های چون کابولیته، اورتبانا، بوروسناتا، کوفن یا کوفس، خوسپس، کافو و نظایر آن‌ها اسمایی است که مؤرخین و منابع سانسکریت، یونانی و چینی در رابطه به کابل تذکر داده اند. (فیضی؛ 1400، ص 9-10).

کابل از جمله ولایات مرکزی افغانستان است که در تاریخ معاصر و باستان کشور نقش خیلی ارزنده را دارا بوده (نام کابل به نام کوبها و یا کوفن) از 3500 سال قبل در اسناد تاریخی به طور برجسته ذکر شده است. ریگویدا " نام کتابیست که بین سال‌های 1400 – 1900 قبل از میلاد تالیف و تدوین شده " این ولایت را به نام کوبها ذکر کرده است. بطلیموس این ولایت را به نام (کابورا) یاد کرده و دریای کابل را در این جا (کوفن) درج کرده است. به همین ترتیب شهر کابل در زمان کابل شاهان در بالاحصار کابل و زمانی در بگرام و گاهی هم در هوفیان "اوپیان" پایتخت و مرکزیت عمومی امپراتوری کابل شاهان را تشکیل میداد. در زمان فتوحات اسلام کابل هم از نگاه استراتژی و هم از لحاظ موقعیت تجارتنی ارزش خاصی داشته، شهر توسط دیوار عظیمی احاطه گردیده بود که خرابه های آن تا حال در بالای کوه شیر دروازه به ملاحظه میرسد. (هیوان تسانگ) زایر چینی آنرا (هوفینه) یاد کرده و هرودت این سرزمین را به نام (کسپاتروس) ذکر کرده است. در داستان‌های رزمی از آن به نام (کاول) یاد شده است؛ خورد کابل و چکری نیز مربوط کابلستان قدیم بوده و منار چکری بیانگر تاریخ درخشان این خطه می‌باشد. بابر در این شهر تاریخی اقامت گزید از آب و هوای آن صفت نموده و میگوید: « میوه و پیداواری کابل خیلی تازه، شیرین و دلپذیر است». او در هند وصیت کرده بود که تابوت او را در باغ بابر جایی که خودش آنرا آباد و سر سبز ساخته بود دفن کنند که همین اکنون در دامان تپهٔ توپ کوه شیر دروازه موقعیت دارد. تیمور شاه پسر احمد

شاه کابل را ترجیح داده و به عنوان پایتخت کشور برگزید؛ بعد از وفات در جنوب غرب پل باغ عمومی مدفون گردید و مزارش الی اکنون پا برجاست. به همین ترتیب عبد الرحمن خان در کابل اقامت گزید و افغانستان مقتدر را با مرکزیت کابل اداره کرد (عارض؛ 1379، ص 1-3).

به هر صورت قدیم ترین نام را که برای شهر کابل سراغ داریم همانا کلمه (کوبها) است که در مورد رود خانه کابل در سرود ریگویدا به کرات ذکر شده، چون سرودهای مذکور به طور متوسط در 1900-1400 ق م سروده شده لذا گفته می‌توانیم که اقلأً 3500 سال است که این اسم داخل ادبیات آریایی شده، معنی کلمه (کوبها) هم تا یک اندازه معلوم است زیرا (کوه) در اکثر زبانها به معنی (آب) می‌باشد و نه تنها در سر کلمه (کوبها) بلکه در نگارش مؤرخین کلاسیک یونان و لاتین هم کلمه کوه بصورت عمومی در سر نام‌های رود خانه‌های مذکور دیده می‌شود مثل: (کوئین) (کوفین) (کوآسیس) و... پس میتوان گفت که (کوبها) قدیم ترین نامی است که در مورد رود خانه کابل استعمال شده در اوستا (کتاب آریایی‌ها) در جمله شانزده قطعه خاک زیبای آریایی کابل در مرحله هفتم بنام (ویکارتا) یاد شده. بطلیموس جغرافیه نگار معروف یونانی که در اواسط قرن دوم قبل از میلاد میزیست و کتاب او مفصل ترین جغرافیای قدیم آسیا است که نسبت به کشور ما معلومات با ارزشی ارائه می‌دهد در فهرست شهرهای ولایت پارو پامیزاد از کابل بنام (کارورا) یاد کرده است. در میان قبایل که بطلیموس در دامنه‌های جنوبی هندوکش قرار می‌دهد یکی (بولی تی‌ها) است که قرار نظریه (مکدونالد) احتمالاً کابولی تی‌ها یعنی باشندگان کابل و گرد نواح آن باشد. (اورتسپانا) نام دیگری است که از طرف مؤرخین کلاسیک به شهر کابل داده شده است بعضی مدققین به این فکر اند که شکل اصل این نام (یوروستان) بوده و در سانسکریت (حصار بلند) معنی می‌دهد و تقریباً در مورد تمام قلعه‌های مستحکم فراز کوه‌ها استعمال میشد. اگر قرار نظریه (کپتان ننگهم) شکل خواندن اسم مذکور کمی عوض شود از آن (پورتوسپانا) به دست می‌آید و هنوز هم در پشتو پورته معنی بلند و بالا را افاده میکند و دلالت میکند که این نام وقتی در مورد شهر کابل استعمال میشد که کابل حیثیت (بالاحصار) را به خود داشت (کوفن) (کوفس) هم نام‌هایی است که مؤرخین یونانی برای رود خانه کابل داده اند. بندهاش از کابل بنام (کاپل) ذکر کرده و این نزدیکترین لهجه قدیمی است که با تلفظ نام امروزه پایتخت کشور ما صدق میکند.

طوری که ذکر شد اولین صورت نام کابل همان کوبهای ویدی بود که نام خیلی قدیمی است ولی موقعیت اولیه کابل قدیم هنوز چندان روشن نشده است این قدر میدانیم که کابل همیشه در همین نقطه فعلی به دو طرفه رود خانه و میان دو کوه (شیر دروازه و آسمایی) واقع بوده است. بلکه از طرف جنوب یا بهتر بگوییم از طرف جنوب شرق تغییر محل نموده و در طی مرور زمان به این نقطه رسیده است. عجالتاً پیش از اینکه تحقیقات عملی درین زمینه روشنی اندازد به همین قدر اکتفا باید نمود که کابل در زمان عبور اسکندر شهر بزرگی نبود ورنه فاتح مقدونیه بدانجا توقف میکرد و اگر آبادانی هم داشت از سر راه عبور و مرور منحرف بوده است. از موقعیت‌های کابل قدیم یکی آبادانی‌های عصر کوشانی‌ها است. کابل بودایی در پای کوه منار چکری افتاده بود چنانچه هنوز هم این محل بنام خورد کابل یاد می‌شود. بقایای ستوپه‌ها و معابد و منار چکری که اصلاً مناره، عراده قانون بودایی است هر کدام به جای خود نشان می‌دهد که کابل بودایی در هشت کیلومتری جنوب شرق شهر موجوده و در دامنه کوه‌ها آباد بود (دایرت المعارف افغانستان؛ 1348، ص 116-117).

فشرده رویدادها و وقایع تاریخی کابل

دانشمندان را بر این عقیده است که کابل در عصر بودائی منطقه جداگانۀ را اشغال نموده بود یا به عبارت دیگر (کابل بودایی دورتر از کابل امروزی قرار داشت، نظر دانشمندان مذکور به دو دسته از دلایل استوار است "یکی وجود آثار باستانی و آبدات تاریخی و دیگر عرف و عادات برخی از باشندگان شهر کابل" روی همرفته به اساس نظریات فوق، کابل قدیم در قرن اول الی سوم میلادی روی حوزه لوگر به فاصله (8) کیلومتری جنوب شرق کابل فعلی قرار داشت و این حوزه است که ساکه، کمری، چکری و بگرامی آنرا فرا گرفته است. شمال آن تپۀ مرنجان، خواجه صفا، تپه نارنج، ساحه قرار داشته. بقایای آثار باستانی درعلاقۀ که ذکر کردیم معمولاً بالاتر از زمین‌های کشت زار و بالاتر از دهکده‌ها مثل: دهکده شیوکی و کمری و بیشتر اوقات در تۀ دره‌های کوچک قرار گرفته که از نظر نسبتاً پوشیده می‌باشد. یکی از آبدات مشهور کابل قدیم، منارچکری است که در جنوب شرقی شهر موجوده به فاصله دوازده کیلومتر دورتر روی تیغۀ کوه قرار گرفته و در حدود بیست متر بلندی داشته، در سال‌های 1998 تخریب و از بین برده شد؛ منار مذکور به مثابه نصب العین راهبان بودایی و نشانه بارزی بازرگانان شرق و غرب

بوده است. بعد از تسلط اسکندر مقدونی بر پهنه آریانا در 327 یا (329) پیش از میلاد و تشکل دولت یونانوباختری، فرهنگ، مدنیت و افکار کابل رو به انکشاف بوده و نیروی یونانیان به سوی نیم قاره هند از کابل عبور نموده است. با اینکه دولت یونانی در شمال کشور یعنی شمال هندوکش بر اثر حملات تخاریان منقرض گردید. اما در جنوب هندوکش بیشتر از یک صدۀ دیگر در کابلستان باقیماند و در نهایت مدنیت دوره یونانوباختری دو صد سال در کابل پا برجا ماند. تحقیقات نشان می‌دهد که کوه آلونا (ارونا یا آلوناویشن) در خیرخانه کابل یکی از بزرگترین کانون‌های باستانی عقاید بودایی بوده و کشف مجسمۀ سوریا (رب النوع آفتاب) از محل هزارۀ بغل در خیرخانه کابل ثابت ساخت که این محل تا قرن‌های (5-6) میلادی از بزرگترین مراکز عبادی و مذهبی هندوشاهان کابل بوده است.

به عقیدۀ مؤرخین حدود و وسعت کابل عصر بودایی به مراتب از محیط شهری و اداری امروزی بزرگتر و نمود گردیده است. با پایان دوره یونانی‌ها در کابل مرحلۀ سلسله کوشانی‌ها که از شمال هندوکش به جنوب آن سرازیر گردید؛ با به دست آوردن قلمرو وسیع از کابلستان تا هندوستان هم‌چنان از نفوذ آئین بودایی حمایت به عمل آورده اند. و از سیاست تسامح و تساهل دینی در قلمرو خویش استفاده نموده که در جغرافیای تاریخی بار تولد شرح آن آمده است. هنگامی که رشته سلطنت کوشانی‌های بزرگ ضعیف گردید دولت سیت و پارت تأسیس شد، اگرچه برخوردهای جنگی و سیاسی بر این شهر بی تأثیر نماند، ولی کابل موقعیت و اهمیت خود را حفظ کرد، زمانی که کوشانیان کوچک (کابل شاهان) در کابل مستقر شدند، هجوم اعراب مسلمان شروع گردید. کابل شاهان در سال 176 هجری برابر با 797 میلادی پس از تخریب شهر کاپیسا به کابل انتقال یافت، زیرا این شهر بنا بر موقعیت ارضی و کوه‌های بلند و قلعه مستحکم محفوظ بود. در زمان (سکه تورمان) آخرین سلالۀ کابل شاه (کالار) وزیر برهمنی او کودتا کرد و شاه را محبوس ساخت و سلالۀ برهمنی معروف به هندوشاهی را که شعبۀ دیگری کابل شاهان بودند به تخت رسانید. این شاهان حصار بزرگ شهر را که در عهد کیداریان بر کوه‌های آسمایی و شیر دروازه کشیده بود، ترمیم کرد و توانست از هجوم آوران جلوگیری نماید (مرادی، 1382، ص 85، 87، 95، 96).

سال 36 هجری که عبدالرحمن بن سمره و جمعی از فاتحان اسلام و عدۀ از دانشمندان مسلمان عرب مانند حسین بصری به مقصد فتح سیستان وارد زرنج شدند. در فاصلۀ عبور از رود خانۀ هیرمند یا هلمند جنگ سخت

میان سر بازان اسلام و اهل آن دیار در گرفت، تعداد زیادی از طرفین کشته و اسیر شدند، چندی بعد کابل را نیز تسخیر کردند. قیام مردم کابل با پشتی بانی کابل شاهان آنها را واداشت تا دوباره کابل را رها کنند به همین قسم تا تقریباً دو صد سال دیگر کابل شاهان در برابر حملات اعراب از خود ایستادگی نشان دادند (بلخایی؛ 1380، ص 1).

تعدادی از امرای محلی که با انقراض دودمانهای کوشانو-کیداری و یفتلی‌ها تا قرون بعدی در نقاط مختلف باقی ماند بعضاً در کابل و کاپیسا حاکمیت‌های خود را حفظ کردند، در تاریخ به نام شاهان کابل شناخته شده اند. بعضی از این شاهان تا حملات یعقوب لیث صفار مقارن 879 میلادی به نام (رتابله) رتبیل یاد شده و در بعضی از متون عربی و هندی آنرا بقایای از (رتن پال) دانسته اند. اینها در ساحات کابل، لوگر، کاپیسا، گردیز و تا وپهند حکمرانی کرده اند و ساحات اراکوزی، غزنه و سیستان هم در تسلط ایشان بود و مراودات وسیعی با این مناطق قایم نموده بودند.

مؤلف تاریخ سیستان از شاهان کابل منجمله از چنجل شاه تذکر داده که معاصر المهدی بن منصور عباسی در حدود سال 785 میلادی مطابق 164 هجری می‌باشد. اینها بعد از فرار از کابل مدتی در گردیز و از آنجا به وپهند، تکسیلا و ساحات پنجاب مستقر می‌شوند و چندی علیه سلطان غزنه (محمود) پیکار می‌نمایند. همزمان خانواده دیگری در همین محل به ظهور میرسد که زیر نام نیکی ملکان و نیکی شاهان معروف اند و تعداد زیادی از مسکوکات آنها از غزنی، زابل و ساحات لوگر نیز به دست آمده است. شیران بامیان به همین خانواده که شاید بقایای از گروه کیدار و یفتلی باشند، متعلق بوده اند.

آوانی که انگلیس‌ها اوایل قرن (19) میلادی به فکر تصرف افغانستان شدند، ملت قهرمان افغانستان به نبرد ملی پر داخته و نگذاشتند تا نیت شوم آن ابر قدرت استعماری عملی شود. قبل از انگلیس‌ها شاهان مغلی نیز خواستند کابل را تصرف کنند، روشن است که در پهلوی مقاومت مردم و نبرد بر حق کابلیان موجودیت دیوارهای کوه‌ها نیز نقش داشته است.

برخلاف بعضی نظریات دیوارهای شیر دروازه و آسمایی به حیث تصادف و یا وقت کم اعمار نشده بلکه سالیان دراز را پشت سر گذرانده تا اینکه به کمال انجام رسیده و این خود دلیل استوار و پایه دار بودن شاهان یفتلی را در کابل نشان می‌دهد که چندین دهه پا بر جا بوده اند.

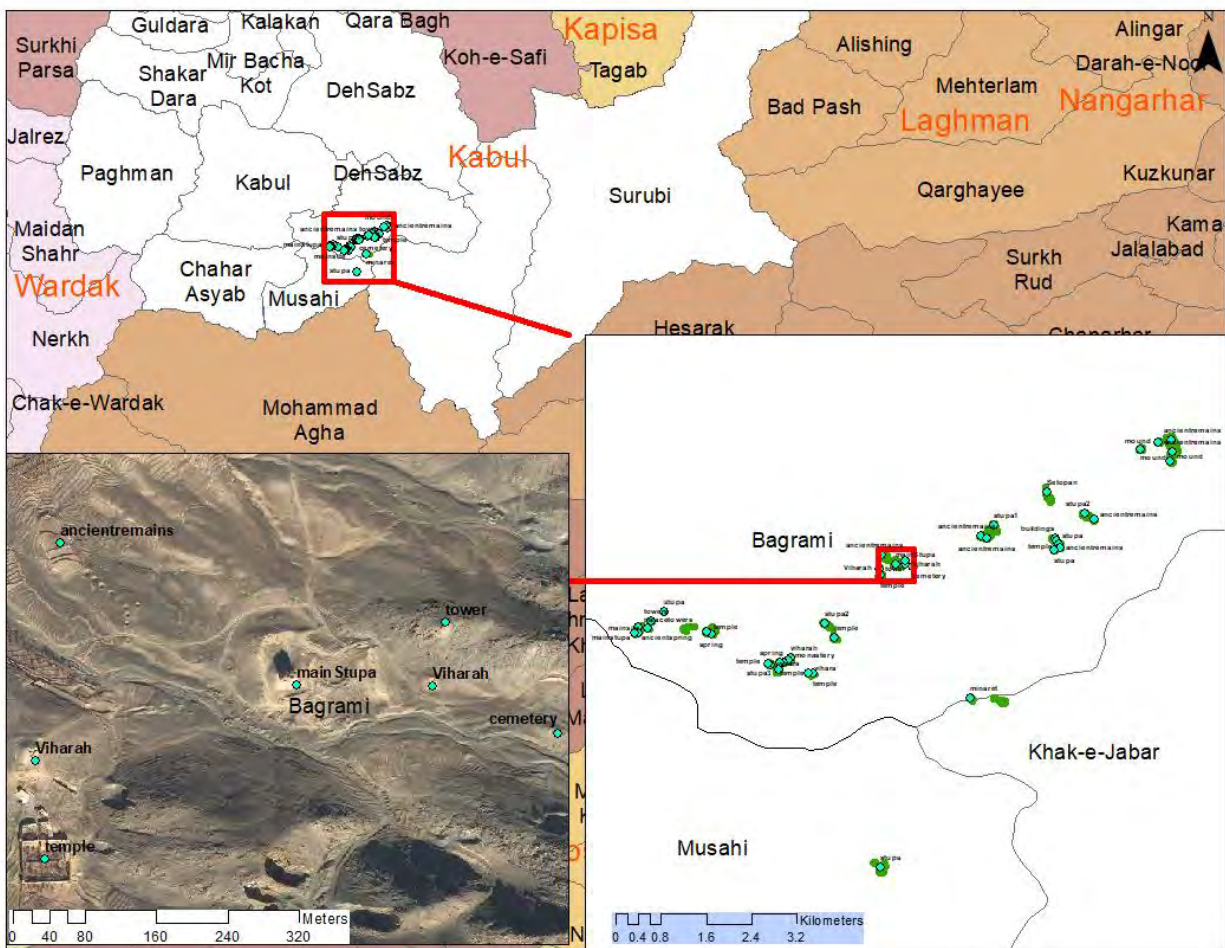
معرفی ساحة باستانی شیوکی

شیوکی یکی از مراکز مهم بودایی کابل قدیم می‌باشد، که در 8 الی 20 کیلومتری جنوب شرق شهر کابل در دامنه‌های کوه شاخ برنتی و منار چکری موقعیت دارد که شامل شیوکی، کمری، سه توپان، سهاک (ساک) و بگرامی می‌باشد. در منطقه که شیوکی نامیده می‌شود کانون‌های متعدد باستانی وجود دارد و از یکدیگر چندان فاصله ندارند، در حقیقت امر چندین مجموعه بزرگ از معابد، صومعه‌ها، دیرها، ستوپه‌ها و ویهاراها به سان دهکده‌های کوچک و بزرگ در میان هر دره بالای تپه‌ها و بلندی‌ها تا هنوز به چشم می‌خورد. اگر به طور کلی پیرامون شناسایی و قدامت این ساحات تمرکز نماییم پس گفته می‌توانیم آبدات بودایی این حوزه از شمال و شمال غرب، جنوب و جنوب شرق کابل الی ننگرهار و تاکسیلا در مرحله‌های مختلف اما اندیشه‌های نسبتاً مشابه با هم پیوند عمیق دارند.

موقعیت ستوپه شیوکی

ستوپه شیوکی در 15.5 کیلومتری جنوب شرقی شهر کابل با مختصات جغرافیایی 34.441014 عرض‌البلد شمالی و 69.280840 طول‌البلد شرقی در نشیبی کوه پایه‌ها و دره‌های شمالی مینار چکری که مملو از چشمه‌های آب می‌باشد، در منطقه بنام کاریز امین که قبلاً بنام قلعه آخند زاده معروف بود احراز موقعیت کرده و 1925 متر از سطح بحر ارتفاع دارد. در فاصله 133 متری جناح شرقی ستوپه در یک نقطه نسبتاً بلندتر بقایای یک ساختمان ویهارا مانند دیده می‌شود، و در فاصله (1.340 الی 3.2) کیلومتری شمال شرق آن به شمول بقایای ستوپه‌های (نمبر 1) و (نمبر 2) کمری، سه توپان، مجموعاً بیش از پانزده نقطه باستانی دیگر موقعیت دارد، منار چکری در فاصله 2.622 کیلومتری جناح جنوب ستوپه شیوکی احراز موقعیت کرده، از غرب با قلعه آخندزاده که فعلاً بنام کاریز امین تغییر نام کرده؛ در فراز دهکده بالای تپه سنگی در فاصله 255 متری جناح غرب ستوپه شیوکی بقایای ساختمان سنگی ویهارا مانند دومی به نظر می‌رسد و هم‌چنان در فاصله 125 الی 300 متری جناح جنوب شرق ساحة علایم زیادی از بقایای باستانی دوره بودایی به چشم می‌خورد. از شمال با نشیبی‌های دامنه شیوکی، شهرک هجرت مینه و زیارت شیخ عادل محدود می‌باشد. قابل ذکر است که در منابع مختلف داخلی

و خارجی موقعیت آثار و آبادات جنوب شرقی کابل به شکل بسیار کلی ذکر شده جزئیات کامل و دقیق ندارد، بعضاً این منابع نمیتواند اطلاعات دقیق ساحات را به دسترس محققین برساند. از سوی دیگر تغییرات جغرافیایی، تاریخی، بشری و طبیعی چند دهه اخیر چهره مناطق را تا اندازه زیاد دگرگون ساخته است. به همین علت در تعیین حدود و موقعیت ساحات باستانی تحت کاوش و سروی از نرم افزارهای GIS و GPS که بسیار دقیق می باشد استفاده شده و نام فعلی محلات ذکر شده است (سروی باستان شناسی؛ GIS، 1401).

شکل 1: نقشه عمومی ساحه باستانی شیوکی.

وجه تسمیه شیوکی

قسمی که در فوق ذکر شد پیروان دین شیواییزم در این نواحی زیسته اند و پیرامون نام منطقه دو طرز دید وجود دارد: احتمالاً نام این منطقه (شیوکی) از کلمات شیوا و شیواییزم مشتق شده باشد؛ نظر دوم موقعیت جغرافیای منطقه می باشد، چون ساحه است که در نشیبی دامنه های شمال شرقی کوه های برنتی و چکری قرار

گرفته به همین علت نزد مردم به نام شیوه یا شیوکی که معنی (نشیب یا نشیبی) را می‌دهد، مردمان که در نشیبی یا شیوه دامنه‌های کوه زندگی میکردند معروف گردیده است.

کندنکاری‌های غیرقانونی در ساحه

چارلز مسون، هونینگ بیرگر و سایر همکاران شان مانند مورکراف و میتلاند که مجموعاً حدود 12 نفر می‌شد از جمله افسران نظامی هند برتانوی بودند، که از طریق مرزهای شرقی کشور در جریان جنگ‌های اول و دوم افغان - انگلیس وارد کشور شدند، ساحه متذکره را در سال‌های 1833 - 1834 میلادی مورد سروی و کندنکاری خودسر قرار دادند؛ ایشان نه تنها در ساحات باستانی شیوکی و کمری بلکه در سایر نقاط کشور مانند ننگرهار، تگاب، نجراب، کاپیسا، پروان، بامیان و خورد کابل یک سلسله کندن کاری‌های خود سرانه و غیر اصولی را انجام دادند. فعالیت آنها منجر به تخریب و از بین رفتن آبدات تاریخی کشور شده که در تاریخ باستان‌شناسی افغانستان بنام تحقیقات غیر معیاری و غیراصولی به ثبت رسیده است (عزیزی؛ 1381، ص 34).

اما در مقابل یادداشت‌ها، تصاویر، نقشه‌ها و رسامی‌های آن دوره که توسط آنها از ساحات باستانی افغانستان برداشته شده؛ از عظمت تاریخی کشور ما نکاسته بلکه بزرگی و ابعاد مختلف تاریخ باستان کشور ما را به جهانیان معرفی کرده و منحنیث اسناد معتبر برای نسل‌های امروزی به جامانده است.

به نظر مسون "در شیوکی 5-6 ستوپه وجود دارد اما به گفته او در شیوکی 11 مجموعه بودایی که شامل یک ستوپه اصلی، چند برآمدگی، یک یا چند چهار ضلعی شناسایی شده که در مجموع یک دیر بودایی را تشکیل می‌دهند، یعنی جامعه از راهبان که در کنار هم، درون محوطه آئینی زندگی می‌کنند. این مجموعه‌ها شامل دو بخش هستند:

1- محوطه مذهبی

2- محله‌های مسکونی

که به نزد بودائیان مجموعه مقدس خوانده شده اند؛ مکانی که همیشه به روی پیروان غیر راهبی باز بوده و برای ادای احترام به ستوپه اصلی، شمایل‌ها و ستوپه‌های فرعی یا نذری به آنجا می آمدند، محل‌های مسکونی اغلب اوقات قلمرو انحصاری راهبان، شاگردان و مستخدمان بود و تنها ایشان در آن جا زندگی می کردند.

در مقاله تحت عنوان چارلز مسون و ساحات بودایی افغانستان در صفحه (78-79) به نقل از میزونو آمده است که: "ستوپهٔ نمبر 1 شیوکی در شرقی ترین قسمت از مجموعه ستوپه‌های چهار گانه شیوکی قرار داشته و یک اندازه بزرگتر و در وضعیت بهتر از سایر ستوپه‌ها می‌باشد، تا هنوز رواق‌ها و گنبد آن خوب حفظ شده و روی آن پلستر گچی یا lime plaster موجود است. در میان رواق‌ها به طور استثنایی یک رواق بلند تر سه تکه قرار دارد، رواق‌ها با تزئینات قشنگ و گچ بری زینت شده، تاق‌های نیمه دایروی تیغه دار به سبک هندو کورنتین می‌باشد، گچ بری‌های بخش‌های پائینی این ستوپه مانند سایر ستوپه‌های کابل طبق معمول کاملاً از بین رفته است، اگرچه ستوپه‌های کوچکتر مشابه این ستوپه در لاما و شترک نیز دیده شده است. شیوکی نمبر 2 در نزدیکی یک قریه در یخدره واقع شده جایی که دو ستوپه دیگر در شرق و غرب دره در غرب واقع شده است."

در ادامه آمده است که: "داکتر هونینگ بیرگر با چند نفر کارگر مستقیم از بالای وسط گنبد دست به حفریات ستوپه نمبر 1 (ستوپهٔ موجوده) زده و بعد از مدت 12 روز به یک سنگ مربع شکل هشت فیت معادل 2.4 متر مربع بر می‌خورد که ادامه کار را به علت فرسودگی بخش ستوانه یا خالی گاه داخل گنبد با مشکل مواجه میکند بناءً در پائین گنبد یک سوراخ تا مرکز گنبد ایجاد کرده و به طور افقی به حفریات ادامه می‌دهند که در عمق سه فیت معادل 91.4 سانتی‌متر از مرکز یک حجره سنگی نه چندان بزرگ به اندازه 30.48 سانتی‌متر مربع که با شش سد منظم سنگی، جعبه تبرک را احاطه کرده بود دریافت گردید. جعبه مذکور با رگه های سیاه و خاکستری رنگ در دو طبقه که در وسط طبقه بالایی چیزی وجود نداشته و در طبقه پائینی یک مقدار خاکستر با مخلوط خاک و در میان آن به شمول خود جعبه تبرک حدود 13 اثر شامل (تزئینات طلائی و نقره‌ای به دست هونینگ بیرگر افتیده است " (Masson)؛ مترجم: عزیز الدین وفا).

تصویر 4: نمای ساحه باستانی جناح غربی ستوپه شیوکی^۱

تصویر 3: نمای کندن کاری‌های غیر قانونی ساحه باستانی 003^۲

تصویر 6: نمای یکی از ساحات باستانی کافر کنج دره زندان شاخ برنتی^۳

تصویر 5: نمای ساحه باستانی یکه توت یخدره^۴

1. ساحه باستانی جناح غربی ستوپه شیوکی که به اثر کندن کاری‌های خود سر تخریب گردیده است، این ساحه تا هنوز تحت پلان حفريات قرار ندارد.
2. یکی از ساحات باستانی کافر کنج دره زندان شاخ برنتی که ستوپه مرکزی و دیوارهای احاطوی آن به شدت مورد کندن کاری‌های غیر قانونی در دهه های گذشته قرار گرفته است.

3. کندن کاری‌های غیر قانونی ساحه باستانی 003 شیوکی که در جناح شرق ساحه 002 موقعیت دارد.

4. نمای ساحه باستانی یکه توت یخدره که به اثر کندن کاری‌های غیر قانونی تخریب گردیده است.

تصویر 8: نمای ستوپه 2 کمری^۶

تصویر 7: نمای ستوپه شماره (2) کمری^۵

سروی و حفریات رسمی

در سال 1922 میلادی برای اولین بار دولت وقت افغانستان با همکاری متخصصین کشور فرانسه (DAFA) فعالیت‌های رسمی و مسلکی باستان‌شناسی در افغانستان را آغاز نموده و در نقاط مختلف این خطه باستانی ساحات متعددی کشف گردید.

سروی رسمی دیگر در سال 1962 توسط (Mizuno, Kyoto University) صورت گرفت (Ball;1982,P254).

ساحه متذکره برای آخرین بار در سال 1398 هـ.ش. توسط هیئت ریاست باستان‌شناسی سروی و پیامد آن منتج به راه اندازی حفریات باستان‌شناسی اصولی، همه جانبه و ممتد در ساحه شد که در پهلوی آن کار مرمت، بازسازی و ترمیم بقایای باستانی بجامانده نیز در نظر گرفته شد.

⁵ . نمای ستوپه شماره (2) کمری که آثار بقایای ستوپه مرکزی و معبد دوره بودایی را نشان می‌دهد و کندن کاری غیر قانونی شده است.

⁶ . نمای بقایای ستوپه شماره (2) شیوکی واقع در قریه یخدره که به اثر کندن کاری‌های غیر قانونی و عوامل طبیعی آسیب زیاد دیده است.

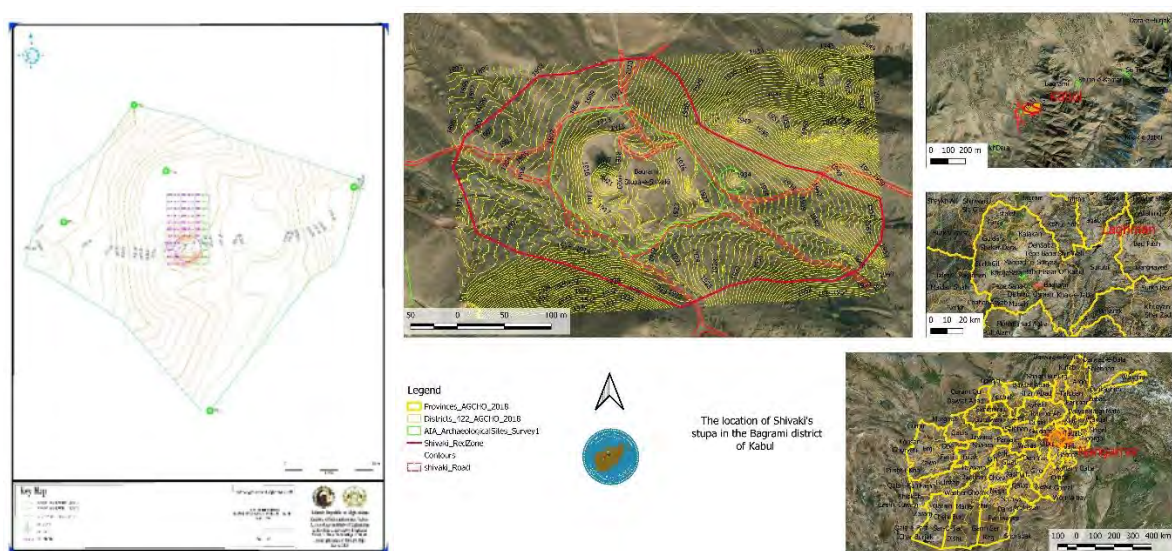
فصل دوم

آغاز پروژه حفريات، ترميم و مرمت ستوپه شيوکي و چگونگی فعاليتها در سال 1399

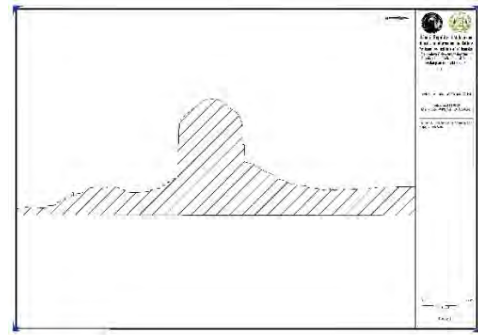
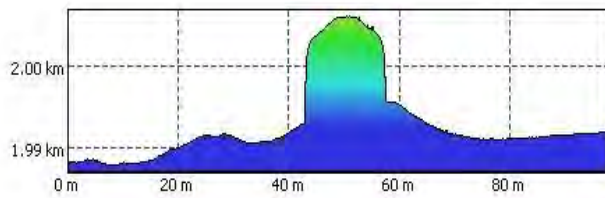
کار حفريات و تحقيقات باستان‌شناسی و هم‌چنان ترميم، مرمت و بازسازی ساحه باستانی ستوپه شيوکي به طور اصولی و قانونی تحت زعامت و رهبری رياست باستان‌شناسی وزارت اطلاعات و فرهنگ به کمک مالی بنياد الف و تخنيکی موسسه مشورتی حفظ ميراث‌های فرهنگی افغان (اچکو) در اواخر ماه سرطان سال 1399 برای نخستين بار آغاز گردید.

مطالعات توپوگرافي ساحه

در گام نخست ساحه از لحاظ توپوگرافي، وضعیت عمومی مطالعه و بررسی گردید و نقشه‌های توپوگرافي و تقسیمات مربع بندی ساحه به همکاری اعضای مسلکی ديپارتمنت سروی ترتیب و متعاقباً اعضای مسلکی ديپارتمنت حفريات کار کاوش را بر اساس مطالعات و ارزیابی ساحه از جناح شمالی ستوپه که گمان ميرفت راه زينه ستوپه در همین موقعیت وجود داشته باشد آغاز و طی چند روز کاری نتایج به دست آمده نشان داد، که بخش‌های از راه زينه به شمول پله‌ها و تزئینات دو طرف راه زينه کشف گردید.

شکل 2: نمای توپوگرافي و ارزیابی‌های مهندسی ساحه.

شکل 3 و 4: نمای برش ستوپه شیوکی از شمال به سمت جنوب.

همزمان کار حفریات در سایر بخش‌ها (اطراف گنبد از بالا نیز ادامه یافت) در پهلوی آن تیمم تخنیکی ترمیم، استحکام بندی بخش‌های فوقانی و اطراف گنبد را که در اثر عوامل طبیعی و بشری در طول قرن‌ها آسیب دیده بود در مطابقت به معیارهای پذیرفته شده ملی و بین‌المللی به پیش برده است.

تصویر 9: نمای جناح شمالی ستوپه در جریان استحکام بندی و مرمت گنبد.

راه اندازی حفريات در بخش‌های تحت پلان

حفريات و تحقيقات در بالای تخت بزرگ ستوپه آغاز شد تا باشد به بقایای تأسیساتی که در بالای تخت بزرگ میبایست موجود باشد دست پیدا کنیم که بعداً کار مرمت و ترمیم آن طبق پلان به پیش برده شود؛ طی چند روز کاری نتایج طوری که تصور می شد به کشف بخش‌های از (پردکشیناپت) یا دهلیز طواف که در بالای تخت بزرگ موقعیت دارد، هم‌چنان بقایای ساختمانی که دهلیز طواف را با گنبد وصل می کند و دارای تزئینات ستون پایه‌ها و راه پله‌ها می‌باشد رسیدیم، باید خاطر نشان ساخت اینکه متأسفانه در اکثر ستوپه‌ها مانند: ستوپه توپدره ولایت پروان؛ ستوپه شیوکی و سایر ستوپه‌های مشابه در افغانستان یک بخش عمده بین ساختمان نوسانی و گنبد که بنام Drum پائینی و Drum بالایی یاد می‌شود کاملاً از بین رفته چگونگی آن معلوم نیست و مجهول می‌باشد، اما به اساس مشاهدات تصاویر در کتاب مسون تحت عنوان "آبدات بودایی افغانستان" که موزیم بریتانیا (British Museum) آنرا نشر کرده است، بخش مربوطه در ستوپه گلدره نسبتاً حفظ گردیده است.

تصویر 11: نمای جناح شرقی و بخشی از دهلیز طواف تخت بزرگ.

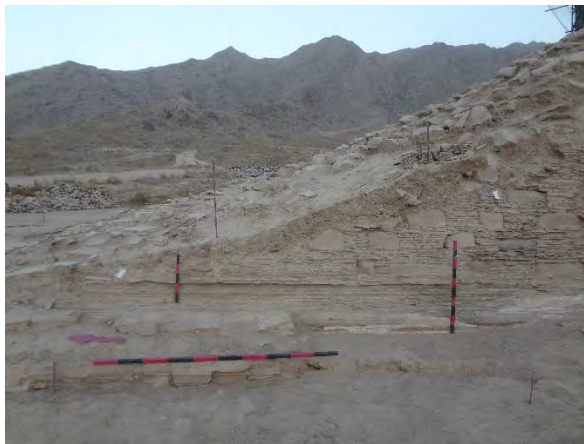
تصویر 10: نمای جناح غربی ساختمان نوسانی تخت بزرگ.

به هرصورت ارتباط راه زینه‌های بزرگ که در پائین (تالار) کشف گردیده بود مستقیماً از پائین به بالا با دهلیز طواف تخت بزرگ منتهی می‌شود، پیروان دین بودایی بعد از گذشتن یا طی کردن زینه‌ها و راه پله‌ها خود را به بالا ترین نقطه (تخت بزرگ) رسانیده و مراسم مذهبی شانرا به اجرا در می‌آوردند.

آنچه در جریان حفريات معلوم گرديد در گذشته‌هاي دور روي تمام بخش‌هاي ستوپه مركزي و ساير تاسيسات مذهبي با يك نوع پلستر گچي ضخيم (Lime Plaster) پوشيده بوده و به روي پلستر از رنگ‌هاي سندري، زرد و سفيد كار گرفته شده كه به مرور زمان در اكثر بخش‌ها اين پلستر فرو ريخته اما يك مقدار علايم آن تا هنوز در بعضي حصص رواق‌هاي 56 گانه و ساير بخش‌هاي گنبد پا بر جا مي‌باشد، به روي فرش دهليز طواف تخت بالا يا تخت بزرگ در كناره چپ زينه يك نوع پلستر گچي سفيد رنگ كار گرفته شده است.

تصوير 13: نماي بخش‌هاي رواق‌هاي 56 گانه⁷.

تصوير 12: نماي بخش‌هاي جناح غربی راه زينه ستوپه.

كاوش در جناح شمال غربی و شرقی زينه‌هاي ستوپه ادامه يافت، بخش‌هاي از پله‌هاي راه زينه از پائين به بالا به ترتيب كشف و مشخص گرديد با پيشرفت كار تزئينات دو طرف شرقی و غربی راه زينه كه با شيوه‌هاي خاص و منحصر به فرد ساخته شده است، نظر هر بيننده را به خود جلب ميكند نيز مشخص گرديد، گذشته از آن علايم سرستوني‌هاي تخت كوچك يا اول كه به دو طرف راه زينه قرار دارد و به اطراف ستوپه نيز امتداد يافته است تا اندازه مشخص و معين گرديد.

⁷ . نماي بخش‌هاي رواق‌هاي 56 گانه⁷ كه در وسط گنبد قرار داشته و مزین با پلستر و رنگ‌هاي سندري و طلايي يا زرد مي‌باشد.

تصویر 14: نمای جریان حفريات بالای تخت اول در جناح غربی راه زینه.

تصویر 16: نمای سرستونی تخت اول یا کوچک متصل به زینه.

تصویر 15: نمای جناح غربی راه زینه.

به علاوه سایر دست آوردهای غیر منقول که در بالا ذکر به عمل آمد در این مرحله علایم دو رواق دیگر به اضافه رواق بزرگ که در جناح شمالی گنبد در بالا، قبل از آغاز کار حفريات قابل رویت بود از کشفیات مهم دیگر به حساب می‌رود، این دو رواق که به اثر حفريات کشف و مشخص شد در تناسب و اندازه با رواق بالا تفاوت‌های چشمگیر دارد. شایان ذکر است، حفريات سال 1399 صرف بالای تخت بزرگ و راه زینه عمومی که در جناح شمال ستوپه واقع می‌باشد متمرکز بوده است.

رواق بزرگ دارای اندازه 2.66-2.27 عرض 1.42 و فرورنگی 87 سانتی رواقهای بغلی ارتفاع 1.29 عرض 50 فرورنگی 20 سانتی همچنان در رواق در جناح شمالی دارای عرض 1.28 متر فرورنگی 70 سانتی میباشد.

تصویر 17: نمای عمومی رواق بزرگ ستوپه.

در ادامه کار حفاریات و تحقیقات باستان‌شناسی با در نظر داشت معیارها، اصول و موازین پذیرفته شده از اطراف راه زینه به دو طرف شرقی و غربی ستوپه ادامه یافت و بالآخره به سمت جنوب ستوپه تداوم پیدا کرده و در لابلای حفاریات جدار بزرگ جناح غربی، جنوبی و شرقی ستوپه که مزین با ستون پایه‌های نسبتاً بزرگتر به اندازه عرض 30 سانتی‌متر بوده کشف و معین گردید؛ در هر سه جناح یاد شده به ترتیب علایم یک رواق مشابه با رواق‌های دو طرف راست و چپ راه زینه مشخص و معین گردید، گفته می‌توانیم که در مجموع به تعداد پنج رواق که از نظر ساختمان نسبتاً به هم مشابه و اما از لحاظ اندازه با هم اندک متفاوت می‌باشند به اثر حفاریات در نقاط یاد شده (دو طرف بغلی راه زینه و جناح غرب، جنوب و شرق ستوپه) کشف و مشخص گردید، و اما یک رواق بزرگ و حدود 56 رواق کوچکتر در اطراف گنبد قبلاً مشخص بود که در مجموع گفته می‌توانیم ستوپه شیوکی دارای حدود 62 رواق کوچک و بزرگ در حالت موجوده می‌باشد. قبلاً اشاره کردیم که یک بخش عمده میان رواق‌های کوچک و سلندر پائینی وجود داشته که در ستوپه گلدره به طور واضح قابل رویت است اما در اینجا کاملاً از بین رفته که عبارت از سلندر بالایی می‌باشد و اگر وجود میداشت مجموع رواق‌ها و تاق‌های ستوپه از 62 تاق یا رواق بیشتر می‌بود.

تصویر 18: نمای جدار بزرگ جناح جنوب شرق ستوپه شیوکی در جریان کار حفریات سال 1399. تصویر 19: نمای جدار بزرگ جناح شرق ستوپه، ستون پایه‌های و یک رواق آن.

سلندر پائینی (Drum)، بخش‌های از تخت بزرگ و پردکشناپت، بقایای انتهای زینه که بالای تخت بزرگ قرار گرفته، بخش‌های از ستون پایه‌های جدار بزرگ، بقایای سه رواق بزرگ در سه جناح جدار ستوپه و دو رواق بزرگ دیگر مشابه آن به دو طرف راست و چپ بغلی زینه و بقایای اندک از ستون پایه‌های تخت کوچک در این مرحله از تحقیقات و حفریات باستان‌شناسی کشف و مشخص گردید و در این مرحله تمام فعالیت‌های حفریاتی و ترمیماتی بالای ستوپه متمرکز بود.

تصویر 20: نمای جدار بزرگ جناح شرق ستوپه، ستون پایه‌های و یک رواق آن.

باید یاد آور شد که در جریان چند ماه کاری از ماه سرطان الی ماه قوس سال 1399 کار حفریات و ترمیم ستوپه شیوکی به نسبت گستردگی ساحه به پایه اکمال نرسید و با رسیدن موج هوای سرد و فرا رسیدن زمستان زودرس فعالیت‌های ساحوی موقتاً متوقف شد اما خوشبختانه بعد از مساعد شدن آب و هوا فعالیت‌های مورد نظر در بهار سال 1400 از سر گرفته شد.

فصل سوم

چگونگی فعالیت‌ها در سال 1400

فعالیت‌های تحقیقاتی و کاوش‌گری در بهار سال 1400 در ساحه باستانی ستوپه شیوکی با تفاوت اندک و با شیوه‌های جدیدتر آغاز شد، به منظور اینکه در وقت کم و امکانات دست داشته نتایج عالی و بارز به دست آید از شیوه‌های جدید و خاص حفریات که از تجارب ملی و بین‌المللی به دست آمده، کار گرفته شده است. یک بخش فعالیت به طور عادی ادامه کار جهت تکمیل شدن روند حفریات بخش‌های باقی مانده ستوپه به ویژه بالای تخت کوچک و جدار بزرگ به منظور آماده کردن این بخش‌ها به منظور ترمیم جریان داشت، در بخش دیگر راه اندازی ساندازهای تحقیقاتی در دو بخش شمال و غرب ساحه به منظور به دست آوردن دید کلی (ارتباط فیزیکی یا بافت ستوپه مرکزی با سایر بخش‌های ساحه) راه اندازی گردید.

سانداز تحقیقاتی شماره (1)

این سانداز به عرض 4 متر و طول حدود 24 متر راه اندازی گردید، خوشبختانه در مدت خیلی کم نتایج مطلوب به دست آمد، در مسیر سانداز متذکره یک ستوپه نذری منحصر به فرد، هم‌چنان بخش‌های از راه ورودی معبد، دیوار احاطوی ساحه که با برج‌های نیمه مدور مزین می‌باشد کشف گردید. علاوه بر آن در لابلای حفریات در امتداد سانداز مذکور یک لایه ضخیم خاکستر به مشاهده رسید ممکن در ادامه کار حفریات شواهد بیشتری به دست آید.

تصویر 21 و 22 نمای سانداز تحقیقاتی شماره 1⁸.

⁸ . نمای سانداز تحقیقاتی شماره 1 از شروع خط اندازی و ادامه کار حفریات؛ در مسیر سانداز متذکره یک ستوپه نذری که بعداً به ستوپه نذری شماره (4) نام گذاری شد و هم‌چنان بخشی از راه ورودی و دیوار عمومی یا احاطوی معبد که مزین با برج‌های نیمه مدور می‌باشد، کشف و مشخص گردید. راه اندازی حفریات این سانداز به دلیل اینکه راه را برای فعالیت‌های بعدی هموار کرد یکی از دست‌آوردهای مهم در این مرحله به حساب رفته است.

تصویر 23: نمای کلی سانداز شماره (1) با استفاده از تصاویر هوایی (درون) و برنامه GIS.

سانداز تحقیقاتی شماره (2)

سانداز شماره (2) به عرض 4 متر و طول حدود 16 متر از مقابل رواق جناح غربی ستوپه مرکزی راه اندازی گردید، در مسیر این سانداز نیز به علاوه ستوپه نذری شماره (1)، یک تعداد تأسیسات اتاق مانند و بعداً بخشی از دیوار احاطوی جناح غربی معبد مزین با برج‌های نیمه مدور و دیوارهای استحکامی که قبلاً در مسیر سانداز شماره (1 و 4) کشف شده بود در این بخش به عین ترتیب ملاحظه گردیده است. با این حال نتایج حفاریات ساندازهای تحقیقاتی شماره (4.2.1) مشخص نمود که ستوپه شیوکی داخل یک محوطه بزرگ قرار گرفته که با دیوارهای عریض و بلند همانند یک حصار یا دژ بزرگ مزین با برج‌های متعدد نیمه مدور احاطه گردیده و در داخل معبد ستوپه‌های نذری، اتاق‌های جهت تعبیه مجسمه‌ها و سایر تأسیسات مذهبی وجود دارد که در ادامه کار به طور کامل مشخص خواهد شد.

تصویر 24: نمای سانداژ تحقیقاتی شماره (2) با استفاده از تصویر هوایی درون و برنامه GIS.

تصویر 25 و 26: نمای سانداژ تحقیقاتی شماره (2).⁹

⁹ . نمای سانداژ تحقیقاتی شماره (2) که در مسیر این سانداژ طوری که در بالا تذکر رفت چندین ساختمان سنگی که به داخل یکی آنها ستوپه نذری شماره (1) قرار گرفته است. بر علاوه در مسیر آن بقایای دیوار عمومی جناح غربی معبد که با برج‌های نیمه مدور مزین می‌باشد کشف گردید، بعد از این کشفیات حفریات گسترده به منظور بیرون آوردن سایر بخش‌های دیوار عمومی راه اندازی شد.

سناداژ تحقیقاتی شماره (3)

قبل از اینکه کار حفريات بالای تخت کوچک ستوپه آغاز شود، ابتدا جهت بررسی و چگونگی ارتفاع، نوعیت و سایر خصوصیات این بخش سناداژ تحقیقاتی شماره (3) در جناح شرقی راه زینه به عرض (2) متر و طول حدود (12) متر در مقابل رواق متصل به ستوپه تحت کاوش و خاکبرداری قرار گرفت که در نتیجه بخش‌های از تخت کوچک که با ستون پایه‌ها و تزئینات سرستونی و زیر ستونی مزین بود مشخص گردید. علاوه بر آن بخش‌های از دهلیز طواف یا پردکشینا و یک تعداد فرگمنت اثر گلی که ممکن از رواق فوق‌الذکر در زمان گذشته به زیر افشیده باشد نیز ملاحظه شده است بعداً جهت بیرون آوردن تمامی بخش‌های تخت کوچک و دهلیز طواف ستوپه مرکزی حفريات گسترده راه اندای گردید.

تصویر 27: نمای سناداژ تحقیقاتی شماره (3).¹⁰

¹⁰ . نمای سناداژ تحقیقاتی شماره (3) طوری که در تصویر مشاهده می‌گردد بخش‌های از تخت کوچک که مزین با ستون پایه‌های با سبک متفاوت و مواد ساختمانی متفاوت از ستون پایه‌های جدار بزرگ یا بالایی ساخته شده است ملاحظه می‌گردد. در ساختار ستون پایه‌های جدار بزرگ بیشتر از سنگ‌های پرچالی یا متورق و در میان آنها جهت استحکام از سنگ‌های کوهی بزرگ استفاده شده اما در ساختار ستون پایه‌ها و تزئینات تخت کوچک از یکنوع سنگ‌های گرانیتی دانه دار استفاده شده است، چنین به نظر میرسد که در زمان‌های متفاوت ساخته شده باشد.

تصویر 29: نمای آثار گلی بالای سنگ فرش دهلیز طواف¹¹.

تصویر 28: نمای تخت کوچک و سنگ فرش دهلیز طواف.

تصویر 30: نمای سانداز تحقیقاتی شماره (3) به رویت تصویر هوایی درون.

¹¹ . نمای بقایای آثار گلی در بالای سنگ فرش دهلیز طواف ممکن از رواق بزرگ که در بالای آن در جدار بزرگ قرار دارد فرو ریخته باشد.

سندائز تحقیقاتی شماره (4)

این سندائز تحقیقاتی در امتداد سندائز شماره (1) جهت بررسی ابعاد نا روشن راه ورودی معبد راه اندازی گردید. در مسیر آن و در جریان حفاریات دو دیوار سنگ کاری در فاصله‌های معین از یکدیگر و همچنین بقایای پله‌های زینه و استحکامات راه ورودی از دور اول و دوم ساختمانی مشخص و معین گردید.

تصویر 31: نمای سندائز شماره (4) در جناح شمالی ساحة باستانی ستوپه شیوکی

تصویر 33: نمای پله‌های زینه راه ورودی و استحکامات دو طرف آن.

تصویر 32: نمای دیوار سنگ کاری در مقابل راه ورودی معبد.

سنداء تحقیقاتی شماره (5)

به منظور مطالعه و چگونگی شکل، اندازه و نوعیت پلت فارم یا زیربنای ستوپه شیوکی سنداء شماره (5) در جناح شمال غربی جدار بزرگ بالای یک بخش از دهلیز طواف و تخت کوچک راه انداز گردید، نتایج ابتدایی این سنداء نشان داد که ستوپه شیوکی در مرحله اول ساختمانی فاقد تخت کوچک بوده جدار بزرگ مستقیم بالای پلت فارم به شکل عمومی بناء شده بعد از ارتفاع حدود 1.20 متر با برجستگی‌های تزئینی مزین شده بعداً ستون پایه‌های بزرگ شکل گرفته و در عموم تمام بخش‌های ستوپه با یکنوع پلستر گچی که در منابع بنام (Lime Stone) یاد گردیده پوشانیده شده است. طوری که در تصویر ذیل نیز مشاهده می‌گردد، این شواهد در عقب تخت کوچک در جریان راه اندازی سنداء تحقیقاتی کشف گردیده است.

تصویر 34: نمای جدار ستوپه از مرحله اول ساختمانی در عقب تخت کوچک¹²

¹² . نمای جدار ستوپه از مرحله اول ساختمانی در عقب تخت کوچک که مزین با پلستر گچی می‌باشد، نتایج تحقیقات باستان‌شناسی در این بخش ثابت کرد که تخت کوچک در مرحله اول ساختمانی به کلی وجود نداشته بلکه به فاصله زمانی نا روشن اما با سبک معماری و مواد ساختمانی متفاوت در مرحله دوم ساختمانی اعمار و به ستوپه اضافه شده است.

روی همرفته کار حفریات و تحقیقات باستان‌شناسی در داخل محوطه باستانی اطراف ستوپه و بالای دیوارهای احاطوی (عمومی معبد) در جناح شمال و غرب ساحة (001) یا ستوپه شیوکی ادامه یافت، طوری که با پیشرفت کار متباقی بخش‌های دیوار احاطوی (عمومی) معبد و چندین ستوپه نذری به انواع، اشکال و اندازه‌های متفاوت کشف و ملاحظه گردید، در همین حال بخش‌های فوقانی ستوپه (تخت بزرگ و دهلیز طواف طبقه بالا)، جدار بزرگ و ستون پایه‌های جدار بزرگ که کار حفریات آن در سال 1399 تکمیل شده بود در این نوبت بخش‌های متذکره تحت ترمیم و مرمت قرار گرفت.

تصویر 35: نمای جریان ترمیم ساختمان نوسانی یا Drum پائینی تصویر 36: جریان حفریات و ترمیم بخش‌های سمت جنوب ستوپه

تصویر 37: جریان حفریات بالای دیوارهای عمومی جناح شمالی ساحة. تصویر 38: جریان حفریات یک ظرف سفالی جناح غربی.

طوری که در بالا تذکر به عمل آمد بعد از نتایج ساندائز تحقیقاتی شماره (3)؛ حفریات گسترده در اطراف ستوپه مرکزی راه اندازی گردید که در نتیجه آن بقایای تخت کوچک و دهلیز طواف یا (پردکشیناپات) آن به طور کامل از زیر لایه‌های بسیار ضخیم گل و مواد ساختمانی که هم از جدار ستوپه افتیده بود و هم با جریانات رسوبات توسط سیلاب‌های مخرب از نقاط دیگر به اینجا تجمع کرده بود؛ بیرون آورده شد.

تصویر 39: نمای تخت کوچک و دهلیز طواف جناح جنوبی ستوپه شیوکی¹³

از سوی دیگر در صحن معبد؛ حفریات از مقابل ستوپه به طرف شمال ساحه گسترش داده شد و در نتیجه چندین ستوپه نذری دیگر از نقاط مختلف ساحه به اشکال و اندازه‌های مختلف و در فاصله‌های متفاوت از همدیگر به داخل اتاق‌ها و صحن معبد کشف و به ثبت رسید. از جانب دیگر بخش‌های عمده دیوارهای عمومی جناح شمال و غرب معبد که با برج‌های مدور شکل مزین می‌باشد در نتیجه حفریات ممتد و پیگیرانه مسلکی از زیر لایه‌های خاک بیرون گردید.

¹³ . نمای تخت کوچک و دهلیز طواف جناح جنوبی ستوپه شیوکی؛ بعد از حفریات و قبل از ترمیم، بقایای تخت کوچک که با ستون پایه‌ها و تزئینات سرستونی و زیر ستونی مزین می‌باشد بعد از کاوش و پاک کاری، آماده ترمیم و بازسازی گردید. طوری که در تصویر ملاحظه می‌شود جدار بزرگ که تخت بزرگ در بالای آن قرار دارد، کار حفریات آن در سال 1399 تکمیل گردیده بود، باز سازی و ترمیم آن از اوایل بهار الی برج سرطان سال 1400 تکمیل گردید.

تصویر 40: نمای ستوپه‌های نذری در مقابل راه زینه و صحن معبد.

تصویر 41: نمای جناح شمال غربی ستوپه که بخشی از دیوارهای عمومی معبد و تأسیسات داخل معبد را نشان می‌دهد.

راه اندازی ساندازه‌های (تحقیقاتی) در ساحات باستانی (002) و (003)

برعلاوه فعالیت‌های کاوشگری در اطراف ستوپه شیوکی که بنام ساحه (001) نامگذاری شده است؛ جهت روشن شدن ابعاد نا روشن ساحه در دو نقطه دیگر (002) و (003) که هر دو نقاط در جناح شرقی ستوپه به فاصله‌های متفاوت احراز موقعیت کرده است، ساندازه‌های (تحقیقاتی) راه اندازی گردید.

1. ساحه باستانی (002)

این ساحه در جناح شرقی ساحه (001) یا ستوپه شیوکی موقعیت داشته که در تصاویر هوایی به وضوح قابل تشخیص می‌باشد. هدف از راه اندازی ساندازه‌های تحقیقاتی در این ساحه مطالعه ابعاد نا روشن، چگونگی گسترده‌گی و ارتباط فیزیکی ساحه از لحاظ موقعیت و داشته‌های باستانی می‌باشد، به همین ترتیب به تعداد چهار ساندازه تحقیقاتی در این نقطه یکی پی دیگر تحت حفریات و خاکبرداری قرار گرفت.

تصویر 42: نمای عمومی ساحه باستانی (002) قبل از حفریات.

در ساندازه تحقیقاتی شماره (1) که به اندازه عرض چهار متر و طول حدود 24 متر راه اندازی و حفریات گردید، بقایای برج سنگی مدور شکل و دو اتاق مستطیل و مربع شکل به اندازه‌های متفاوت کشف و مشخص گردید.

تصویر 43: نمای برج مدور شکل و دیوارهای استحکامی ساحه باستانی 002 شیوکی¹⁴.

در سانداز امتحانی شماره (2) یک تعداد تأسیسات سنگ کاری های منظم اتاق مانند که به احتمال زیاد در

مراحل مختلف زمانی احداث؛ و مورد استفاده بود و باش قرار گرفته باشد؛ کشف و معین گردید.

تصویر 45: نمای بخش شمالی سانداز شماره (2).

تصویر 44: نمای بخش جنوبی سانداز شماره (2).

¹⁴. به اساس تحقیقات و علایم موجود در ساحه، ساختمان های سنگی برج مانند و استحکامی در زمان باستان احتمالاً به منظور جلوگیری از سیلاب های که از نشیبی دامنه های کوه ها به طرف معبد شیوکی سرا زیر میشد ساخته شده باشد. علایم نشان می دهد که چندین بار این استحکامات به اثر عوامل طبیعی (سیلاب های مخرب و قوی) در دوران باستان تخریب و از بین رفته و دوباره با یک اندازه تغییرات باز سازی و اعمار گردیده است، موجودیت سه دوره ساختمانی با تفاوت های مهندسی و ساختمانی و هم چنان ظرافت های معماری و قرار گرفتن ساختمان ها بالای همدیگر مشهود صحت و سقم این مسئله می باشد.

سانداژهای شماره (3) و (4) نیز به ترتیب تحت کاوش قرار گرفت در نتیجه تعدادی از بقایای دیوارهای سنگی منظم که در بالای بعضی از دیوارها علایم خشت‌های خام به اندازه‌های طول و عرض 38×38 سانتی‌متر و ارتفاع 10 سانتی‌متر ملاحظه گردیده است.

تصویر 47: جریان رسامی ستراتیگرافی سانداژ شماره (4)

تصویر 46: جریان رسامی سانداژ شماره (3)

تصویر 48: نمای عمومی سانداژهای تحقیقاتی چهار گانه در ساحه باستانی (002) سال 1400.

قابل ذکر است که ادامه سایر فعالیت‌های مورد نظر در این ساحه در سال 1401 صورت گرفت که در صفحات بعدی شرح آن آمده است.

2. ساحة باستانی (003)

این نقطه باستانی در جناح شرقی ساحة (002) در منطقه نسبتاً بلندتر و در جوار صخره‌ها واقع می‌باشد؛ طوری که تصاویر هوایی و تحقیقاتی باستان‌شناسی نشان می‌دهد؛ به اثر حوادث طبیعی و تخریبات انسانی از جمله: سیلاب‌های مخرب، زلزله و لغزش زمین و از سوی دیگر کندن کاری‌های غیر قانونی قاچاقچیان آثار باستانی، صدماتی به آثار غیر منقول ساحة وارد شده است.

تصویر 49. نمای ساحة باستانی 003.¹⁵

به منظور مطالعه چگونگی داشته‌های باقی مانده، نوعیت ساختمان یا بقایای باستانی این ساحة و نا گفته‌ها، در گام نخست یک سانداز تحقیقاتی در بالای این ساحة تحت حفریات مسلکی قرار گرفت، بعد از تشخیص علایم ابتدایی؛ حفریات در چندین مربع 4×4 متر گسترش یافت، خوشبختانه با نتایج چشمگیر دست یافتیم، بقایای بجا مانده غیر منقول، ساختمان مذهبی است که مواد ساختمانی آن گل، سنگ‌های کوهی و پرچالی (متورق) می‌باشد،

¹⁵ . نمای ساحة باستانی 003، تصویر هوایی (گرفته شده با درون) قبل از حفریات، نشان می‌دهد که این ساحة در گذشته مورد کندن کاری‌های غیر قانونی قرار گرفته است (عکاسی ریاست باستان‌شناسی).

گفته می‌شود ویهارا یا (ویهاره) باشد که از نظر شکل و ساختمان داخلی با ستوپه‌ها متفاوت است؛ اما ظاهراً ساختمان بیرونی آن شباهت‌های زیاد با ستوپه‌های مرکزی داشته، طوری که دهلیز طواف در ستوپه‌ها بیرون از گنبد واقع می‌باشد و طواف کننده‌ها در فضای آزاد رفت و آمد کرده می‌توانند؛ اما در ویهارا یک دهلیز به داخل ساختمان گنبدی قرار دارد، مراسم مذهبی در فضای پوشیده انجام می‌شد و دهلیز دومی مانند ستوپه‌های مرکزی خارج از ساختمان در فضای باز قرار دارد. طوری که در جریان تحقیقات روشن گردید گنبد این ساختمان از خشت‌های خام اعمار گردیده و به مرور زمان فرو ریخته، راه زینه‌ها در سمت غرب ساختمان واقع شده تا پیروان را به داخل ویهارا رهنمایی کند. علایم سه رواق که میبایست مجسمه‌های گلی نشسته در آن وجود می‌داشت به فاصله‌های معین از یکدیگر به داخل ویهارا کشف گردیده است، رواق چهارمی به اثر کندن کاری‌های خود سر به کلی از بین رفته. بقایای جدار جناح شمال غربی و شمال شرقی ویهارا کشف و مشخص شده است؛ اما جدار جناح جنوبی ویهارا بنا به عوامل طبیعی و بشری به کلی از بین رفته و هیچ اثری از آن باقی نمانده است.

سایر ستوپه‌ها در عموم بیشتر شکل نمایشی داشته یا به طور فشرده میتوان گفت تمثیل از واقعیت با تناسب‌های مختلف که داخل گنبد و تالار از سنگ و گل پرکاری بوده؛ اما برخلاف ستوپه‌های ویهارا عبارت از یک ساختمان تمثیلی یا نمایشی نبوده؛ بلکه یک ساختمان واقعی می‌باشد، طوری که مراجعین میتوانستند داخل تالار شده و مراسم مذهبی شانرا در داخل ساختمان و هم‌چنان بیرون از ساختمان اجرا کنند. در ویهارا معمولاً ستوپه و رواق‌های تعبیه مجسمه به داخل ساختمان و زیر چتر گنبد در فضای پوشیده و محافظت شده قرار دارد، چنانچه ویهارای ساحه باستانی (003) از چنین ویژگی‌ها برخوردار می‌باشد.

باید یاد آور شد که در جریان حفاریات یک تعداد دیوارهای کم عرض در اطراف و بخش‌های مختلف ساختمان به ملاحظه رسیده، که ممکن در دوره‌های بعدی در فاصله‌های زمانی متفاوت یا به منظور استحکام ویهارا از فرو ریختن و یا اهداف متفاوت دیگر که چگونگی آن نیاز به تحقیقات بیشتر دارد ساخته شده است.

تصویر 50 و 51: نمای ساحه باستانی 003 بعد از حفريات سانداز تحقیقاتی.

تصویر: 52. نمای ساحه باستانی (003) بعد از خط اندازی جهت راه اندازی حفريات گسترده.

طوری که در بالا تذکر به عمل آمد بعد از کشف علایم بخش‌های از ساختمان مذهبی و بهارا حفريات گسترده در چندین مربع آغاز گردید که منتج به کشف سایر بخش‌های این ساختمان شد از جمله ستوپه درونی ساختمان که بخش‌های فوقانی آن به اثر کاوش‌های خود سر و عوامل طبیعی از بین رفته صرف بخش‌های تحتانی آن که مدور شکل می‌باشد بجا مانده است.

تصویر 54: نمای داخل و بهارا و بقایای آثار غیر منقول^{۱۶}.

تصویر 53: نمای بیرون ساختمان جناح شمال و بهارا^{۱۶}.

تصویر 55: نمای ساحه باستانی (003)، تصویر درون سال 1400 از بالا به شکل نیمه عمودی.

¹⁶. نمای بیرون ساختمان جناح شمال و بهارا طوری که گفته شد؛ علاوه از بقایای جدار و بهارا بعضی از تأسیسات سنگی خشن و استنادی در اطراف جدار به ملاحظه می‌رسد که ممکن در مراحل بعدی حتی عصر حاضر ساخته شده باشد که یک تعداد این دیوارهای سنگی به شکل استنادی در جدار و بهارا چسبیده و نسبتاً ظریف تر اند و اما یک تعداد دیوارهای سنگ کاری اتاق مانند و خشن که در سطح سرفیس قرار گرفته اند ممکن جدید و از دوره‌های معاصر باشند در ساحه به ملاحظه می‌رسد.

¹⁷. نمای داخل و بهارا و بقایای آثار غیر منقول^{۱۶} در وسط ساختمان ستوپه مدور شکل قرار داشته و در اطراف آن دهلیز طواف و علایم رواق‌ها جهت تعبیه مجسمه دیده می‌شود، راه ورودی و بهارا در جناح غرب قرار گرفته، تحقیقات و علایم نشان می‌دهد که قاچاقچیان آثار باستانی از جناح جنوب ساحه با حفر تونل داخل ساختمان و بهارا شده و احتمالاً آثار منقول را به یغما برده باشند.

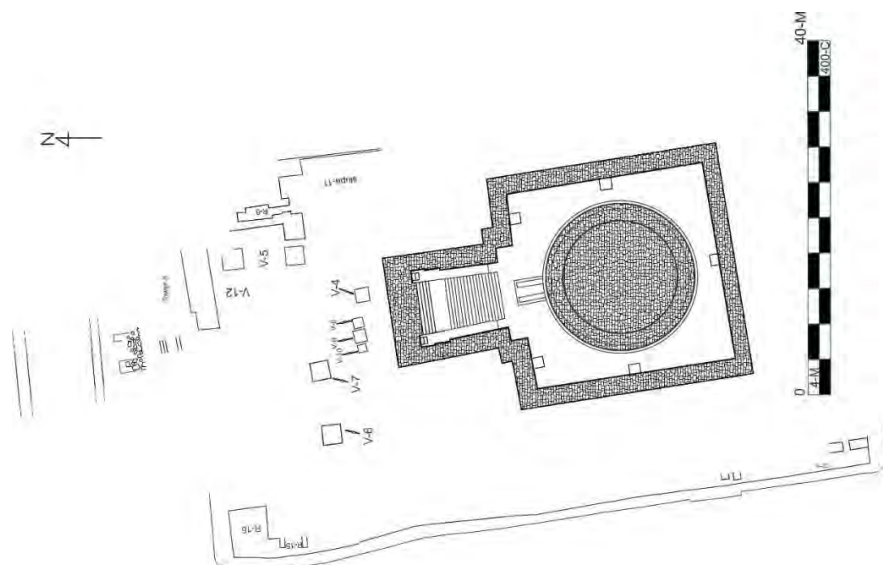
فصل چهارم

چگونگی فعالیت‌ها در سال 1401

در سال 1401 مطابق 2022 میلادی روند حفريات و پژوهش‌های علمی باستان‌شناسی، ثبت و راجستر آثار منقول، ترسیم و نقشه برداری ساحه، اسناد سازی و هم‌چنان ترمیم، مرمت، وقایه و استحکام بخشی آثار غیر منقول ساحه، نوع شناسی و ارزیابی پاره‌های ظروف سفالی، تهیه و ترتیب مستند تحقیقی 45 دقیقه‌ای از جریان فعالیت‌ها و دست‌آوردها و سروی باستان‌شناسی ساحات باستانی شیوکی، کمری، یخدره، چکری و شاخ برنتی به ترتیب صورت گرفت که ذیلاً به معرفی گرفته می‌شود:

ادامه فعالیت‌های اکتشافی در ساحه باستانی (001)

در این مرحله تمرکز بیشتر روی فعالیت‌های باقیمانده و نا تکمیل معطوف بود، در گام نخست کار حفريات بالای راه زینه‌های عمومی ستوپه که تا این زمان تکمیل نشده بود؛ آغاز گردید، مرحله به مرحله به پیش برده شد و بالاخره به نتایج مطلوب گام به گام نزدیک شدیم. تحقیقات باستان‌شناسی در این بخش نشان داد که به اثر عوامل طبیعی (جاری شدن باران‌ها و سیلاب‌های موسمی بسیار شدید و مخرب) بخش‌های پایانی راه زینه عمومی ستوپه مرکزی و علاوه از آن ساختمان‌های صحن معبد و سایر تأسیسات موجود را شدیداً صدمه زده و حدود 60 تا 70 سانتی‌متر رسوبات گل و لای به روی ساحه نشست کرده، در نتیجه بخش‌های از راه زینه، ستوپه‌های نذری، اتاق‌های راهبین و دیوارهای عمومی معبد از مرحله اول ساختمانی یا تهداب گذاری‌های اولی را حدود 80 در صد تخریب و از بین برده است؛ سیلاب به اندازه شدید بوده که معبد و تمام داشته‌های آن را نابود و به متروکه مبدل کرده است. حادثه مشابه در ساحه باستانی توپدره ولایت پروان نیز به وقوع پیوسته که علایم آن در جریان حفريات و تحقیقات باستان‌شناسی سال‌های 1396-1399 به ملاحظه رسیده است.

شکل 5: نمای داشته‌های باستانی غیر منقول ساحه¹⁸.

بعد از گذشت زمان نا معلوم اما طولانی، ستوپه شیوکی به خصوص بخش‌های تحتانی آن با کمی تغییرات، در دوران باستان از سر نوسازی و بازسازی گردیده و در سایر بخش‌ها نیز ساخت و سازهای جدید با طرح‌های متفاوت از گذشته بالای متروکه دوره قبلی احداث شده که از نظر مهندسی، ظرافت، اندازه و ساختمان با دور اول تفاوت‌های چشمگیر دارد. بخش‌های تحتانی یا آغازین راه زینه ستوپه شیوکی بعد از سپری نمودن تحولات طولانی در مرحله دوم ساختمانی نخست بقایای متروکه دور اول توسط مهندسین همان دوره به طور منظم پر کاری و حفظ گردیده، بعداً با کمی تفاوت و با سبک جدیدی مهندسی و مواد ساختمانی، نوسازی گردیده است.

¹⁸. نمای داشته‌های باستانی غیر منقول ساحه از مرحله اول ساختمانی به رویت پلان عمومی که در جریان حفاریات و تحقیقات باستان‌شناسی مشخص شده است. به تعداد هشت ستوپه نذری، بخش‌های از دیوار عمومی معبد فاقد برج‌های استحکامی و تزئینی و هم‌چنان شکل مهندسی مرحله اول ساختمانی ستوپه شیوکی را نشان می‌دهد.

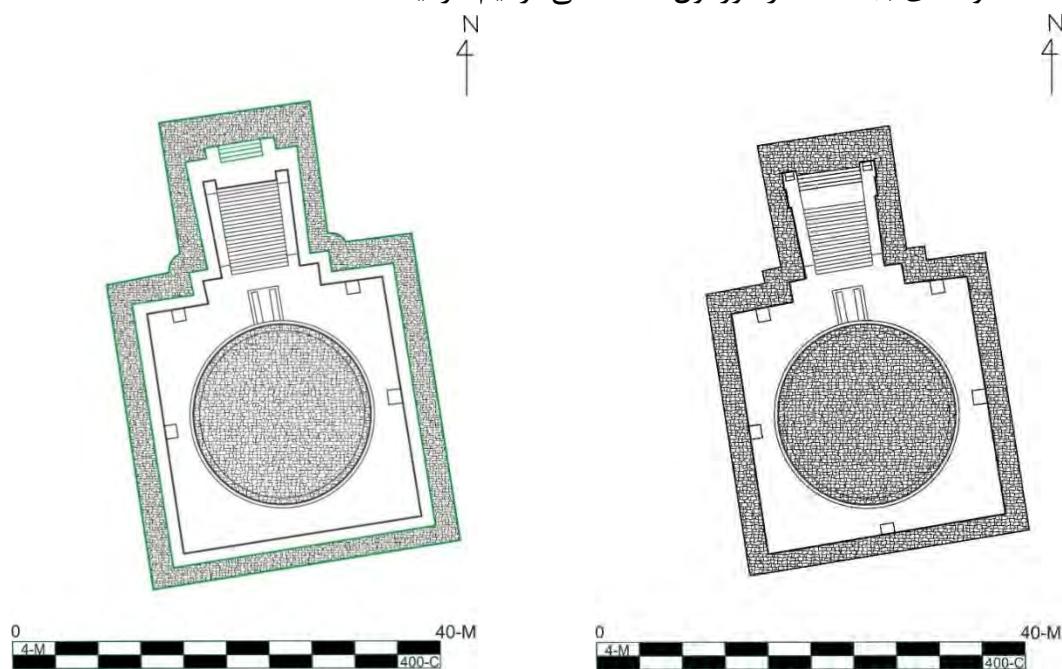
تصویر 56. راه زینه ستوپه¹⁹.

چنانچه در جریان حفريات و تحقيقات باستان‌شناسی این ساحه مشاهده گردید؛ بر خلاف سایر ستوپه‌ها، ستوپه شیوکی که در مرحله اول ساختمانی تخت کوچک نداشت، در مرحله دوم ساختمانی با تفاوت‌های زیاد مهندسی و مواد ساختمانی، تخت کوچک در آن اضافه شده است، در اندازه عرض و سبک دهلیز طواف نیز کمی تغییرات و اضافات صورت گرفته است. چنانچه تحقيقات باستان‌شناسی سال‌های 1396-1399 در ساحه باستانی توپدره ولایت پروان نیز نشان داده است، به عین شکل زمانی که تحولات طبیعی و سرازیر شدن سیلاب ویران گر صدمات شدید به ستوپه وارد میکند، بعد از یک مدت زمان؛ بودائیان جهت استحکام معبد از یک طرف،

¹⁹. راه زینه ستوپه، طوری که در تصویر فوق ملاحظه می‌گردد؛ در جریان تحقيقات باستان‌شناسی در یک قسمت آغاز یا شروع راه زینه متوجه شدیم که بقایای مرحله اول ساختمانی راه زینه ستوپه به شکل منظم در دوران باستان در جریان بازسازی پرکاری گردیده و بعداً با طرح متفاوت از گذشته نوسازی گردیده است. بعد از تحقيقات لازم بخش مربوطه با پلاستیک پوشش و ترمیم آن با طرح بالایی یا طرح دور دوم آن صورت گرفت.

یک سلسله ترمیمات و بازسازی را در ستوپه راه اندازی می کنند بعداً به منظور توازن و حفاظت هرچه بیشتر ستوپه و هم‌چنان سهولت در رفت و آمد پیروان که تا این زمان راه زینۀ غربی در ستوپه وجود نداشت، در مرحله دوم ساختمانی به اعمار راه زینۀ‌های جناح غربی ستوپه مبادرت می‌ورزند.

طوری که در جریان حفاریات و نمونه‌های بجا مانده مشاهده گردیده است، طرح اول و دوم ساختمانی ستوپه شیوکی مانند ستوپه توپدرۀ ولایت پروان دست خوش تغییرات و تحولات زیاد شده تفاوت‌های چشمگیر را در شکل و ساختمان بخش‌های از ستوپه به خصوص راه زینۀ‌ها و قسمت‌های تحتانی خویش تجربه کرده است که در پلان ذیل به خوبی قابل تشخیص و مطالعه می‌باشد. اینکه کار مرمت و بازسازی بخش‌های از راه زینۀ و تخت کوچک به منظور حفظ و نگهداری بقایای بجا مانده از دور اول ساختمانی؛ در سبک و شیوه‌های باز مانده از مرحله دوم ساختمانی انجام شد. تزئینات جدار راست و چپ راه زینۀ ستوپه که از بقایای دور اول ساختمانی به حساب می‌رود و مزین با برجستگی‌های برآمده و فرو رفتگی شگفت آور بوده، نظر هر بیننده را به خود جلب می‌کند، با در نظر داشت نمونه‌های بجا مانده از دور اول ساختمانی ترمیم گردید.

شکل 7: نمای پلان ستوپه شیوکی^{۲۱}.

شکل 6: نمای پلان ستوپه شیوکی^{۲۰}.

20. نمای پلان ستوپه شیوکی که به اساس آثار و شواهد بجا مانده از مرحله اول ساختمانی ترسیم، نقشه برداری و مستند سازی شده است.
 21. نمای پلان ستوپه شیوکی که به اساس آثار و شواهد بجا مانده از مرحله دوم ساختمانی ترسیم، نقشه برداری مستند سازی شده و بعداً به همین سبک ترمیم و استحکام بخشی گردیده است.

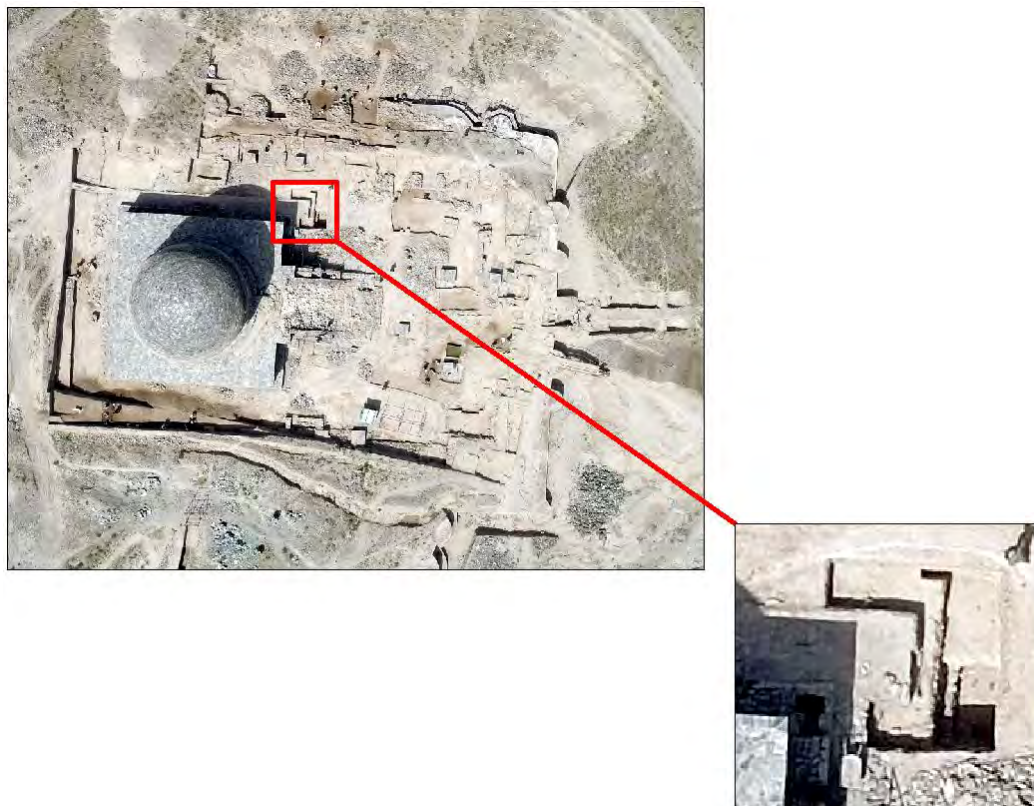

تصویر 57 نمای تزئینات منحصر به فرد دور اول ساختمانی جدار زینه^{۲۲}

ادامه کار حفاریات سانداز تحقیقاتی شماره (5)

سانداز مذکور که در جناح شمال غرب ستوپه به منظور تشخیص و تثبیت دوره‌های ساختمانی ستوپه مرکزی در سال 1400 راه اندازی گردیده بود و در سال 1401 نهایی گردید، در این بخش از تحقیقات پلت فارم (زیربنا یا تهداب ستوپه مرکزی) کشف گردید، مواد ساختمانی آن از سنگ‌های کوهی ضخیم و گل بسیار محکم می‌باشد، ارتفاع آن در بخش‌های مختلف فرق میکند در بعضی حصص از 1.85 الی 1.90 متر می‌باشد و از نظر ابعاد طول و عرض و وزن نسبت به ستوپه بزرگتر می‌باشد. در عموم تمام اجزای ستوپه از دهلیز طواف گرفته الی تخت کوچک، راه زینه‌ها، جدار بزرگ یا قاعده ستوپه به شمول گنبد کلاً بالای پلت فارم مذکور قرار گرفته است. بعد از تکمیل شدن روند تحقیقات در این سانداز، پروسه نقشه برداری پلان‌ها و استراتیگرافی، عکسبرداری، ثبت و راجستر آن صورت گرفته و در نهایت با پلاستیک پوشش و پرکاری یا (Back fill) گردید.

²² نمای تزئینات منحصر به فرد دور اول ساختمانی جدار زینه^{۲۲}، پائینتر تخت کوچک که با تزئینات ستون پایه‌های به سبک گندهارا مزین است از جمله بقایای دور دوم ساختمانی می‌باشد که احتمالاً در قرن پنجم میلادی به ستوپه اضافه شده است.

تصویر 58: نمای سانداز تحقیقاتی شماره (5).

تصویر 60: نمای پلت فارم یا زیر بنای ستوپه

تصویر 59: نمای عمومی سانداز شماره (5) در جناح شمال غربی ستوپه

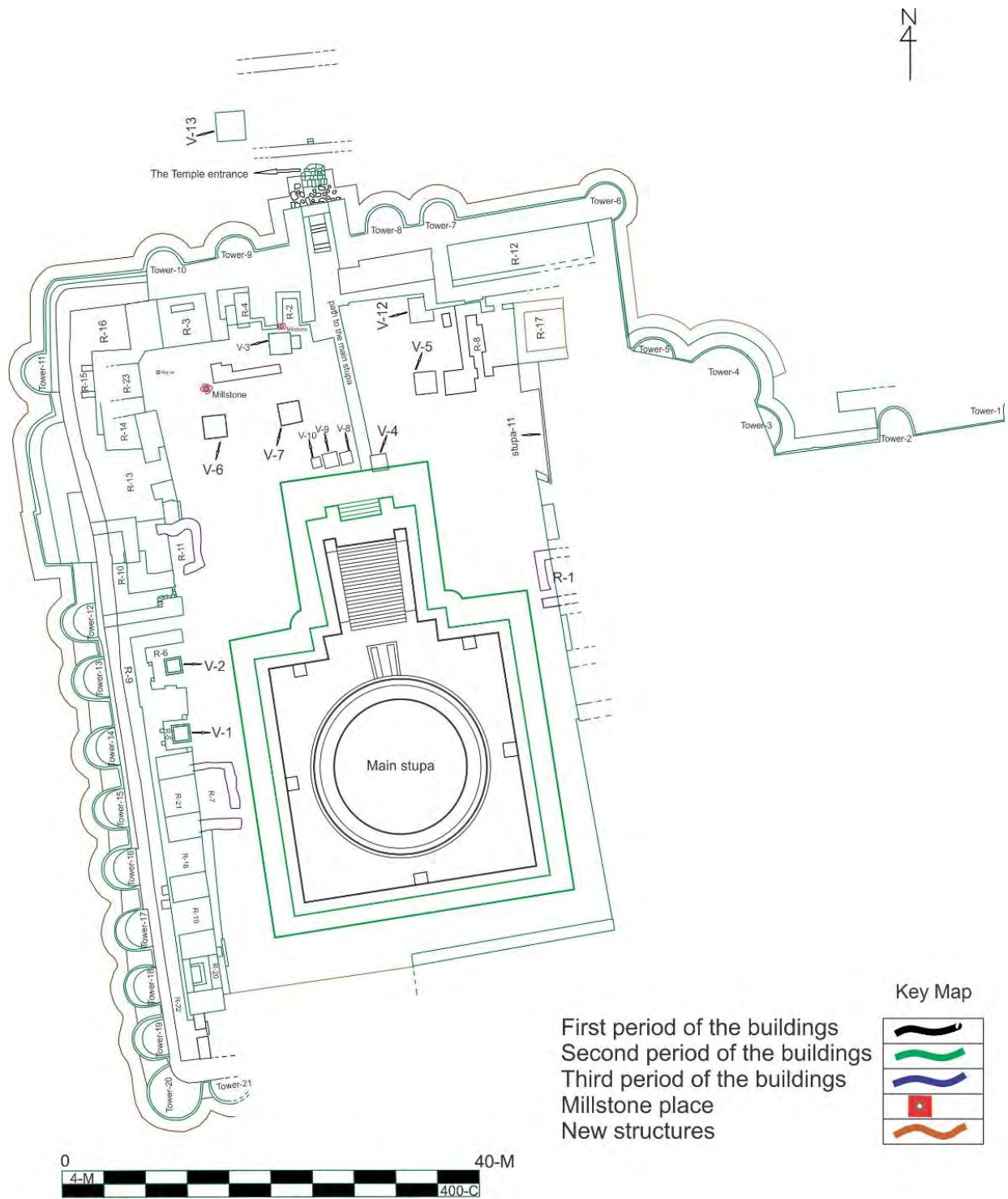

تصویر 61: نمای جریان پرکاری ساندائز شماره (5).

ادامه کار حفريات سطح فوقانی دیوارهای عمومی معبد

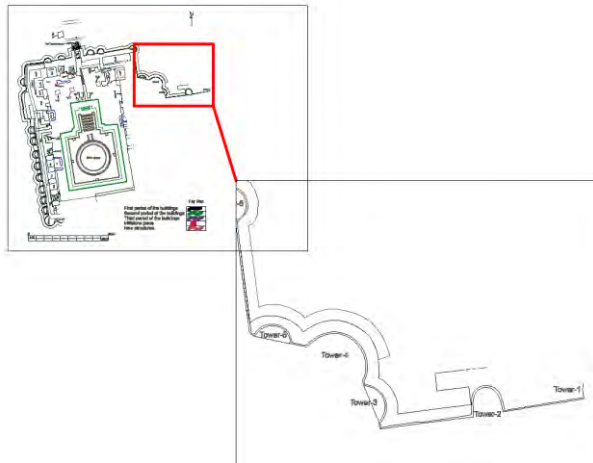
دیوارهای احاطوی یا عمومی معبد که مزین با برج‌های دفاعی و استحکامی می‌باشد علایم ابتدایی آن در نتیجه راه اندازی ساندائزهای تحقیقاتی شماره (1، 2 و 4) در جناح شمال و غرب ساحه (001) در سال 1400 کشف و مشخص گردیده بود، در سال 1401 پروسه حفريات آن به طور گسترده راه اندازی و تعقیب گردید. همزمان با فعالیت‌های کاوشگری و پژوهشی، ترمیم و بازسازی این بخش‌ها تحت نظر تیم تخنیکي موسسه محترم اچکو به پیش برده شد. نتایج تحقیقات باستان‌شناسی در این بخش‌ها نشان داده است که اطراف معبد در مرحله اول ساختمانی با دیوارهای نسبتاً کم عرض و فاقد برج‌های دفاعی و استحکامی مزین بود و مقاومت چندان نداشت، به همین علت سیلاب ویرانگری که احتمالاً بعد از قرن سوم میلادی به وقوع پیوسته، بر علاوه سایر بخش‌ها دیوارهای عمومی معبد را نیز تخریب و صدمات شدید به آن وارد کرده است. طوری که در بالا نیز تذکر دادیم معبد بودایی شیوکی بعد از تخریبات طبیعی زمان طولانی به طور متروکه باقی میماند، بعدها احتمالاً در قرن پنجم میلادی که یک حکومت قدرتمند به سرکردگی یفتلی‌ها در کابل زمین شکل میگیرد کار بازسازی و استفاده از این معبد دوباره آغاز می‌شود. در همین زمان است که نه تنها سایر بخش‌های معبد باز سازی و نوسازی می‌شود

همچنین دیوارهای معبد با تفاوت‌های چشمگیر تهداب گذاری می‌گردد، طوری که در مقابل دیوارهای متروکه دوره قبلی دیوارهای مقاوم‌تر با برج‌های دفاعی و استحکامی منظم ایجاد می‌گردد و به همین شکل در تمامی بخش‌های معبد تغییرات زیادی وارد شده و تهداب گذاری جدید صورت می‌گیرد و معبد دو باره با شکوه تر از گذشته آراسته و به بهره برداری سپرده می‌شود. به احتمال زیاد این شگوفایی الی قرن هفتم میلادی ادامه داشته، بعدها بین قرن 7-9 میلادی دو تحول بزرگ که اولی آن آغاز حملات لشکر دین مبین اسلام و نخستین برخورد آنها با حکومت‌های محلی آنزمان در حومه کابل صورت می‌گیرد، بعدها این جنگ‌ها حدود دو صد سال ادامه پیدا میکند. در همین زمان بوده که به اثر فشار جنگ و گریز دروازه ورودی معبد با سنگ کاری مسدود شده ساکنان معبد مجبور به فرار می‌شوند، قبل از بازگشت ساکنان، عامل دومی سیلاب‌های ویرانگر از دامنه‌های شرقی ساحه سرازیر شده و این معبد برای بار دوم تخریب و به متروکه مبدل می‌شود. بعدها یک تعداد ساختمان‌های محدودی اتاق مانند فاقد ظرافت و خیلی با عجله در اطراف ستوپه در دور سوم ساختمانی توسط ساکنان منطقه اعمار می‌گردد، آنهم با استفاده از مواد ساختمانی که از جدار ستوپه و ساختمان‌های دور دوم فرو ریخته، استفاده گردیده است.

شکل 8: نمای پلان عمومی ساحه باستانی ستوپه شیوکی²³.

²³ نمای پلان عمومی ساحه باستانی ستوپه شیوکی که مراحل ساختمانی داشته‌های این ساحه را به لحاظ تفکیک رنگ نشان می‌دهد.

شکل 9: نمای بخش مربوطه در نقشه عمومی.

تصویر 62: نمای دیوارهای عمومی جناح شمال شرق ستوپه شیوکی.

در ادامه حفریات گسترده در سال 1401 از جناح شمال شرق الی جنوب غرب ساحه باستانی (001) ستوپه شیوکی در نهایت به تعداد (21) برج استحکامی نیمه مدور به اندازه‌های متفاوت کشف و مشخص شد، به تعقیب آن بخش‌های متذکره توسط تیم تخنیکی مؤسسه محترم اچکو تحت ترمیم قرار گرفت. علاوه بر آن تعداد زیادی از برجها و ادامه دیوارهای عمومی به طرف جنوب شرق ساحه وجود دارد که نیازمند ادامه حفریات و تحقیقات باستان‌شناسی در آینده می‌باشد.

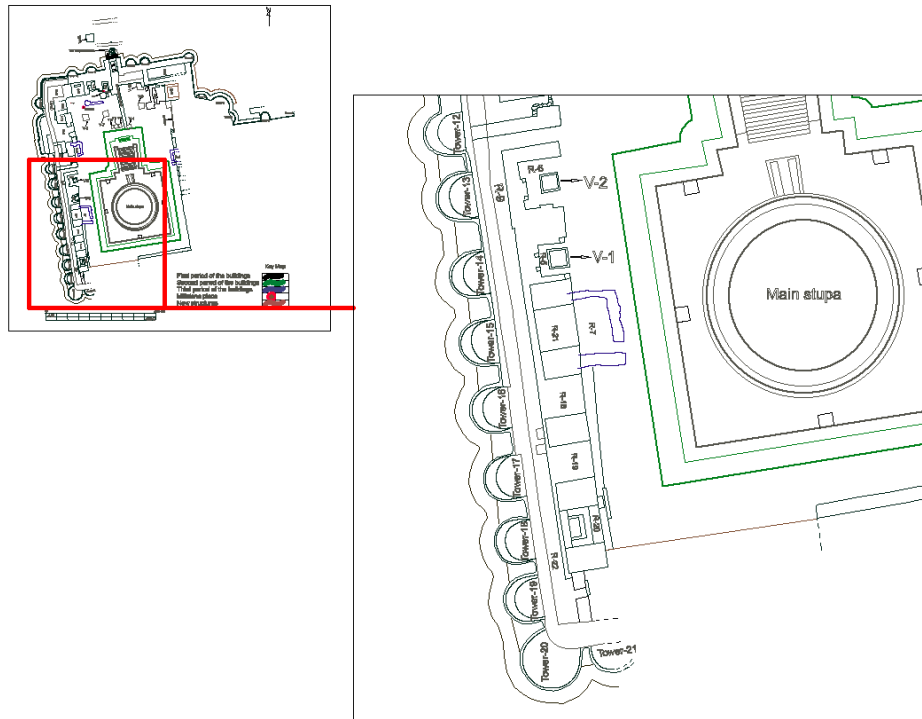
به همین ترتیب کار حفریات، ترمیم و مستحکم سازی بقایای دیوارها و ساختمان‌های گوناگون باستانی در نقاط مختلف ساحه (001) در جناح شمال و شمال غربی داخل محوطه معبد که تا هنوز تکمیل نشده بود بالآخره به پایه اكمال رسید.

تصویر 63: نمای بخش‌های شمال غربی ساحه باستانی (001) بعد از تکمیل شدن روند حفریات و ترمیم.

تصویر 64: نمای جریان کار ترمیم ساختمان‌های باستانی داخل محوطه ساحه (001).

شکل 10: نمای دیوار عمومی معبد به رویت پلان²⁴.

تصویر 65: نمای بخش‌های جنوب غربی ساحه باستانی (001).

²⁴ . نمای دیوار عمومی معبد به رویت پلان، جناح جنوبی غربی ساحه که مزین با برج‌های استحکامی مدور شکل می‌باشد، دیوار عمومی و برج‌ها از قسمت جنوب غربی به سمت شرق ساحه ادامه دارد، اما به نسبت ختم میعاد فاز اول پروژه کار حفاریات در همین قسمت توقف کرده است.

در جریان حفریات و تحقیقات باستان‌شناسی در جناح غربی ساحه (001) میان دیوارهای عمومی معبد و عقب اتاق‌ها و ساختمان‌های که بقایای ستوپه‌های نذری را در خود جا داده است، بقایای سه دهلیز جداگانه و محافظت شده به عرض حدود یک متر و طول متفاوت کشف گردیده است. به احتمال زیاد چون این محل از یک طرف ساحه دید خوب از میان برج‌ها و دیوارهای عمومی به طرف غرب ساحه دارد و شاید به منظور ترصد و یا حفاظت ساحه در مواقع خطر استفاده میشده و از سوی دیگر جای مخفی و از انظار عمومی پنهان می‌باشد، ممکن به منظور خلوت‌گاه برای تزکیه نفس، ترک دنیا و گوشه نشینی مخصوص راهبین استفاده شده باشد.

تصویر 66: نمای دهلیز مخفی از شمال به جنوب ساحه (001). تصویر 67: نمای دهلیز مخفی از جنوب به شمال ساحه (001).

در یک قسمت از راه دخولی معبد که متصل با دیوارهای عمومی جناح شمالی معبد می‌باشد، بقایای دیوار سنگ کاری آشکار شد که مزین با ستون پایه‌های سه ترک می‌باشد، سایر بخش‌های آن بسیار ساده و فاقد تزئینات می‌باشد. به احتمال زیاد مربوط به دور اول ساختمانی باشد، بعدها با متروک شدن دور اول، در مرحله دوم ساختمانی این بخش نیز مانند سایر بخش‌ها با تهداب گذاری‌های دور دوم ساختمانی پرکاری شده است. بقایا و شواهد بجا مانده از دور اول و دوم ساختمانی در بخش‌های از راه ورودی معبد هم از نظر زمانی یا کرونولوژی و هم از نگاه ساختمانی و مهندسی متفاوت می‌باشد، که خوشبختانه بقایای هر دو مرحله در ساحه قابل ملاحظه و تشخیص است.

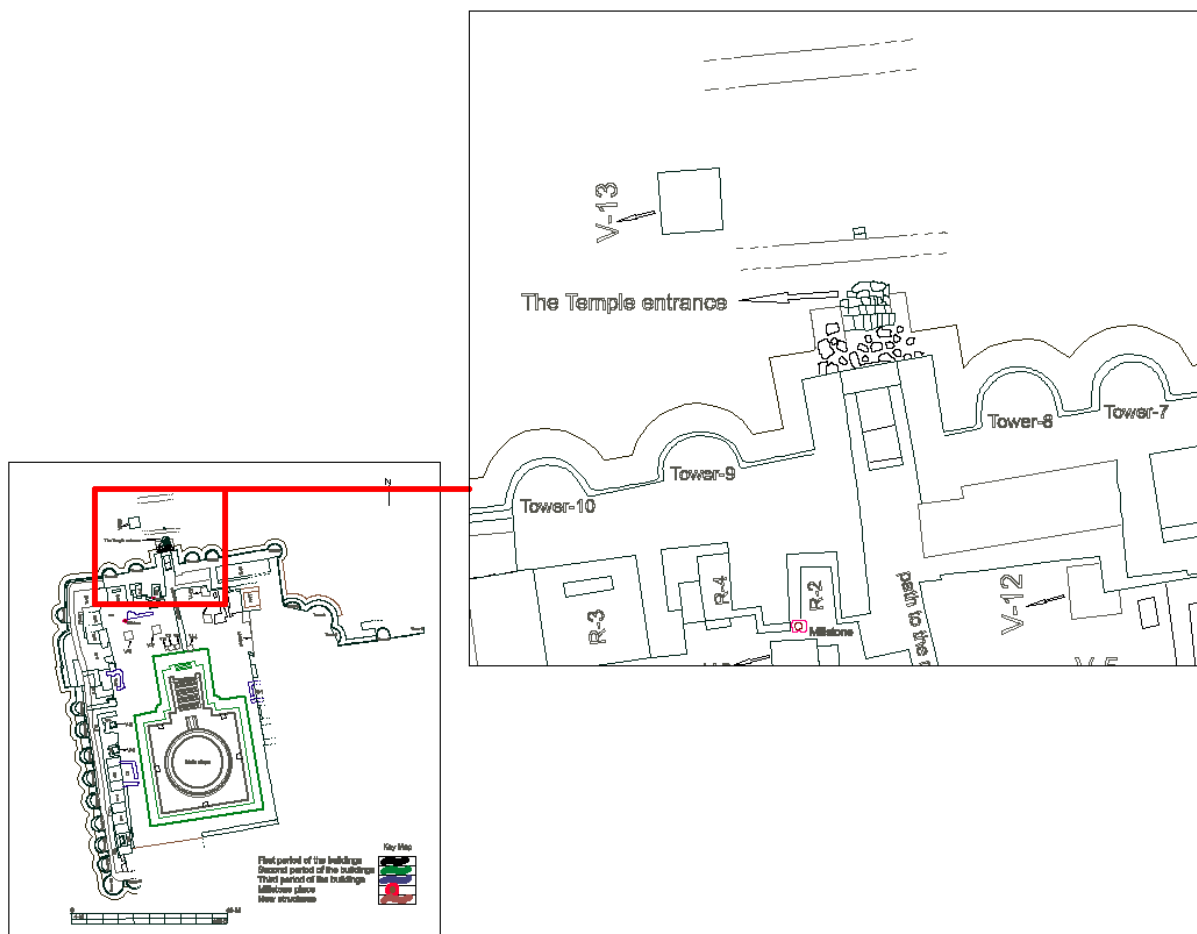

تصویر 68: نمای بقایای جدار تزئینی سمت چپ راه دخولی معبد در کنار سنگ فرش پیاده رو (001).

ادامه حفریات سانداژ شماره (4) در امتداد راه ورودی معبد

کار حفریات این بخش که در سال 1400 آغاز شده بود، در سال 1401 ادامه یافت، بقایای بجا مانده دو مرحله ساختمانی به فاصله‌های زمانی چندین دهه را نشان می‌دهد، در مرحله اول ساختمانی که ممکن قرن (3 - 4) میلادی را در بر بگیرد، دیوارهای احاطوی معبد از دور اول ساختمانی متفاوت‌تر از دور دوم ساختمانی می‌باشد. در مرحله دوم ساختمانی که احتمالاً قرن (5-7) میلادی را در بر داشته باشد؛ دیوارهای احاطوی معبد بیشتر شکل یک قلعه نظامی را بخود گرفته با برج‌های دفاعی و استحکامی مزین گردیده است؛ در حالیکه دیوارهای احاطوی مرحله اول ساحه به شکل ساده و معمولی و فاقد برج‌های دفاعی و استحکامی ساخته شده که بقایای اندک از آن در جریان حفریات و تحقیقات باستان‌شناسی کشف و به ثبت رسیده است.

طوری که در بالا تذکر به عمل آمد، بالای متروکه راه ورودی از مرحله اول ساختمانی؛ با تفاوت‌های چشم گیر تأسیسات جدید جهت عبور و مرور زایرین احداث گردیده و تا مدت نا معین از آن استفاده شده اما احتمالاً به اثر اختلافات اجتماعی، درگیری ها یا حملاتیکه که از جناح شمال غربی ساحه متصور بود این راه ورودی احتمالاً بعد از قرن هفتم میلادی مسدود گردیده و ممکن راه بدیل در جناح جنوب ساحه که به دامنه‌های کوه‌ها برای عقب نشینی و گریز از تهدیدات مساعد تر بود انتخاب شده باشد و یا اینکه ساکنان معبد ساحه را ترک و فرار کرده باشد؛ به هر صورت راه ورودی متذکره به شکل مسدود باقی مانده و هیچگاه دوباره باز نگردیده است. کار حفریات بخش‌های جنوب شرقی ساحه برای فاز بعدی باقی مانده که ممکن به این فرضیه‌ها در آینده پاسخ روشن دهد.

شکل 11: پلان راه ورودی ساحه باستانی شیوکی بعد از انجام تحقیقات و کاوش‌های باستان‌شناسی سال 1401.

تصویر 69: نمای راه ورودی معبد^{۲۵} (001).

تصویر 70: نمای تصویری راه ورودی و تأسیسات دور اول ساختمانی^{۲۶}.

²⁵ :: نمای راه ورودی معبد^{۲۵} که بعداً بنا بر عواملی که در فوق ذکر به عمل آمد مسدود گردیده و به همان شکل باقی مانده است.

²⁶ . نمای تصویری راه ورودی و تأسیسات دور اول ساختمانی که سطح پائین تر به ملاحظه میرسد که در بالای متروکه آن تأسیسات دور دوم ساختمانی از جمله دیوارهای عمومی معبد تهداب گذاری گردیده مشاهده می شود.

حفریات اتاق شماره 12

در جریان حفریات و خاکبرداری جناح شمال شرقی ساحه (001) که با دیوار عمومی ساحه متصل می‌باشد بقایای اتاق مستطیل شکل که بعداً به شماره (12) نامگذاری گردید و مربوط به دور دوم ساختمانی می‌باشد کشف و مشخص گردید، در لابلای حفریات در نقاط مختلف اتاق متذکره بقایای مجسمه‌های گلی به شکل (fragment) یا قطعات متلاشی شده که شامل پایه‌ها و سرهای مجسمه گلی به اندازه‌های متفاوت کشف و به ثبت رسیده است، مواد تشکیل دهنده این آثار یک نوع گل طبیعی سرخ رنگ که خیلی شکننده و آسیب پذیر بوده، احتمالاً بین قرون (5-7) میلادی مورد استفاده و کار برد قرار داشته است و از نظر مواد با آثار مجسمه‌های گلی قول توت شهدای صالحین کابل بیشتر قابل مقایسه است. کار حفریات و وقایه آثار گلی متذکره توسط اعضای مسلکی دیپارتمنت حفریات و ترمیم به طور مشترک صورت گرفت، در نتیجه یک سر بزرگ و دو سر کوچک مجسمه گلی نخست در جریان حفریات در خود ساحه وقایه ابتدایی شده و بعد از آماده شدن در صندوق های مخصوص جابجا و جهت انجام امور بعدی به مرکز باستان‌شناسی منتقل شد. کار حفریات بخش‌های شرقی اتاق متذکره که در لابلای آن یک تعداد پاره‌های آثار گلی باقی مانده به نسبت کمبود وقت تکمیل نگردید. علاوه بر آن در جناح شمال غربی اتاق متذکره در جریان حفریات بقایای (اسکلیت) انسان کشف و ملاحظه شد؛ به اساس نظریات مردم محل این جسد احتمالاً در دهه های گذشته حدود (30 تا 40 سال پیش) در این محل به شکل مخفیانه دفن شده، هویت وی مشخص نیست و مربوط به یک طفل حدود (11-15) ساله می‌باشد. بعد از ثبت و سجل، اسکلیت مذکور با حفظ کرامت انسانی از ساحه کاری به حضیره دهکده ملا خیل شیوکی انتقال و دو باره خاکسپاری گردید.

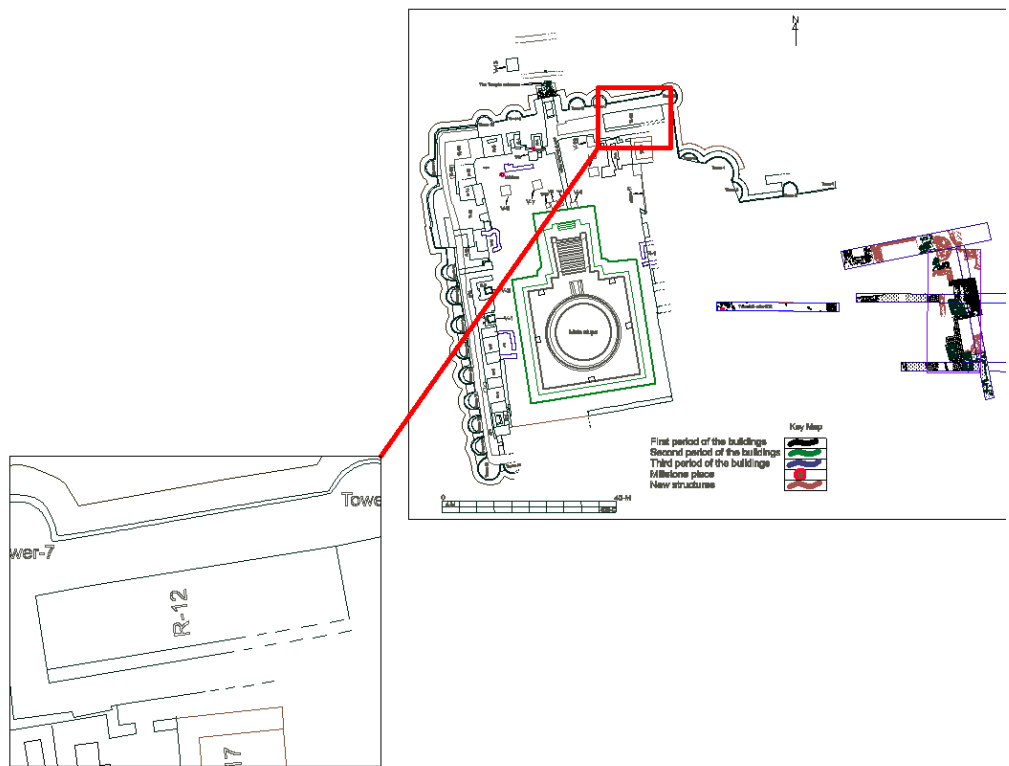
تصویر 72: نمای سرمجسمه

تصویر 71: نمای اسکلیت

تصویر 73: جریان برداشتن و بسته بندی سر مجسمه گلی بودا توسط اعضای مسلکی ریاست باستان‌شناسی افغانستان.

شکل 12: نمای اتاق شماره 12 در پلان عمومی ساحه باستانی شیوکی .

تصویر 74: نمای تصویری اتاق شماره 12.

²⁷ . از انجام یک سلسه حفريات، ترميم و بخش‌های شرق اتاق که کار حفريات آن تکميل نگردید دو باره پرکاری شد

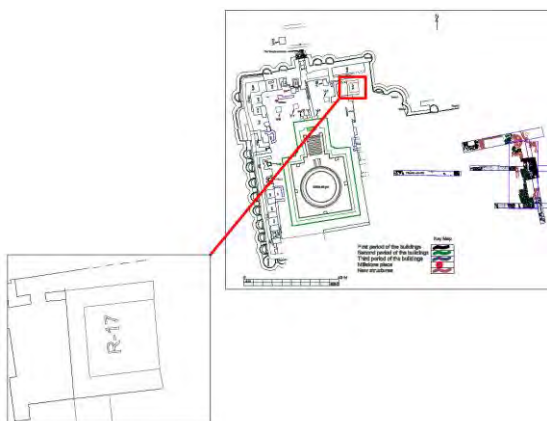
به همین ترتیب در ادامه حفریات و تحقیقات باستان‌شناسی در سمت جنوب اتاق شماره 12 که بعداً به اتاق شماره 17 نامگذاری گردید بالای یک سکو بقایای یک جوهره پای مجسمه گلی به رنگ سرخ کشف گردید، اثر متذکره توسط مواد کیمیاوی مخصوص وقایه شد، در پهلوی آن بقایای علایم یک پای دیگر نیز مشاهده گردیده اما به نسبت کمبود وقت و ختم میعاد پروژه کار حفریات این بخش نیز نا تکمیل ماند. جهت حفاظت آثار متذکره از گزند حوادث طبیعی اتاق شماره 17 با مواد لازم پوشش اساسی شده اما با مساعدن شدن شرایط لازم کاری کار حفریات و تحقیقات آن دو بازه آغاز می‌گردد.

تصویر 76: نمای پاهای بعد از حفریات و وقایه.

تصویر 75: نمای آثار پاهای مجسمه گلی در جریان حفریات.

شکل 13: نمای اتاق شماره 17 در پلان عمومی ساحه

تصویر 77: نمای اتاق شماره 17 که بقایای آثار گلی پاهای مجسمه را در خود جا داده است.

کشف ستوپه شماره 12

به علاوه حدود (11) ستوپه نذری که در جریان حفاریات و خاکبرداری از بخش‌های مختلف جناح شمال و شمال غربی ساحه (001) به ثبت رسیده است، در ماه سرطان سال 1401 بقایای ستوپه نذری شماره (12) در جناح جنوب غربی اتاق شماره (12) کشف و به ثبت رسید. به احتمال زیاد ستوپه مذکور از دور اول ساختمانی باشد، در مرحله دوم ساختمانی در بالای این ستوپه دیوارهای جناح غربی اتاق شماره (12) تهداب گذاری شده است.

تصویر 78: نمای بقایای سنگ کاری تهداب ستوپه نذری مربع شکل²⁸.

راه اندازی سانداز تحقیقی شماره (6)

جهت مطالعه طبقات یا لایه‌های استراتیگرافی، در عقب دیوارهای عمومی جناح غرب معبد سانداز تحقیقاتی شماره (6) به درازای حدود (18.50) متر، عرض (2) متر راه اندازی گردید. طوری که در پلان رسامی سانداز متذکره مشاهده می‌گردد، علاوه از سرفیس سه لایه دیگر که یکی آن لایه ضخیم استراتیگرافی بوده و در ترکیب آن پاره‌های ظروف سفالی مختلف النوع، استخوان حیوانات، سنگ‌های بزرگ و گل نرم زرد رنگ که ممکن بقایای

²⁸. نمای بقایای سنگ کاری تهداب ستوپه نذری مربع شکل در جناح جنوب غربی اتاق شماره (12) که یک بخش دیوار اتاق متذکره در مراحل بعدی در زمان باستان بالای ستوپه تهداب گذاری شده است.

خشت خام و پخسه باشد و از بالای دیوارها و برج‌ها به مرور زمان در عقب دیوارها فرو ریخته و تجمع کرده است. دو لایه دیگر که یکی آن گل سفید رنگ طبیعی و لایه سوم جغل رسوبات طبیعی می‌باشد و در ساندازهای 4 و 7 نیز به ملاحظه رسیده است.

تصویر 79 و 80: نمای سانداز تحقیقاتی شماره (6)^{۲۹} در جناح غربی ساحه در عقب دیوارهای عمومی معبد راه انداز و کاوش گردید

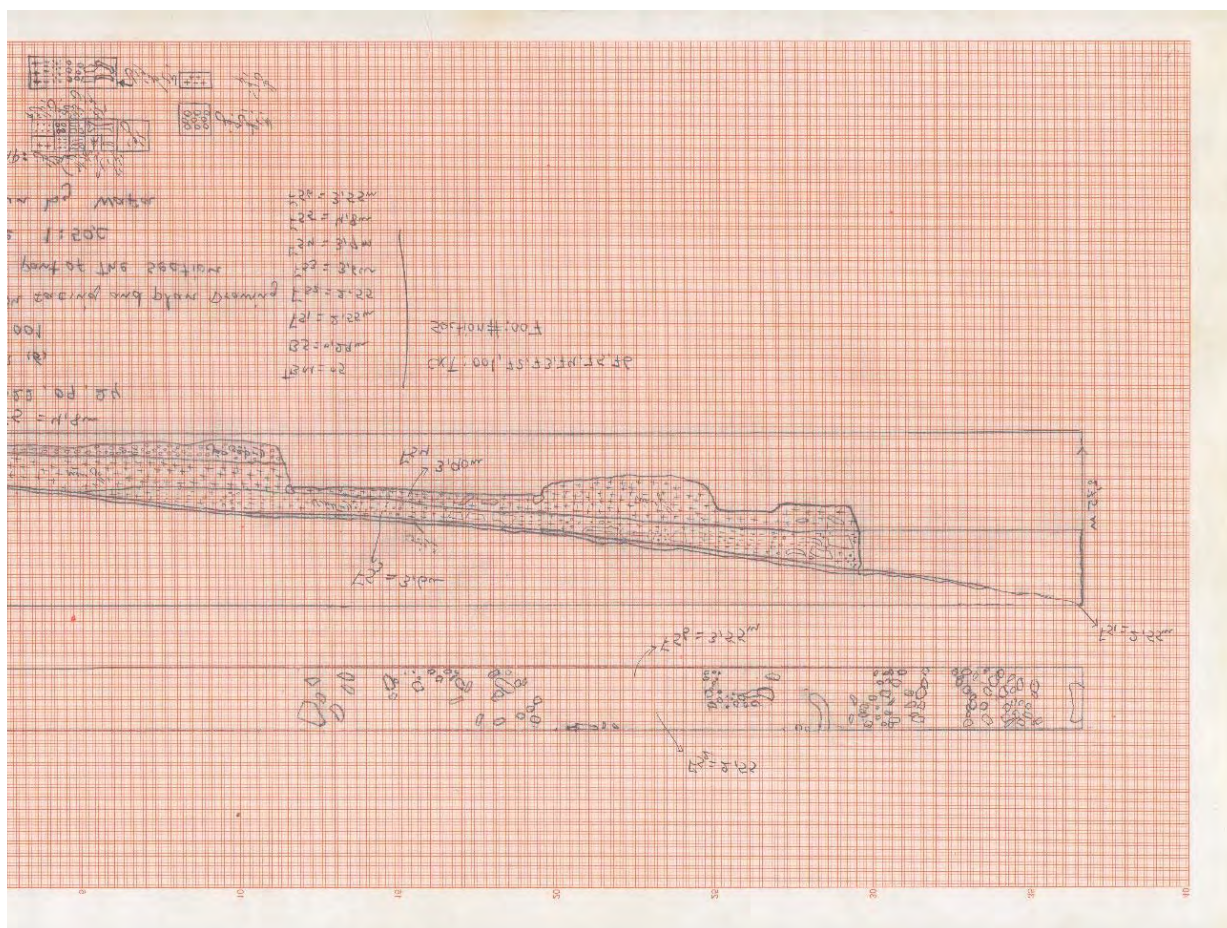
راه اندازی سانداز تحقیقاتی شماره (7)

به همین ترتیب سانداز تحقیقاتی شماره (7) در جناح شمالی معبد در عقب دیوارهای عمومی به درازای حدود (18.25) متر، عرض (2) متر و عمق تقریباً 1.50 متر راه اندازی و تحت حفريات باستان‌شناسی قرار گرفت. در این سانداز به عین شکل مطابق به سانداز شماره (6) علاوه از سرفیس سه لایه که یکی آن لایه ستراتیگرافی و دو لایه دیگر طبیعی گل سفید رنگ و جغل رسوبی به ملاحظه رسیده است.

تصویر 81 و 82 معبد راه انداز و کاوش گردید.

²⁹ . نمای سانداز تحقیقاتی شماره (6)^{۲۹} در جناح غربی ساحه در عقب دیوارهای عمومی معبد راه انداز و کاوش گردید.

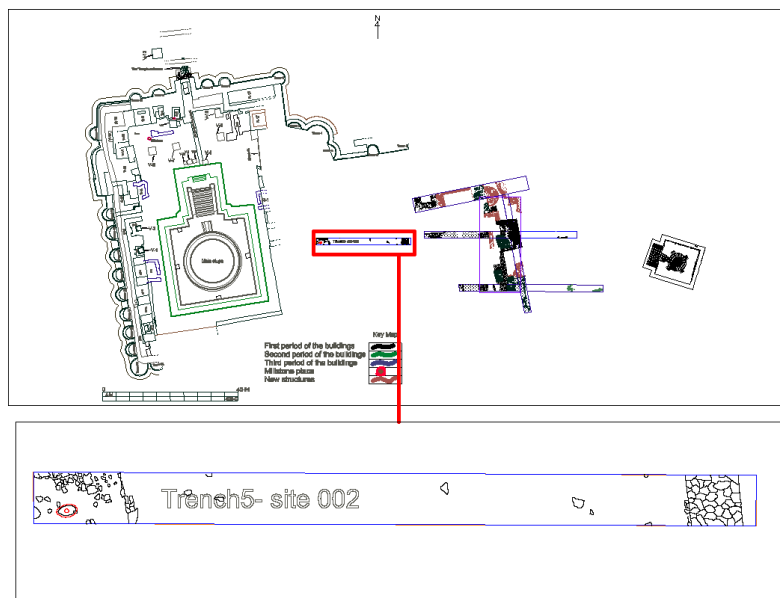
شکل 14: نمای رسامی لایه‌های ستراتیگرافی سانداژ شماره (7) در جناح شمالی عقب دیوارهای عمومی معبد.

راه اندازی سانداژ تحقیقاتی شماره (5) در ساحه باستانی (002)

ساحه باستانی (002) که در وسط ساحات باستانی (001) و (003) شیوکی موقعیت دارد، در گزارشات قبلی در مورد چگونگی فعالیت‌ها در این ساحه ذکر به عمل آمده نیاز به تکرار آن نمی‌باشد، امور حفريات و تحقیقات باستان‌شناسی ساحه باستانی (002) در سال 1401 به شرح ذیل صورت گرفته است:

به منظور تشخیص ارتباط فیزیکی ستوپه مرکزی با جناح شرقی ساحه؛ علاوه از (4) سانداژ تحقیقاتی که در سال 1400 در این ساحه راه اندازی گردیده بود، اینبار سانداژ تحقیقاتی یا شماره (5) در امتداد سانداژ شماره (4) در ساحه باستانی (002) راه اندازی گردید. با پیشرفت امور حفريات طی چند روز کاری، بقایای دو دیوار سنگی به فاصله حدود 20 متر به شکل موازی در جناح شرق و غرب سانداژ به ملاحظه رسیده و همچنان یک

تعداد لایه‌های مختلف ستراتیگرافی و طبیعی در جریان حفریات تشخیص و به ثبت رسیده است. نتایج تحقیقات باستان‌شناسی در این بخش نشان می‌دهد که این محل بیشتر به یک میدان مربع شکل میماند که احتمالاً راهبین بودایی در مواقع مختلف به منظور اجرای مراسم ویژه هر از گاهی تجمعات بزرگ را در این منطقه تشکیل میداده اند. بعداً زمانیکه این بخش‌ها ممکن به اثر عوامل طبیعی تخریب و ویران شده، توسط نسل‌های بعدی در بالای دیوارهای متروکه جناح غربی این بخش تأسیسات کوره ذوب فلزات ساخته شده و به پیمانانه زیاد در این محل فلزات آهن ذوب و پروسس گردیده است. در اطراف میدانیکه مخصوص تجمعات راهبین به شمار میرود و در فوق ذکر گردید؛ علایم اتاق‌های متعدد وجود دارد که به منظور دانستن چگونگی آن نیاز به ادامه کار حفریات دیده می‌شود. در حال حاضر حفریات این بخش به نسبت ختم میعاد فاز اول پروژه متوقف شده، امید میرود که در فاز دوم یا مرحله بعدی کار حفریات و تحقیقات باستان‌شناسی این بخش {ساحه باستانی (002)} آغاز و تکمیل شود.

شکل 15: نمای سانداژ متذکره به رویب پلان 5 در نقشه عمومی ساحه باستانی ستوپه شیوکی.

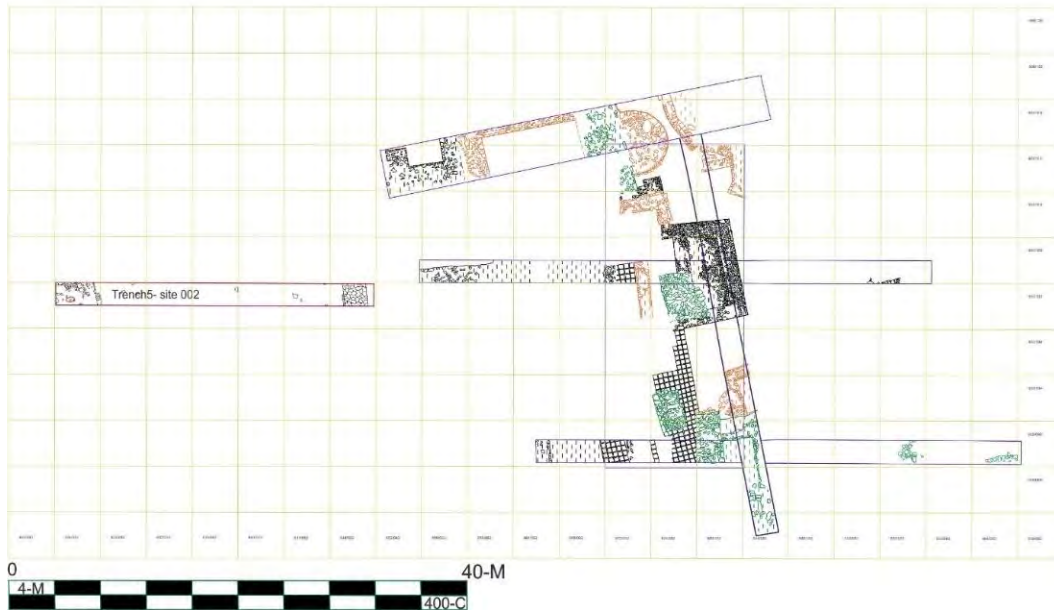
تصویر 83: نمای سانداژ شماره (5) به رویت تصویر.

ترتیب پلان منظم و پر کاری ساحة باستانی (002)

عکسبرداری، نقشه برداری پلان عمومی ساحة و رسامی برش لایه‌های ستراتیگرافی با تناسب و مقیاس معین، اندازه گیری ارتفاعات ساحة با استفاده از دستگاه لیول ماشین، GPS و علامه گذاری ساحة و سایر فعالیت‌های مورد نظر؛ در گام نهایی ساختمان‌های مکشوفه که در نتیجه راه اندازی (5) سانداز تحقیقاتی از سال 1400 الی ماه جوازی 1401 مشخص و معین گردیده بودند شامل: دیوارها و برج‌های استحکامی و اتاق‌های رهائشی که در دوران باستان در سه مرحله جداگانه از لحاظ کرونولوژی و با ظرافت‌ها و اندازه‌های متفاوت اعمار و مورد استفاده قرار داشتند، به طور منظم نخست با پلاستیک پوشش، بعداً جهت حفاظت هرچه بهتر و ادامه کار در آینده، با خاک نرم Backfill یا پر کاری شد.

تصویر 84: نمای جریان پوشش دیوارها و ساختمان‌های باستانی ساحة (002) با پلاستیک جهت حفاظت و پر کاری یا Backfilling.

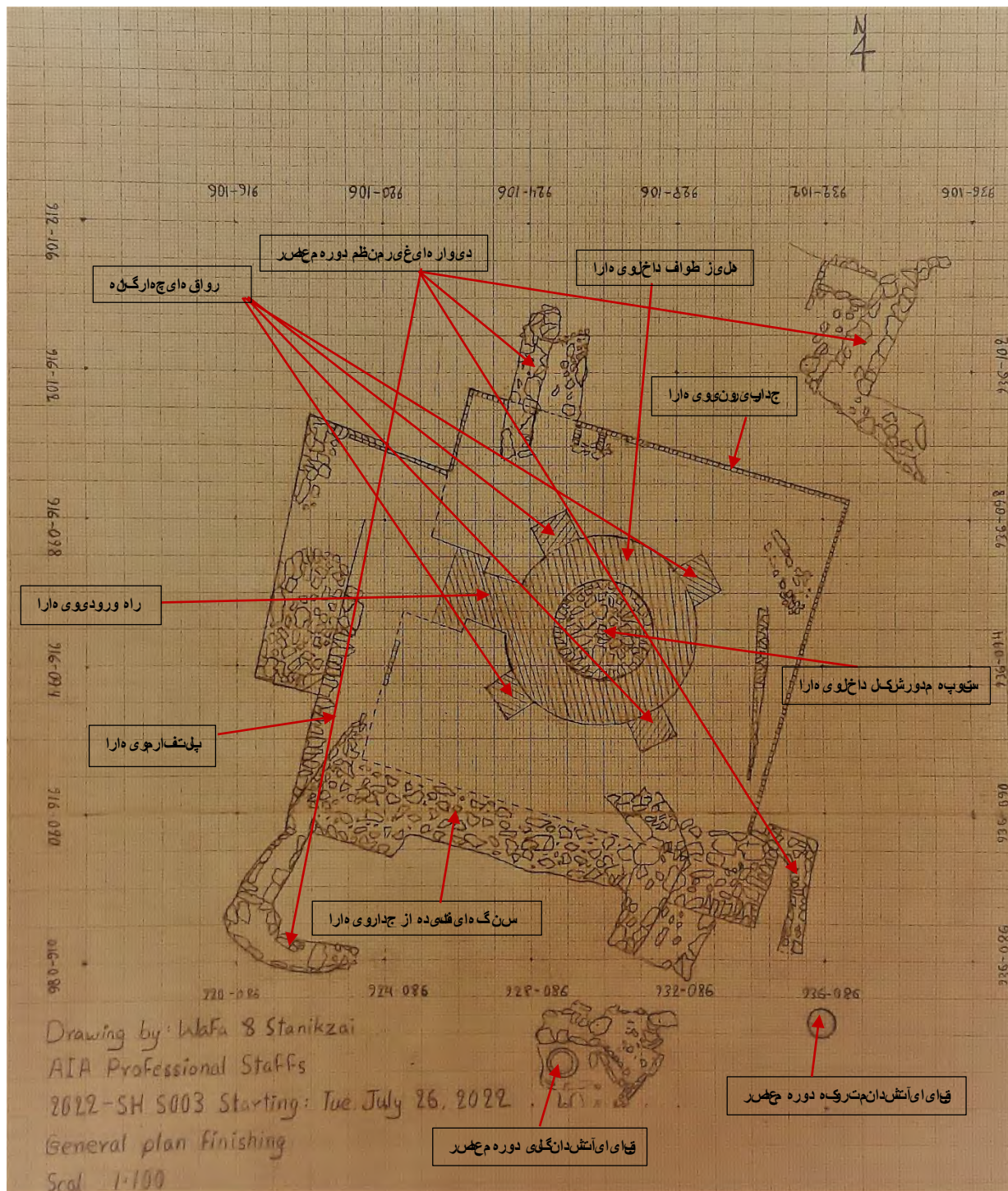
شکل 16: نمای پلان ساحة باستانی (002) که در جناح شرقی ستوپه شیوکی احراز موقعیت کرده است .

فعالیت اخیر در ساحة باستانی (003)

به منظور استحکام و حفاظت آثار غیر منقول ساحة از گزند حوادث طبیعی در برج اسد سال 1401 بخش‌های داخلی و بهارها مانند: ستوپه مدور شکل که در داخل و بهارها قرار دارد، جدار دو طرفه، راه ورودی و بهارها، رواق‌های چهار گانه و جدار داخل و بهارها تحت عملیه پاک کاری و ترمیم قرار گرفت. در قدم نخست نقاط مورد نظر قبل از آغاز کار ترمیم بصورت دقیق پاک کاری شد، بخش‌های مهم ساختمان و بهارها که در فوق ذکر شد طبق نمونه‌های باستانی آن تحت ترمیم قرار گرفت، بخش‌های از ساختمان و بهارها که به سبب حوادث طبیعی یا بشری در گذشته آسیب دیده بود با مواد و مصالحه لازم وقایه گردید، بخش‌های از ساختمان و بهارها که به سبب حوادث طبیعی یا بشری به طور کامل از بین رفته بود، با استفاده از نمونه برداری نقاط مشابه که وجود داشت، تحت بازسازی قرار گرفت.

تصویر 85: نمای جریان کار ترمیم، وقایه و بازسازی داخل و بهارا مانند: رواقهای چهار گانه، جدار داخلی و ستوپه مدور شکل داخل و بهارا .
به تعقیب فعالیت‌های مسلکی فوق الذکر پلان منظم ساحة باستانی (003) با مقیاس 1:100 سانتی‌متر
نخست در کاغذ گراف ترتیب گردید، در مرحله بعدی نقاط مورد نظر به طور دقیق اندازه گیری و به روی نقشه
انتقال شد.

شکل 17: نمای عمومی ساحه باستانی (003) به رویت پلان با مقیاس 1:100 سانتی متر .

تصویر 86: نمای جناح شمال غربی و شمال شرقی و بهارای (003) در جریان کار ترمیم و نقشه برداری.

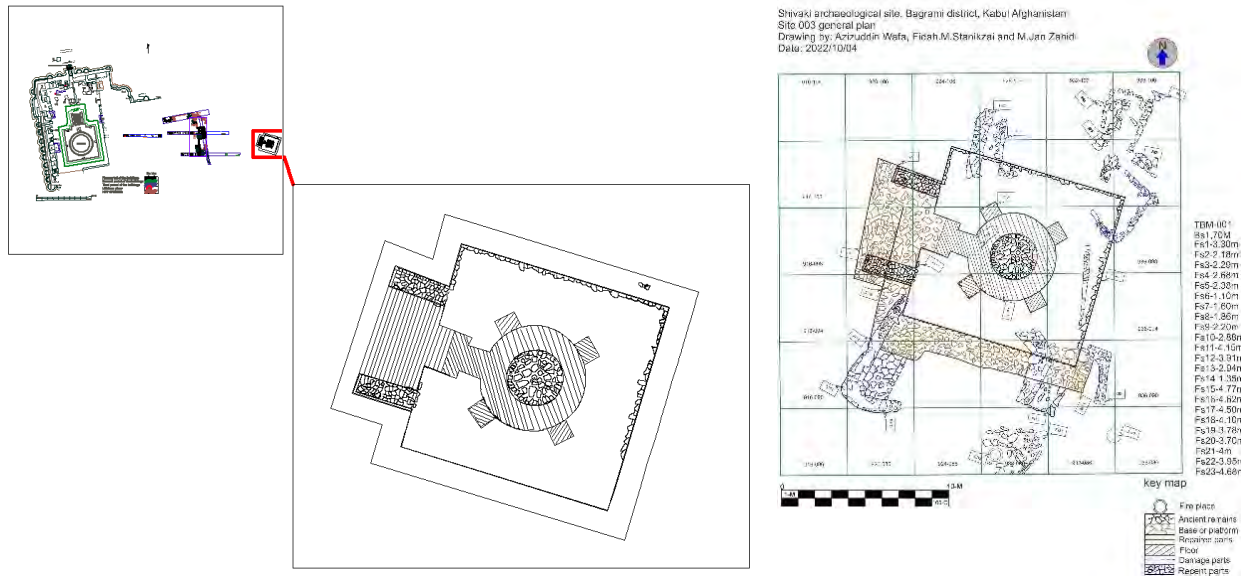
تصویر 87: نمای جدار جنوب غربی و بهارا در جریان کار وقایه و ترمیم.

در مرحله بعدی پاک کاری جناح شمال شرقی و پرکاری بخش‌های سمت جنوب غربی و بهارا صورت گرفت، کار ترمیم و بازسازی جناح شمال شرقی و جنوب غربی جدار و بهارا نیز تکمیل گردید.

تصویر 88: نمای عمومی ویهارا در ساحه باستانی (003) بعد از ترمیم.

در گام نهایی پلان عمومی ساحه باستانی (003) با مقیاس 1:100 بعد از اسکن دیجیتل سازی گردید.

شکل 18 و 19: نمای پلان ساحه باستانی 003 در جریان حفريات و ختم حفريات نقشه برداری و دیجیتل سازی گردیده است.

اندازه و سبک معماری ستوپه شیوکی

در ساحة باستانی ستوپه شیوکی بر اثر حفريات سه نوع ستوپه کشف گردیده که عبارت از ستوپه مرکزی، ستوپه‌های نذری و یکنوع ساختمان سنگی که در گذشته با پوشش گنبد از خشت خام مزین بوده و ستوپه درونی را در خود جا داده است و گفته می‌شود که ویهارا باشد (ساختمان یا آبدۀ که از لحاظ شکل بیرونی تقریباً شبیه ستوپه مرکزی بوده؛ اما به داخل آن ستوپه درونی مدور شکل با پوشش گنبدی، رواق‌ها و دهلیز طواف می‌باشد) را شامل است.

اندازه ستوپه مرکزی: ستوپه مرکزی با قاعده مربع شکل دارای طول و عرض 22.50 متر که در مرحله دوم ساختمانی قاعده کوچک به عرض (1) متر نیز به آن اضافه شده که قاعده عمومی ستوپه را به 24.50 متر افزایش داده است. ارتفاع ستوپه از دهلیز طواف الی انتهای گنبد قبل از ترمیم حدود 17 متر و بعد از ترمیم 20.40 متر و اگر ارتفاع پلت فارم یا تهداب ستوپه که 1.90 متر می‌شود با آن اضافه شود، ارتفاع ستوپه به 22.30 متر میرسد. جهت ستوپه تقریباً شمال به جنوب بنا شده که راه زینه عمومی در جناح شمالی ستوپه قرار گرفته است.

1. اندازه طول و عرض قاعده عمومی (تخت کوچک یا پائینی ستوپه شیوکی) حدود 24.50 متر و ارتفاع آن حدود 86 سانتی‌متر از سطح دهلیز طواف می‌باشد.

2. طول و عرض قاعده بزرگ یا تخت بالایی که جدار بزرگ ستوپه نیز یاد می‌شود حدود 22.50 متر، ارتفاع آن حدود 4.05 متر، مزین با ستون پایه‌های نسبتاً بزرگتر به اندازه عرض 30 سانتی‌متر و ارتفاع حدود 2.20 متر.

3. ارتفاع رواق جدار شرقی ستوپه بعد از ترمیم 2.30 متر، عرض 1.40 متر و عمق 1.02 متر.

4. ارتفاع رواق جدار غربی ستوپه 2.36 متر، عمق 71 سانتی‌متر و عرض 1.04 متر.

5. ارتفاع رواق جدار جنوبی ستوپه 2.30 متر، عمق 76 سانتی‌متر و عرض 1.06 متر.

6. ارتفاع رواق بغلی راست زینه 2.34 متر، عرض 1.27 متر عمق 72 سانتی‌متر.

7. ارتفاع رواق بغلی چپ زینه 2.34 متر، عرض 1.26 متر و عمق 72 سانتی‌متر. قابل ذکر است که در جریان حفریات پاره‌های کوچک گلی با رنگ‌های سندی و سرخ در اطراف و داخل رواق‌ها کشف گردید؛ پاره‌های فوق نشاندهنده موجودیت مجسمه‌های گلی در داخل رواق‌ها می‌باشد.

8. طول راه زینه از ابتدا الی انتها که با قاعده ستوپه وصل می‌شود حدود 14.32 متر، به تعداد 28 پله.

9. در عموم ستوپه شیوکی دارای 42 ستون پایه در جدار بزرگ و 82 ستون پایه در جدار کوچک، بقایای 38 ستون پایه در سلندر یا Drum پائینی و 56 رواق یا تاق با ارتفاع 1.09 متر عرض 68 سانتی‌متر و عمق 5 سانتی‌متر، مزین با 56 ستون پایه در قسمت دنده (شکم) می‌باشد. سلندر بالایی یا Upper Drum که بالای سلندر یا Lower Drum قرار دارد مانند ستوپه توپدره ولایت پروان به کلی از بین رفته و هیچ نمونه از آن باقی نیست.

سبک معماری ستوپه شیوکی: چون اجزای متشکله ستوپه شیوکی در دو مرحله ساختمانی با تفاوت‌های زمانی احداث و تکمیل گردیده، بناءً سبک معماری و مهندسی، مواد ساختمانی و ظرافت‌های هنری بکار رفته در شکل ساختمان و اجزای ستوپه نیز از هم متفاوت می‌باشد. طرز معماری مرحله اول ساختمان ستوپه و ظرافت‌های مهندسی آن بیشتر آنچه در منابع نیز ذکر گردیده به سبک هندو کورنتین می‌باشد، سطح ستوپه در گذشته با پلستر گچی و رنگ‌های سفید، سندی و طلایی مزین بوده، بقایای آن تا هنوز در بعضی از قسمت‌ها موجود می‌باشد. مواد ساختمانی آن سنگ‌های پرچالی و جهت استحکام آن از سنگ‌های بزرگ کوهی و میخ‌های فلزی نیز کار گرفته شده است. جدار بزرگ دارای پنج رواق که سه آن در جناح (شرق، غرب و جنوب) ستوپه، رواق‌های چهارم و پنجم به دو طرف راست و چپ زینه در جناح شمالی ستوپه قرار دارد. علاوه از آن در وسط هر یک از محراب‌ها که بین دو ستون پایه در جدار بزرگ قرار دارد یک سوراخ کوچک مربع شکل جهت تعبیه چراغ تیل سوز به منظور تنویر و زینت ستوپه در جریان شب و هم‌چنان پذیرایی و استقبال بهتر از معتقدان بودایی در ستوپه شیوکی بنظر میرسد. در مرحله دوم ساختمانی که تخت کوچک به ستوپه اضافه گردیده طرز معماری و حتی مواد ساختمانی آن تغییر کرده و تخت کوچک به سبک هنر معماری گندهارا ساخته شده است. مواد ساختمانی مرحله

اول ساختمانی ستوپه مرکزی سنگ‌های پرچالی و در میان آنها جهت استحکام سنگ‌های بزرگتر کوهی بکار رفته اما سبک معماری تخت کوچک که در مرحله دوم ساختمانی اعمار شده متأثر از هنر گندهارا بوده، مواد ساختمانی آن سنگ‌های گرانیتی دانه دار، سرستونی‌های این بخش دارای تزئینات ولیوت و ابکوس که در خود سنگ‌های سرستونی به شیوه عالی کندن کاری و مزین شده است.

اجزای مهم متشکله ستوپه

1. پلت فارم یا صفه تحتانی: تهداب ستوپه مرکزی بوده که ستوپه در بالای آن بنا شده زیر زمین قرار داشته در معرض دید قرار ندارد. در درجنح شمال غربی ستوپه مرکزی برای معلومات مزید و تحقیقات بیشتر سانداز شماره (5) تحت حفریات قرار گرفت، در نتیجه به ارتفاع 1.90 متر تهداب یا پلت فارم ستوپه کشف و ملاحظه گردید که مواد ساختمانی آن از سنگ‌های معمولی کوهی بزرگ و خشن که مصالح آن گل بسیار محکم می‌باشد.

2. دهلیز طواف تحتانی (پردکشیناپات): دهلیز طواف دور اول ساختمانی زمانیکه تخت کوچک وجود نداشت متصل به ستوپه جهت رفت و آمد پیروان بودایی اعمار گردیده است، عرض آن در بعضی قسمت‌ها مختلف بوده که تقریباً 1 متر الی 120 سانتی‌متر می‌رسد. احتمالاً در قرن پنجم میلادی زمانیکه تخت کوچک در اطراف ستوپه مرکزی توسط راهبین بودایی نوسازی یا اضافه می‌گردد، به اثر آن بخش‌های از دهلیز طواف دور اول در زیر تخت کوچک ناپدید و دفن می‌گردد، از همین سبب دهلیز طواف به اندازه عرض 1.20 متر وسعت داده شده است تا در اجرای مراسم مذهبی و رفت و آمد زائرین سهولت ایجاد شود. پیروان بودایی با اجرای یک سلسله مراسم خاص مذهبی و زیارت از بخش‌های پائینی، از طریق راه زینه‌ها وارد بخش دوم مراسم در طبقه دوم یا بالا میشدند.

3. دهلیز طواف فوقانی یا بزرگ: این بخش از ستوپه قاعده یا جدار بزرگ نیز یاد می‌شود، پیروان بودایی با طی کردن از راه زینه‌ها و بالا رفتن در طبقه دوم به اجرای مراسم خاص مذهبی شان در این جا متصل میشدند و بعد از زیارت بخش‌های مربوطه دوباره به پائین بر میگشتند.

طبق تحقیقات باستان‌شناسی، این مسئله در ستوپه توپ دره ولایت پروان احتمالاً از قرن دوم الی اواخر قرن چهارم میلادی به عین شکل ادامه داشت اما بعد از قرن چهارم میلادی راه زینه غربی که تا آنزمان وجود نداشت در جناح غربی ستوپه توپدره در همان زمان جهت نیل به دو هدف احداث و نوسازی می‌گردد؛ (1) به منظور ایجاد سهولت در رفت و آمد؛ تا اینکه زایرین مجبور نباشند از زینه‌هایی که بالا آمده اند، دوباره خارج شوند بلکه مستقیم از راه زینه‌های غربی پائین شوند؛ (2) به منظور استحکام و جلوگیری از فروریختن بخش‌های غربی و کنترل توازن وزن ستوپه؛ تحقیقات باستان‌شناسی از سال‌های 1396 الی 1399 در آنجا نشان داده است که بخش‌های غربی ستوپه به اثر فشار زیاد وزن و حوادث طبیعی متزلزل شده، درزها و شکستگی‌های متعدد در بخش‌های مختلف جناح شمال غربی و جنوب غربی ستوپه زمانیکه راه زینه‌های غربی وجود نداشت، بوجود آمده و جهت جلوگیری از تخریبات و یک سلسله ترمیمات و مرمت کاری در همان زمان انجام شده اما به نظر میرسد کارا نبود تا اینکه تصمیم به ایجاد راه زینه‌های غربی گرفته شده و احداث گردیده است. سبک معماری راه زینه‌های غربی ستوپه توپدره با سبک معماری سایر بخش‌های آن که در دور اول ساختمانی اعمار گردیده، تفاوت‌های چشم‌گیر داشته و از نظر ظرافت‌های مهندسی نیز متفاوت می‌باشد، چنانچه این تغییرات و تفاوت‌ها در ستوپه شیوکی میان تخت کوچک و تخت بزرگ یا قاعده ستوپه و هم‌چنان بقایای دو دور ساختمانی در اعمار راه زینه نیز دیده شده، که نمایندگی از دو دور ساختمانی با تغییرات سبک معماری و زمان ساخت آن میکند.

4. سلندر اولی یا (First Drum): که در بالای تخت بزرگ به شکل دایره یا استوانه ساخته شده با 38

ستون پایه و تاق‌های مستطیل شکل به اندازه عرض 1.15 متر و ارتفاع 45 سانتی‌متر مزین می‌باشد.

5. سلندر دومی یا (Secondary Drum): این بخش از ستوپه‌ها از جمله توپدره ولایت پروان، شیوکی،

کمری، یخدره و سایر نقاط به طور کامل از بین رفته، آثار و علایم آن موجود نمی‌باشد. اما خوشبختانه تحقیقاتیکه اخیراً در نتیجه راه اندازی سروی مستقلانه باستان‌شناسی در سال 1401 در اطراف ستوپه شیوکی به طور فزینگی و Remote Sensing انجام شد نشان می‌دهد که نمونه زنده این بخش از ستوپه (Drum) بالایی در ستوپه

گلدرد ولسوالی موسه‌ی ولایت کابل موجود می‌باشد. با نمونه برداری از ستوپه گلدرد می‌شود که در ترمیم سایر ستوپه‌ها استفاده اعظمی صورت گیرد.

6. انده یا شکم: انده یا شکم بخش مهم **Dome** یا گنبد ستوپه را تشکیل می‌دهد که در بالای سلندر دومی قرار داشته مزین با اجزای ذیل می‌باشد.

7. تاق‌ها: در اطراف انده در مجموع **56** تاق وجود دارد که این تاق‌ها به شکل نیم قوسی تزئین گردیده است. در ستوپه توپدره ولایت پروان در وسط هر تاق سوراخ‌های کوچک مربع شکل جهت نشان دادن صحنه‌های خاص مذهبی یا احتمالاً نصب مجسمه‌ها وجود دارد. برعکس؛ این سوراخ‌ها در تاق‌های مشابه در ستوپه‌های شیوکی، کمری و یخدره به ملاحظه نرسیده و وجود ندارد یکی از تفاوت‌های چشمگیر دیگر می‌باشد.

8. پنداتیف یا (Bud): در میان هر دو تاق (**Arch**) در اطراف انده در مجموع **56** پنداتیف (نماد از شگوفه گل نیلوفر یا همان لیتوس) که در دین بودیزم، هندوییزم و شیواییزم نماد پاکی و پدید آورنده روشنایی می‌باشد وجود دارد. به تعداد **19** عدد آن که به اثر عوامل مختلف طبیعی و بشری تخریب گردیده بود دوباره ترمیم و مرمت گردید و متباقی **37** عدد آن قبل از ترمیم در وضعیت بهتر قرار داشت. ارتفاع پنداتیف‌ها حدود **60** سانتی‌متر می‌باشد. در ستوپه‌های کمری و یخدره تزئینات پنداتیف نیز وجود دارد.

9. ستون‌ها: در اطراف انده در مجموع **56** ستون پایه به سبک هندو کورنتین مزین با تزئینات سر ستونی، زیر ستونی، تاق‌ها و پنداتیف‌ها بوده، ارتفاع آن به **50** سانتی‌متر میرسد.

10. پیک: انده دارای پیک مدور شکل (باران گیر) در اطراف خود بوده که در کل تمام ستون‌ها، تاق‌ها و پنداتیف‌های که در قسمت پائین آن قرار دارد، را محافظت میکند و از سوی دیگر باعث زیبایی بیشتر ستوپه گردیده است.

11. گنبد یا (Dum): یک ساختمان استوانه ای شکل بوده که در بالای آن ساخته شده است که در قسمت شمال یعنی پیش روی خود دارای یک رواق بزرگ سه تکه می باشد.

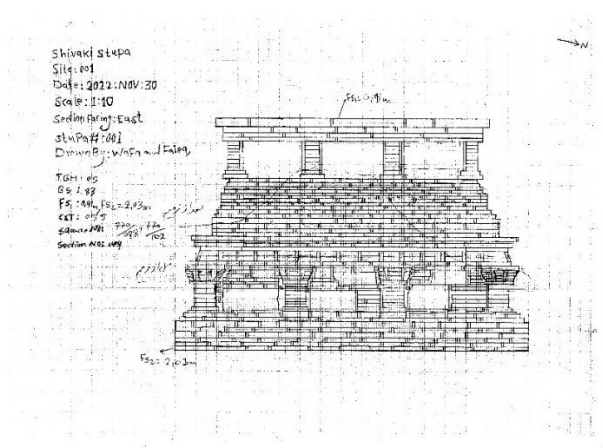
12. راه زینه: ستوپه شیوکی دارای یک راه زینه عمومی در سمت شمالی خود می باشد، شکل و ساختمان زینه در بخش های بالایی به حالت اولی باقی مانده اما بخش های پائینی با تغییرات کلی مواجه گردیده؛ طوری که تحقیقات باستان شناسی نشان داده است، احتمالاً در اواخر قرن چهارم تحول طبیعی عمیق در ساحه از جناح شرق رخ داده است، سیلاب ویرانگر از نقاط بلند و دامنه های سمت شرقی بسوی معبد سرازیر شده نه تنها بخش های پائینی ستوپه، بلکه تمام داشته های معبد را ویران و به متروکه مبدل کرده و حدود 50 الی 70 سانتی متر رسوبات گل ولای در صحن معبد نشست کرده که توان پاک کاری و برداشتن رسوبات و بازسازی معبد نا ممکن بوده، ساختمان ها، ستوپه های نذری، دیوارها، مجسمه ها و تمامی اتاق های راهبین زیر رسوبات گل شده، معبد تا یک مدت نا روشن به حال خود به شکل متروکه باقی مانده تا اینکه اوضاع سیاسی کشور با روی کار آمدن دولت جدید به سرکردگی یفتلی ها در قرن پنجم میلادی از شمال هندو کش (تخارستان) ظهور میکند و قشون ساسانیان را از نقاط مرکزی به سوی غرب وادار به عقب نشینی میسازد، در همین زمان است که زمینه بازگشت راهبین مذهبی و بازسازی معابد که به اثر آسیب های طبیعی صدمه دیده بود در سراسر قلمرو تحت کنترل یفتلی ها با سبک و شیوه جدید و تغییرات چشم گیر باز سازی و نوسازی می گردد. از همین سبب بخش های تحتانی راه زینه ستوپه شیوکی و بخش های تحتانی ستوپه که به اثر سیلابها تخریب و از بین رفته بود شامل نوسازی می شود، تحقیقات باستان شناسی نشان داده است که تا این زمان تخت کوچک در ستوپه شیوکی وجود نداشته و در این مرحله (احتمالاً قرن پنجم میلادی) ایجاد می شود. از سوی دیگر بخش های تحتانی راه زینه ها به شکل منظم و سیستماتیک دفن می گردد و با یک اندازه ارتفاع و تغییرات معماری بازسازی می گردد. آنچه در جریان حفاریات به ملاحظه رسیده، به دو طرف راست و چپ در ابتدا یا آغاز راه زینه سکو های وجود داشت که بقایای مجسمه های گچی در بالای آن به ملاحظه رسیده است، اما این بخش در مرحله دوم ساختمانی دفن گردیده و بجای آن تخت هموار فاقد سکو بنا شده است.

نوت: در اکثر ستوپه‌ها به شمول اجزای که در بالا تشریح گردید اجزای مانند: هرمیکا، یستی یا یشتی و چتره نیز شامل می‌باشد که در ستوپه شیوکی و تعداد زیادی ستوپه‌های دیگر این بخش‌ها از بین رفته است.

ستوپه‌های نذری ساحة باستانی شیوکی

ستوپه نذری شماره (1): ستوپه مذکور در قسمت غربی ستوپه مرکزی به داخل اتاق شماره 5 موقعیت داشته، این ستوپه دارای دو طبقه که طبقه اول دارای برجستگی‌های زیر ستونی، ستون پایه‌ها و تزئینات سرستونی تاج دار یا سه ترک به سبک معماری هندو کورنتین؛ ارتفاع طبقه اولی 55 سانتی‌متر، دارای دوازده ستون پایه و فاصله بین هر یک از آنها حدود 36 سانتی‌متر، ارتفاع هر یک از آنها حدود 14 سانتی‌متر و ارتفاع جدار تاق‌ها که در وسط هر یک از ستون پایه قرار دارد حدود 26 سانتی‌متر که در جدار آن از سنگ‌های متوسط برچالی به طور عموم استفاده شده و به طور تک محور سنگ‌های نسبتاً بزرگ شاید بخاطر مقاومت نیز استفاده شده است.

طبقه دوم دارای ستون پایه‌ها و فاصله بین هر یک از ستون پایه‌ها حدود 30 سانتی‌متر به تعداد دوازده ستون پایه که ارتفاع هر یک از آنها حدود 13 سانتی‌متر و ارتفاع تاق‌ها بین هر ستون 19 سانتی‌متر، با برجستگی‌های زیر ستون. حالت اولی ستوپه شماره 1 قبل از ترمیم به حد اعظمی 95 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 1.01 متر می‌رسد، بخش‌های فوقانی به اثر عوامل طبیعی در گذشته کاملاً از بین رفته است.

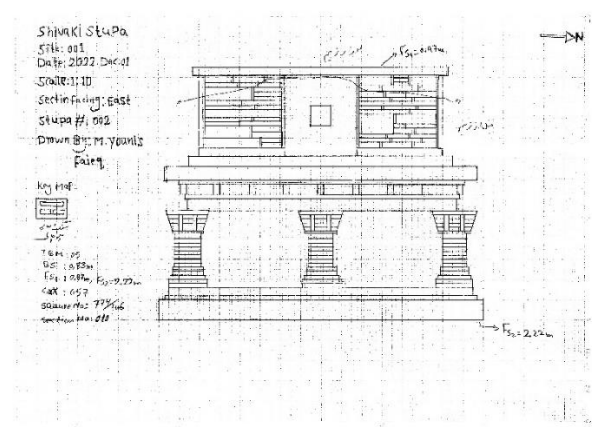
شکل 20: نمای ترسیم شده شرقی ستوپه نذری شماره 1.

تصویر 89: نمای شرقی ستوپه نذری شماره 1.

ستوپه نذری شماره (2): ستوپه مذکور نیز در جناح غربی ستوپه مرکزی در داخل اتاق شماره 6 موقعیت داشته، بقایای دو طبقه آن باقی مانده، طبقه اول دارای برجستگی‌های زیر ستونی، ستون پایه‌ها و سرستونی‌های تاج دار سه ترک با سبک معماری هندو کورنتین، فاصله بین هر یک از ستون پایه‌ها حدود 50 سانتی‌متر به تعداد 8 ستون پایه که ارتفاع هر یک از آنها حدود 20 سانتی‌متر و ارتفاع تاق‌ها بین هر ستون حدود 34 سانتی‌متر بوده بالای جدار و بخش‌های مختلف آن علایم پلستر گچی به مشاهده می‌رسد، به طور عموم با استفاده از سنگ‌های پرچالی و متورق اعمار شده است.

طبقه دوم فاقد تزئینات و ساده اعمار شده و یک رواق مستطیل شکل در جناح شرق خود داشته که در جدار مقابل یا عمق رواق یک سوراخ کوچک مستطیل گونه جهت نصب مجسمه به مشاهده می‌رسد، علایم پلستر گچی در جدار رواق به خوبی مشاهده می‌شود. اندازه ارتفاع تاق 40 سانتی‌متر، عرض 34 سانتی‌متر و عمق آن 26 سانتی‌متر می‌باشد. ارتفاع اعظمی ستوپه به حالت اولی یا قبل از ترمیم 1.18 متر و بعد از ترمیم 1.24 متر است.

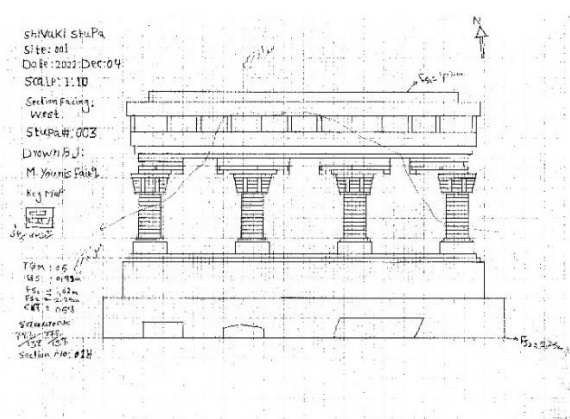
نوت: ستوپه نذری شماره دوم یگانه ستوپه نذری است که دارای یک رواق در جناح شرقی خود می‌باشد، در بقیه ستوپه‌های نذری موجود در این ساحه یا از بین رفته و یا وجود ندارد.

شکل 21: نمای ترسیم شده شرقی ستوپه نذری شماره 2

تصویر 90: نمای شرقی ستوپه نذری شماره 2

ستوپه نذری شماره (3): دارای برجستگی و تزئینات زیر ستونی و سر ستونی‌های تاج دار سه ترک به سبک معماری هندو کورنتین، فاصله بین هر یک از ستون پایه‌ها حدود 38 سانتی‌متر به تعداد 12 ستون پایه که ارتفاع هر یک از آنها حدود 23 سانتی‌متر و ارتفاع تاق‌های بین ستون پایه‌ها 43 سانتی‌متر بوده بخش‌های فوقانی ستوپه به اثر عوامل طبیعی به مرور زمان از بین رفته، ارتفاع اعظمی ستوپه به حالت فعلی 1.03 متر و بعد ترمیم و مرمت 1.13 متر می‌باشد.

شکل 22: نمای ترسیم شده غربی ستوپه نذری شماره 3.

تصویر 91: نمای غربی ستوپه نذری شماره 3.

ستوپه نذری شماره (4): بقایا دو طبقه آن بجا مانده، طبقه اول دارای برجستگی‌ها و تزئینات زیر ستونی، ستون پایه‌ها و تزئینات سرستونی به شکل مثلثی سبک ویژه نسبت به سایر ستوپه‌های نذری را دارا می‌باشد. ارتفاع طبقه اولی در حالت اصلی 41 سانتی‌متر و فاصله بین هر یک از ستون پایه 50 سانتی‌متر، به تعداد 8 ستون پایه، ارتفاع ستون پایه‌ها 18 سانتی‌متر و ارتفاع تاق‌ها بین هر ستون 23 سانتی‌متر که هر تاق به شکل مثلثی تزئین شده احتمالاً چراغ‌های تیل سوز در داخل این مثلث‌ها جایا می‌گردیده است. علام تعبیه چراغ‌های تیل سوز در اطراف جدار ستوپه و حتی دیوارهای عمومی معبد به خوبی قابل ملاحظه می‌باشد و در یکی از تاق‌های کوچک مربع شکل از جدار ستوپه مرکزی چراغ تیل سوز سفالی به دست آمده است.

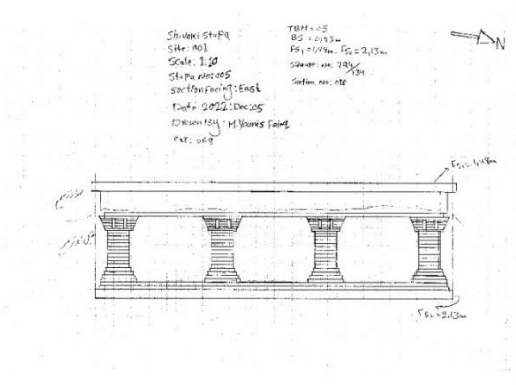
به ارتفاع 17 سانتی‌متر از طبقه دومی این ستوپه نذری باقی مانده، متباقی به اثر عوامل طبیعی در گذشته از بین رفته است. البته باید خاطر نشان کرد که ستوپه‌ها در وقت و زمان خود دارای چندین طبقه بوده با گذشت

زمان بخش‌های فوقانی یا طبقه‌های بالا به اثر عوامل طبیعی و جوی فرو ریخته است. ارتفاع اعظمی ستوپه نذری شماره 4 در حالت فعلی 58 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 68 سانتی‌متر بوده به طور عموم از سنگ‌های پرچالی اعمار شده است.

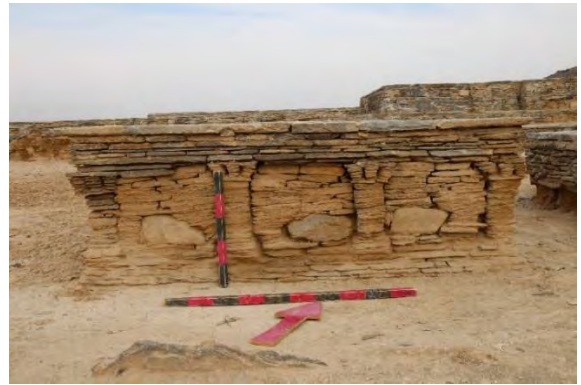

تصویر 92: نمای شمالی ستوپه نذری شماره 4.

ستوپه نذری شماره (5): طبقه پائینی یا اولی آن باقی مانده دارای برجستگی‌ها و تزئینات زیر ستون و سرستونی‌های تاج دار سه ترک به سبک معماری هندو کورنتین، دارای 12 ستون پایه که فاصله بین هر یک از ستون‌ها 47 سانتی‌متر و ارتفاع آن 26 سانتی‌متر، ارتفاع تاق‌های که بین ستون پایه‌ها قرار گرفته 40 سانتی‌متری باشد. ارتفاع اعظمی آن 52 سانتی‌متر قبل از ترمیم و بعد از ترمیم 67 سانتی‌متر بوده، مواد ساختمانی آن سنگ‌های پرچال که در میان آن از سنگ‌های کوهی بزرگتر نیز بخاطر مقاومت استفاده شده است.

شکل 23: نمای ترسیم شده شرقی ستوپه نذری شماره 5.

تصویر 93: نمای جنوبی ستوپه نذری شماره 5

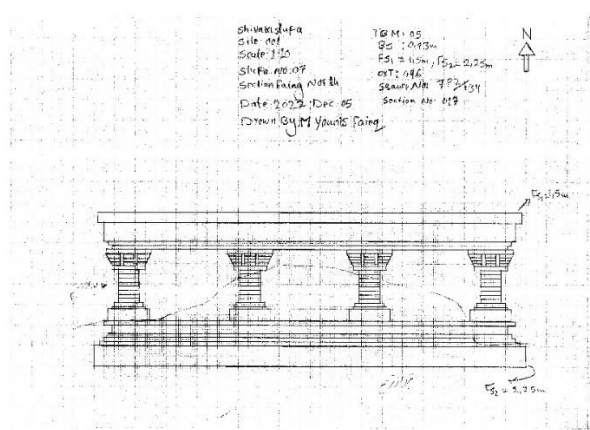
ستوپه نذری شماره (6): این ستوپه نذری به شکل ساده فاقد تزئینات بوده، مواد ساختمانی آن سنگ‌های معمولی کوهی و پرچالی می‌باشد، بخش‌های فوقانی آن تخریب و از بین رفته ممکن در گذشته در روی آن پلستر موجود بوده اما هیچ اثری از آن باقی نمانده است. ارتفاع اعظمی 34 سانتی‌متر قبل از ترمیم و بعد از ترمیم 63 سانتی‌متر می‌باشد.

اندازه جدار شمالی و جنوبی 2.13 متر، جدار شرقی 1.96 متر و جدار غربی 2.13 متر می‌باشد.

تصویر 94: نمای شرقی ستوپه نذری شماره 6.

ستوپه نذری شماره (7): بقایای طبقه پائینی یا اولی آن باقی مانده سایر بخش‌های فوقانی به اثر عوامل طبیعی از بین رفته است. برجستگی‌ها و تزئینات زیرستونی و سرستونی‌های تاج دار سه ترک به سبک معماری هندو کورنتین ، دارای 12 ستون پایه، فاصله بین ستون پایه‌ها 44 سانتی‌متر، ارتفاع ستون پایه‌ها 17 سانتی‌متر و ارتفاع تاق‌های آن 35 سانتی‌متر بوده، از مواد ساختمانی سنگ‌های کوهی و پرچالی در ساختمان آن استفاده شده، ارتفاع عمومی قبل از ترمیم 55 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 80 سانتی‌متر می‌باشد، شکل مربع، به اندازه 2.07/2.07 متر.

شکل 24: نمای ترسیم شده شمالی ستوپه نذری شماره 7.

تصویر 95: نمای شرقی ستوپه نذری شماره 7.

ستوپه نذری شماره (8): این ستوپه به شکل ساده فاقد تزئینات و از سنگ‌های پرچالی متوسط و بزرگ کوهی اعمار شده، بخش‌های فوقانی آن در گذشته تخریب و از بین رفته صرف بقایای تهداب آن باقی مانده است. ارتفاع اعظمی قبل از ترمیم 28 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 43 سانتی‌متر بوده، اندازه عمومی جدار شمال و جنوب 1.08 متر، جدار شرقی 1.15 متر و جدار غربی 1.17 متر می‌باشد.

تصویر 96: نمای شمالی ستوپه نذری شماره 8.

ستوپه نذری شماره (9): این ستوپه در سبک خود معادل ستوپه نذری شماره 8 و 10 بوده به شکل ساده از سنگ‌های معمولی کوهی اعمار شده، بخش‌های فوقانی آن کاملاً از بین رفته صرف بقایای تهداب آن باقی مانده است. ارتفاع اعظمی در حالت موجوده قبل از ترمیم 18 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 32 سانتی‌متر می‌باشد. اندازه به طول و عرض: جدار جنوبی 1.40 متر، جدار شرقی 1.36 متر، جدار شمالی 1.35 متر و جدار غربی 1.28 متر می‌باشد.

تصویر 97: نمای شمالی ستوپه نذری شماره 9.

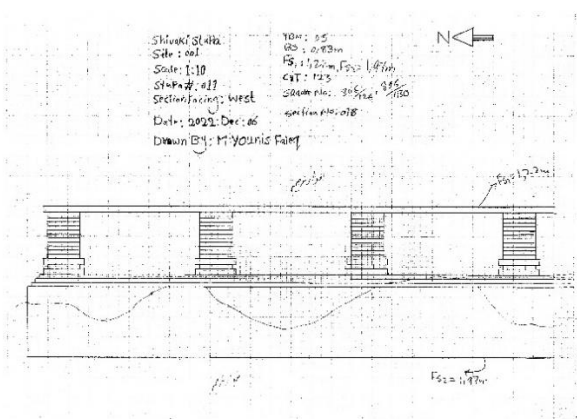
ستوپه نذری شماره (10): این ستوپه نیز در سبک و ساختمان خود مشابه با ستوپه‌های نذری شماره 8 و 9 بوده و در پهلوی همدیگر در مقابل زینه‌های عمومی ستوپه مرکزی قرار گرفته اند، از سنگ‌های معمولی کوهی به شکل ساده و فاقد تزئینات ساخته شده، بخش‌های فوقانی آن به کلی از بین رفته صرف تهداب ستوپه باقی مانده است. ارتفاع اعظمی در حالت موجوده 20 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 28 سانتی‌متری باشد.

اندازه: جدار شرقی و غربی 0.98 سانتی‌متر، جدار جویی 0.93 سانتی‌متر و جدار شمالی 0.89 سانتی‌متر،

تصویر 98: نمای شمالی ستوپه نذری شماره 10.

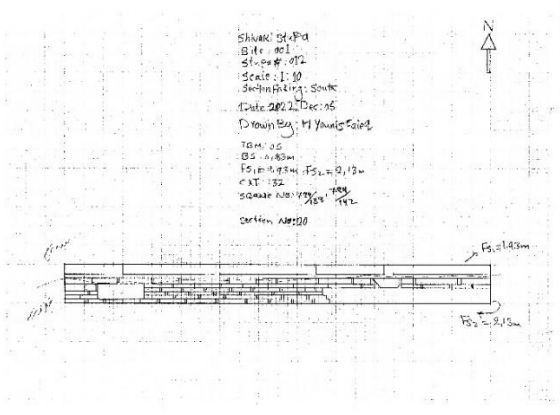
ستوپه نذری شماره (11): این ستوپه نسبت به سایر ستوپه‌های نذری بزرگتر بوده بخش‌های عمده جناح شرق، شمال و جنوب آن هنوز در زیر خاک قرار داشته و حفریات نگردیده، صرف یک بخش جناح غربی آن آشکار گردیده است. علایم ستون پایه‌ها و تزئینات زیر ستونی جدار غربی آن قابل رویت است. ارتفاع اعظمی در حالت موجوده 47 سانتی‌متر بعد از ترمیم 60 سانتی‌متر، سایر بخش‌های آن نیاز به حفریات و تحقیقات بیشتر دارد که ممکن در آینده انجام شود.

شکل 25: نمای ترسیم شده غربی ستوپه نذری شماره 11.

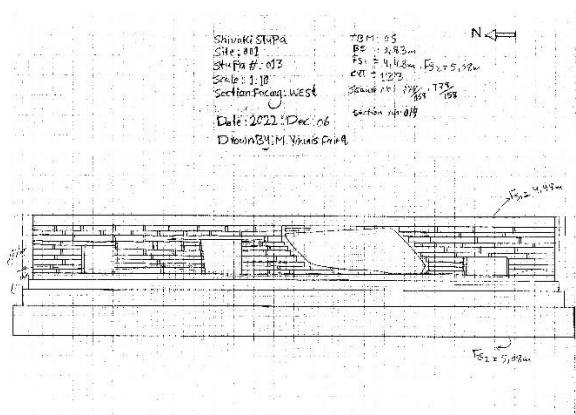
تصویر 99: نمای غربی ستوپه نذری شماره 11.

ستوپه نذری شماره (12): این ستوپه نیز در سبک و ساختمان خود نظیر ستوپه‌های نذری شماره 3، 2، 1 و 4 می‌باشد، بخش‌های فوقانی آن به دلیل ساخت و ساز مرحله دوم ساختمانی در همان عصر و زمان از بین رفته و بالای آن تهداب‌های سکو مانند صورت گرفته است. ارتفاع موجوده حدود 20 سانتی‌متر، علایم ستون پایه‌ها در جدار آن دیده می‌شود.

تصویر 100: نمای جنوب غربی ستوپه نذری شماره 12. شکل 26: نمای ترسیم شده جنوبی ستوپه نذری شماره 12.

ستوپه نذری شماره (13): این ستوپه از نظر سبک مواد ساختمانی معادل تخت کوچک یا تخت اولی ستوپه مرکزی شیوکی می باشد، طوری که در بالا نیز به آن اشاره کردیم، تخت کوچک یا تخت طبقه اول ستوپه مرکزی شیوکی در مرحله اول ساختمانی به کلی وجود نداشته، به احتمال زیاد طوری که در جریان حفاریات متوجه شدیم، دو مرحله سیلاب مدهش و خطرناک به فاصله های زمانی نا معلوم در ساحه رخ داده که سیلاب اولی منجر به تخریب تأسیسات مرحله اول ساختمانی گردیده، ستوپه های نذری و سایر تأسیسات را به کلی از بین برده و ساحه را به متروکه مبدل ساخته است، بعد از گذشت مدت زمانی دوباره ساخت و ساز در معبد با تهداب گذاری های جدید و با سبک های متفاوت از گذشته آغاز می شود، در همین وقت است که تخت کوچک یا طبقه اول در اطراف ستوپه با مواد ساختمانی متفاوت یعنی سنگ های گرانیتی دانه دار مزین و تأسیس می گردد و همچنان تغییرات کلی در بخش های ابتدایی راه زینة عمومی ستوپه مرکزی رخ می دهد و به طور سیستماتیک و منظم کاملاً دفن می گردد، در عوض با کمی ارتفاع زینه ها و پله های جدید با سنگ های دانه دار گرانیتی ساخته می شود. این دقیقاً زمانی است که ستوپه نذری شماره (13) در خارج از احاطه معبد بیرون دیوارهای عمومی در جناح راست راه ورودی اعمار می شود. سنگ های دانه دار گرانیتی کوهی با مهارت بسیار تراشیده شده و با سنگ های تخت اول ستوپه مرکزی مشابه و یک سان می باشد. طول و عرض این ستوپه 2.75 متر بوده، بخش های فوقانی آن به اثر عوامل طبیعی کاملاً تخریب گردیده، صرف قسمتی از پلت فارم آن باقی مانده است.

شکل 27: نمای ترسیم شده غربی ستوپه نذری شماره 13.

تصویر 101: نمای شمالی ستوپه نذری شماره 13.

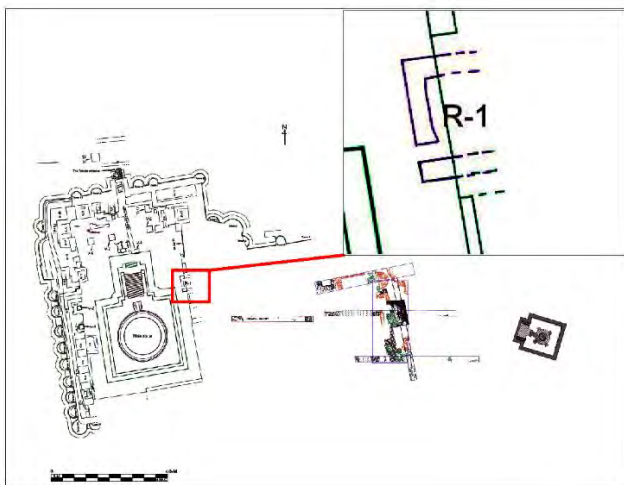
اتاق‌ها یا حجره‌ها

اتاق شماره (1): به اساس تحقیقات باستان‌شناسی و شواهد بجا مانده اتاق مذکور در آخرین مرحله ساختمانی (دور سوم) بالای متروکه یا بقایای دور قبلی با عجله اعمار گردیده، تناسب هندسی منظم ندارد، ظرافت‌های خاص مهندسی در آن دیده نمی‌شود، در ساختار آن از سنگ‌های کوهی استفاده شده است، در جناح شرق ستوپه مرکزی موقعیت دارد، طول آن 3.70 متر، عرض 1.40 متر، عرض راه دخولی 80 سانتی‌متر، ارتفاع قبل از ترمیم 55 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 65 سانتی‌متر.

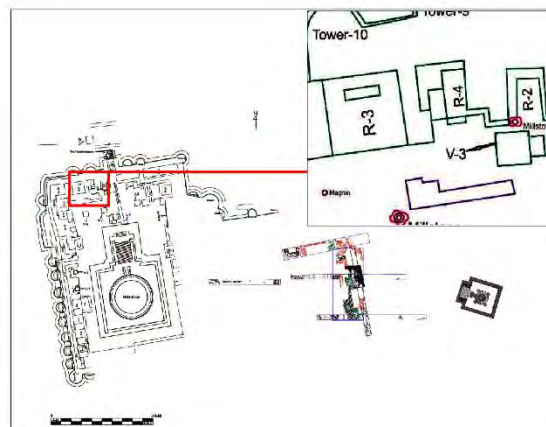
اتاق شماره (2): اتاق مذکور در نزدیکی ستوپه نذری شماره (3) در جناح راست راه ورودی موقعیت داشته، طول 3.25 متر، عرض 2.25 متر، دارای سکو، در دیوار شمالی آن علایم خشت‌های خام به ملاحظه رسیده است. ارتفاع اتاق قبل از ترمیم 1.10 متر، بعد از ترمیم 1.20 متر

اتاق شماره (3): در جناح غربی اتاق شماره چهارم موقعیت دارد و تقریباً مربع شکل بوده، طول 4.60 متر، عرض 4.20 متر، ارتفاع قبل از ترمیم 35 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 60 سانتی‌متر می‌باشد. متصل به دیوار شمالی اتاق یک سکوی سنگی مستطیل شکل به انداز 2.10 متر طول و 55 سانتی‌متر عرض ساخته شده، که احتمالاً بالای آن نیروانا موجود بوده باشد، در جریان حفاریات بقایای اندک از آثار گلی سرخ رنگ در اطراف آن به ملاحظه رسیده است.

اتاق شماره (4): اتاق مذکور در میان اتاق‌های شماره دوم و چهارم موقعیت داشته، که اطراف آن دارای سکوه‌های سنگی جهت تعبیه مجسمه فرش می‌باشد. شکل آن مستطیل گونه دارای طول 3.50 متر، عرض 2.05 و ارتفاع قبل از ترمیم 80 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 1.05 متر.

شکل 29: نما و موقعیت اتاق شماره 1 در پلان عمومی.

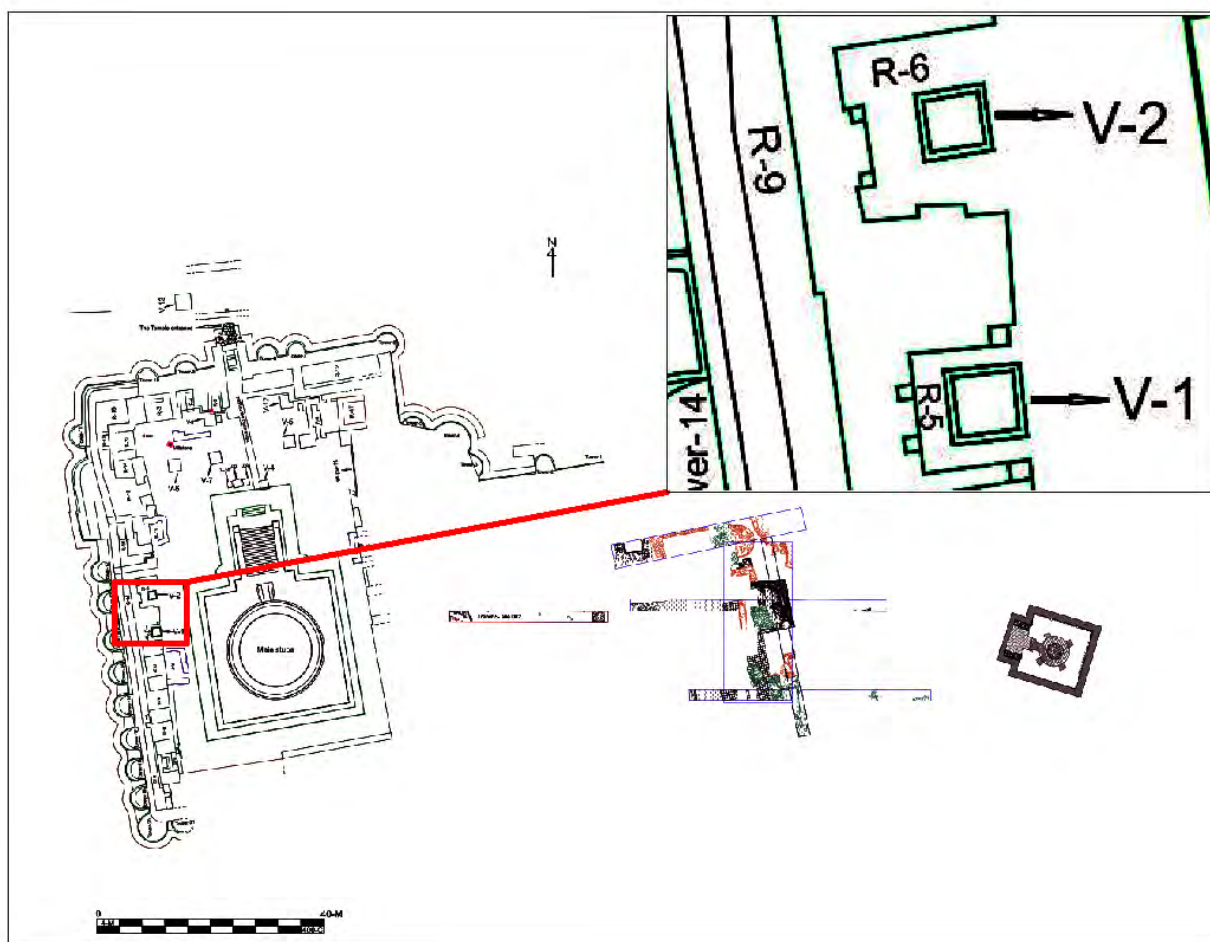

شکل 28: نما و موقعیت اتاق شماره 2 سوم و چهارم در پلان عمومی

عمومی ساحه.

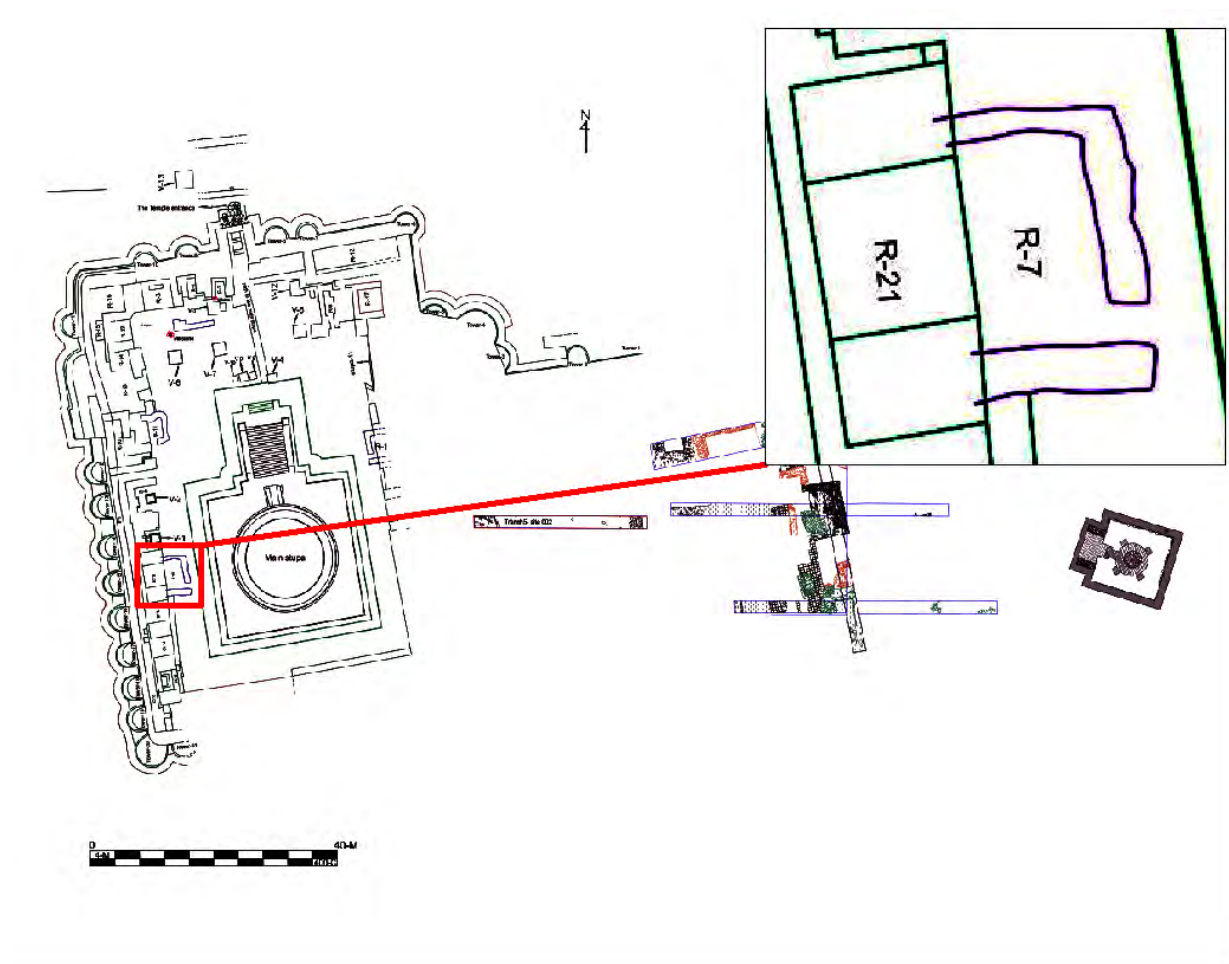
اتاق شماره (5): در جناح غربی ستوپه مرکزی و در پهلوئی اتاق شماره ششم موقعیت داشته، مربع شکل بوده، ارتفاع آن قبل از ترمیم 55 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 75 سانتی‌متر، ستوپه نذری شماره (1) در بین این اتاق ساخته شده است.

اتاق شماره (6): مستطیل شکل، دارای 4.30 متر طول، 3.40 متر عرض، ارتفاع قبل از ترمیم 70 سانتی‌متر، بعد از ترمیم 80 سانتی‌متر، در میان اتاق مذکور ستوپه نذری شماره (2) قرار دارد.

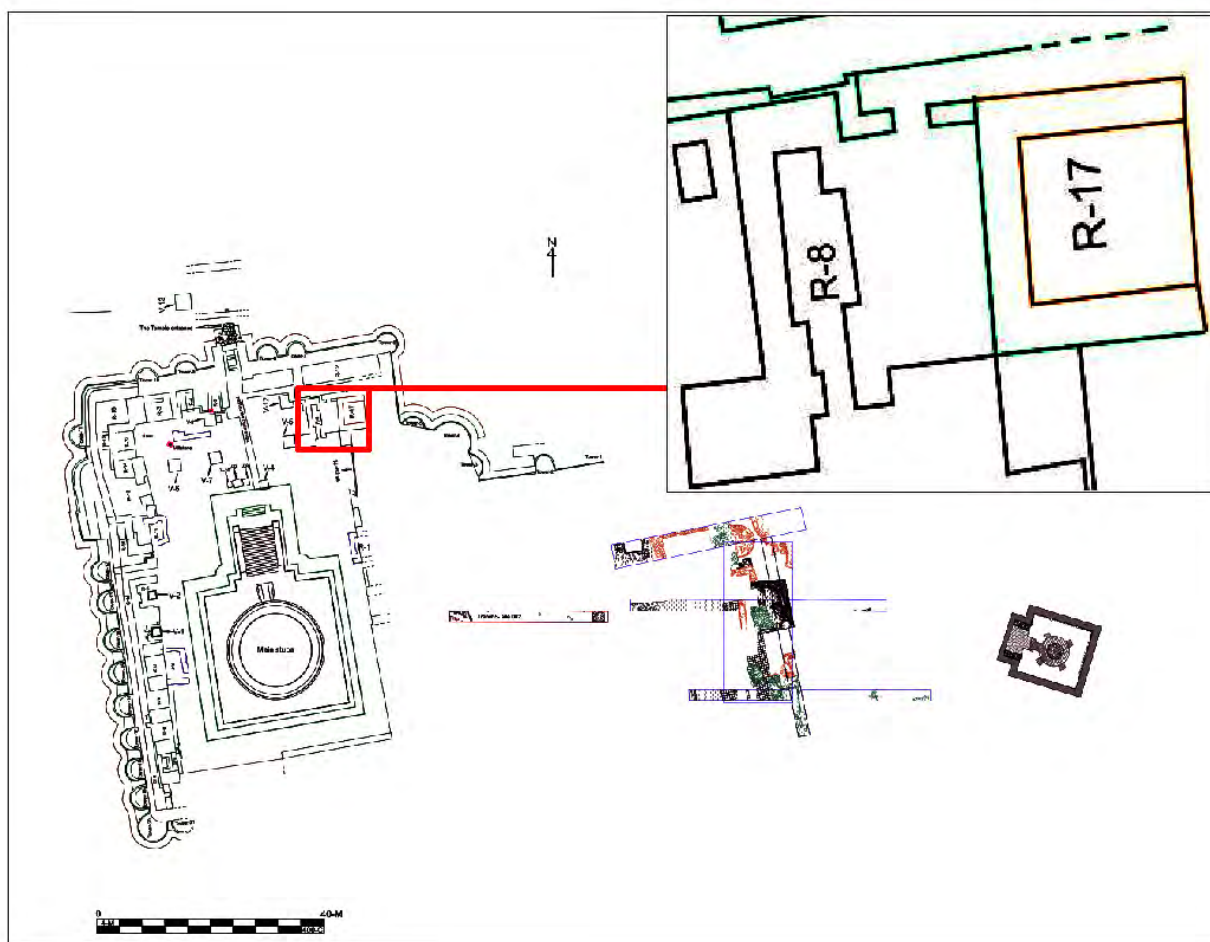
شکل 30: نما و موقعیت اتاق شماره 5، 6 و 9 در پلان عمومی ساحه.

اتاق شماره (7): در جناح غربی ستوپه مرکزی دارای دیوارهای غیر منظم و فاقد تناسب بوده و در بالای متروکه دور دوم بنا شده است. از نظر سبک معماری، مواد ساختمانی و لایه نگاری، با اتاق شماره اول قابل مقایسه بوده و نمایانگر دور سوم ساختمانی در این ساحه می باشد. دارای طول 4.70 متر، عرض 2.60 متر و ارتفاع آن قبل از ترمیم 60 سانتی متر و بعد از ترمیم ارتفاع 70 سانتی متر می باشد.

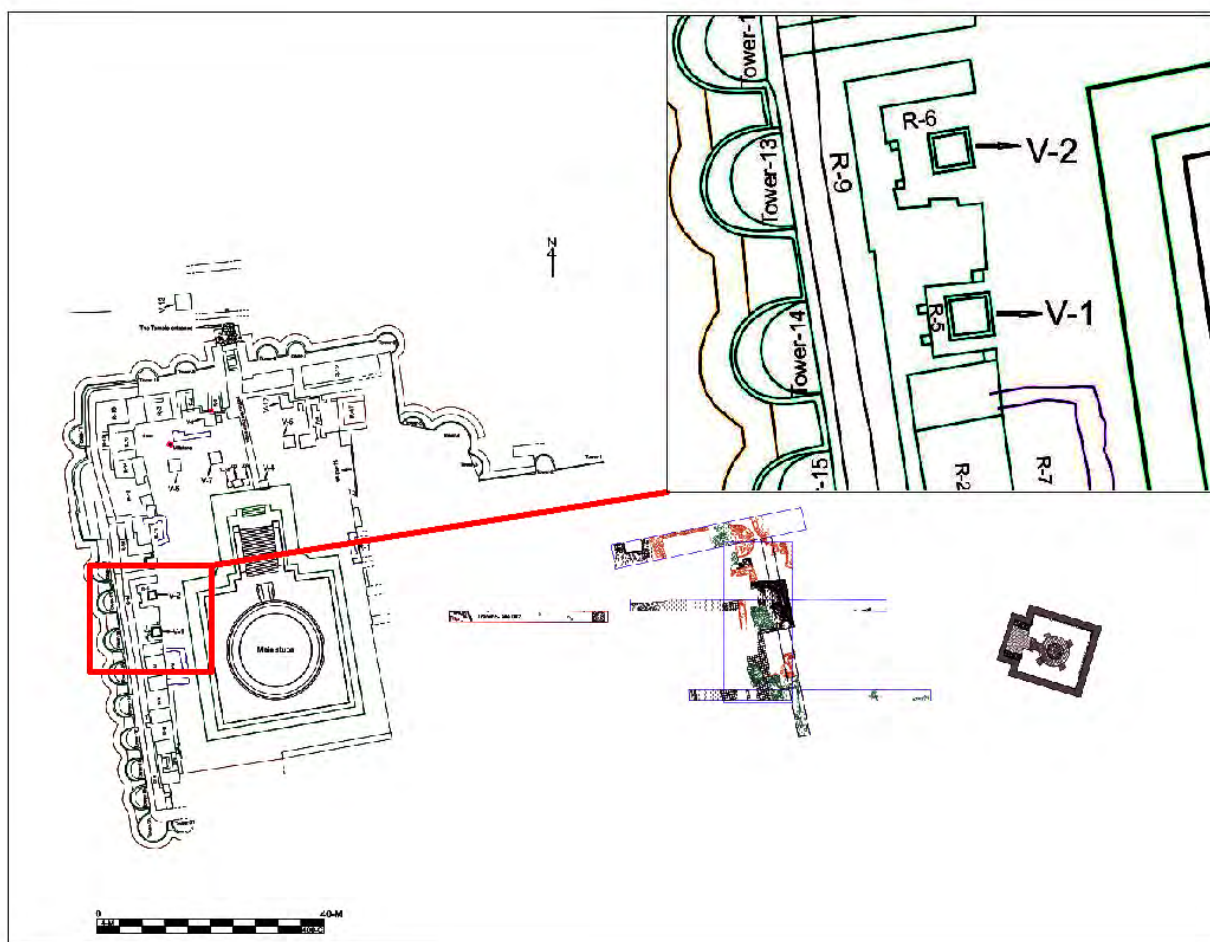
شکل 31: نما و موقعیت اتاق شماره 7 و ب 21 در پلان عمومی ساحه.

اتاق شماره (8): این اتاق کوچک در سمت جنوب اتاق شماره 12 در جناح غربی اتاق شماره 17 موقعیت داشته و از جمله اتاق‌های می‌باشد که بقایای آن از دور اول ساختمانی بجا مانده است، بخش‌های شمال شرقی اتاق مذکور به اثر تهداب گذاری دور دوم ساختمانی دفن گردیده؛ شکل آن مستطیل گونه بوده دارای طول 5 متر و عرض 1.50 متر، ارتفاع آن قبل از ترمیم 30 سانتی‌متر و بعد از ترمیم 35 سانتی‌متر می‌باشد.

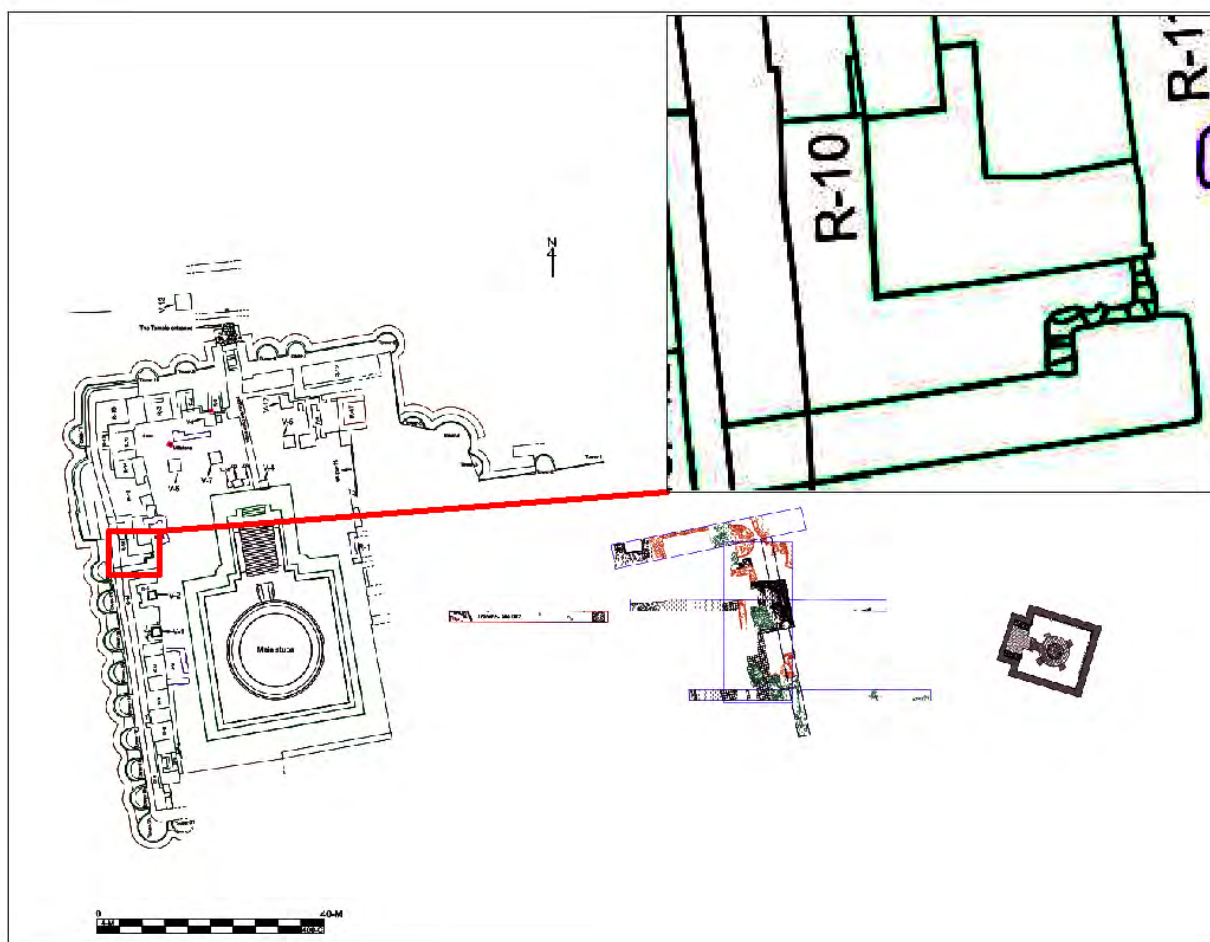
شکل 32: نما و موقعیت اتاق شماره 8 و 17 در پلان عمومی ساحه.

اتاق شماره (9): این اتاق در حقیقت ممکن یکی از محل‌های مخفی و محافظت شده معبد می‌باشد که راه‌بین در مواقع لزوم از آن استفاده و بهره برداری کرده باشند. عرض آن 1 الی 1.2 متر، طول بیشتر از 15 متر، ارتفاع دیوارهای این محل قبل از ترمیم 40 سانتی‌متر، بعد از ترمیم 90 سانتی‌متر می‌باشد که در حصص مختلف فرق میکند. این محل محافظت شده در میان اتاق‌های شماره 5، 6، 17 و 18 و برج‌های استحکامی شماره 13، 14، 15 و 16 موقعیت داشته و از جمله تأسیسات دور اول ساختمانی به حساب می‌رود، چنانچه در جریان حفاریات ملاحظه شد، راه ورودی که به این محل منتهی می‌شد توسط دیوار سنگی مسدود گردیده بود.

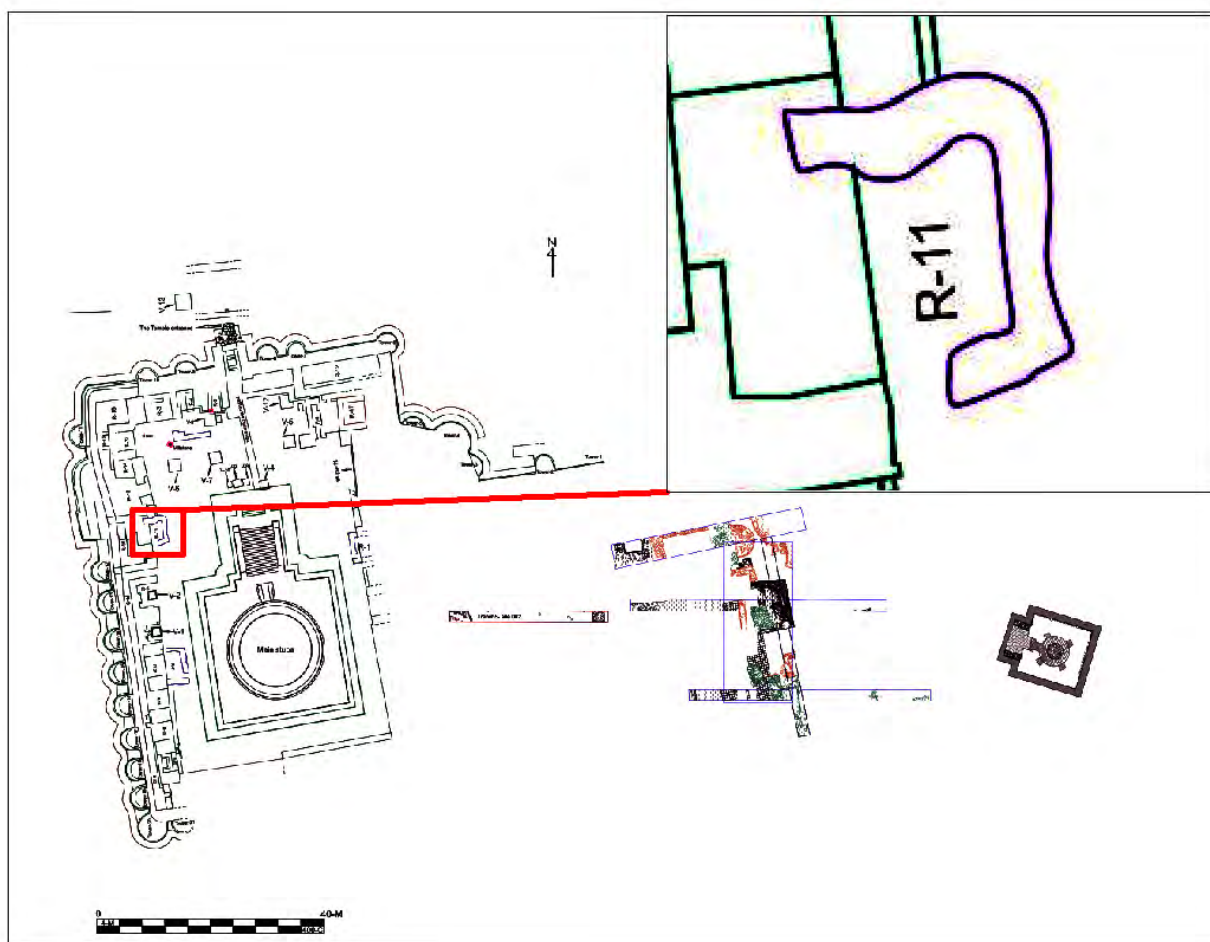
شکل 33: نما و موقعیت اتاق شماره نهم اتاق‌ها و تأسیسات در پلان عمومی ساحه.

اتاق شماره (10): در اندازه، نوع و شکل خود شبیه اتاق شماره نهم می‌باشد، این محل نیز در عقب دیوارهای عمومی و میان برج شماره 12 و اتاق شماره 11 موقعیت داشته و راه ورودی آن با دیوار سنگی در دوران باستان مسدود گردیده است.

شکل 34: نما و موقعیت اتاق شماره دهم در پلان عمومی ساحه .

اتاق شماره (11): در پهلوی اتاق شماره 10 احتمالاً در دور سوم ساختمانی اعمار گردیده باشد، مواد ساختمانی آن بقایای سرستونی‌ها و سنگ‌های جدار تخت کوچک و یک تعداد سنگ‌های بزرگ می‌باشد، چنین به نظر می‌رسد؛ زمانیکه تخت کوچک ستوپه مرکزی به اثر عوامل طبیعی (سیلاب ویرانگر) تخریب و از بین رفته و در روی ساحه پراکنده بوده، جمع آوری گردیده به عجله و به شکل غیر منظم در مرحله سوم یا اخیر زندگی در این محل احداث گردیده باشد. بناءً گفته می‌توانیم که اتاق‌های شماره 1، 7 و 11 در ساحه باستانی (001) یا ستوپه شیوکی در مرحله سوم ساختمانی ایجاد و مورد استفاده بوده است. طول و عرض این اتاق حدود 5 متر و در جریان حفریات بقایای خشت خام، خاکستر، ذغال در فرش اتاق به ملاحظه رسیده است. ارتفاع دیوارها بعد از ترمیم به 85 سانتی‌متر می‌رسد.

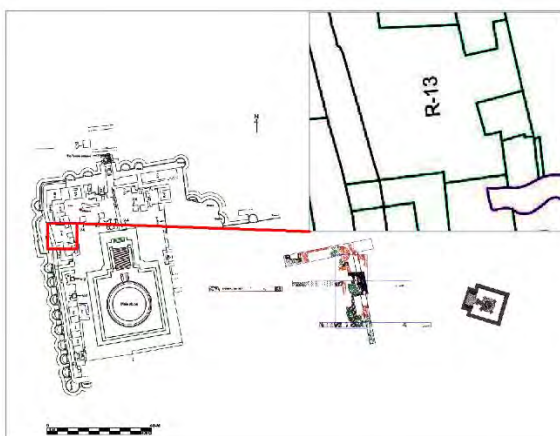

شکل 35: نما و موقعیت اتاق شماره 11 در پلان عمومی ساحه.

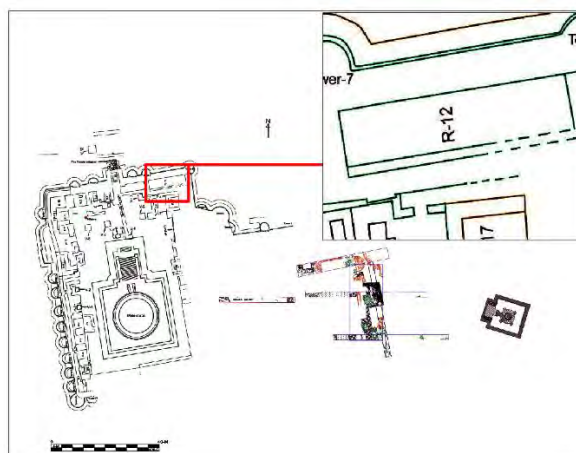
اتاق شماره (12): این اتاق در جناح شمالی اتاق شماره 8 متصل به دیوار عمومی معبد در دور دوم ساختمانی بالای متروکه دور اول ساختمانی احداث شده است. مستطیل شکل دارای طول 13.50 متر، عرض 3.80 متر و در پائین دیوار جنوبی آن یک سکو به عرض 50 سانتی‌متر، جهت تعبیه مجسمه وجود دارد. در جریان حفاریات از بالا و اطراف سکوی مذکور بقایای سرهای مجسمه گلی کشف و به ثبت رسیده است. از قسمت غربی این اتاق یک اسکلیت انسان مربوط به طفل 11 الی 15 ساله نیز دریافت گردید که نظر به طرز افتادگی، از دوره معاصر حدود 30 تا 40 سال قبل بوده باشد. بعد از عکسبرداری و بررسی‌های لازم، اسکلیت مذکور با حفظ کرامت انسانی به قبرستان نزدیکی ستوپه مربوط اهالی شهرک هجرت مینه (ملا خیل) انتقال و دفن گردید. دیوارهای اتاق مذکور قبل از ترمیم دارای ارتفاع 40 سانتی‌متر و بعد از ترمیم به 50 سانتی‌متر میرسد، حفاریات این بخش

به دلیل کمبود بودجه، ختم میعاد پروژه و هم‌چنان کمبود وقت نا تکمیل ماند، به همین دلیل بخش‌های آسیب پذیر این اتاق با ترپال های ضد آب و پلاستیک پوشش و دو باره پر کاری یا Backfill گردید.

اتاق شماره (13): در جناح جنوبی اتاق شماره 14 موقعیت داشته، به اثر تخریبات زیاد غیر منظم به نظر می‌رسد، طول اتاق 6.10 متر، عرض 5.90 متر، ارتفاع دیوارها بعد از ترمیم 70 سانتی‌متر می‌باشد.

شکل 37: نما و موقعیت اتاق شماره سیزدهم در پلان عمومی
ساحه .

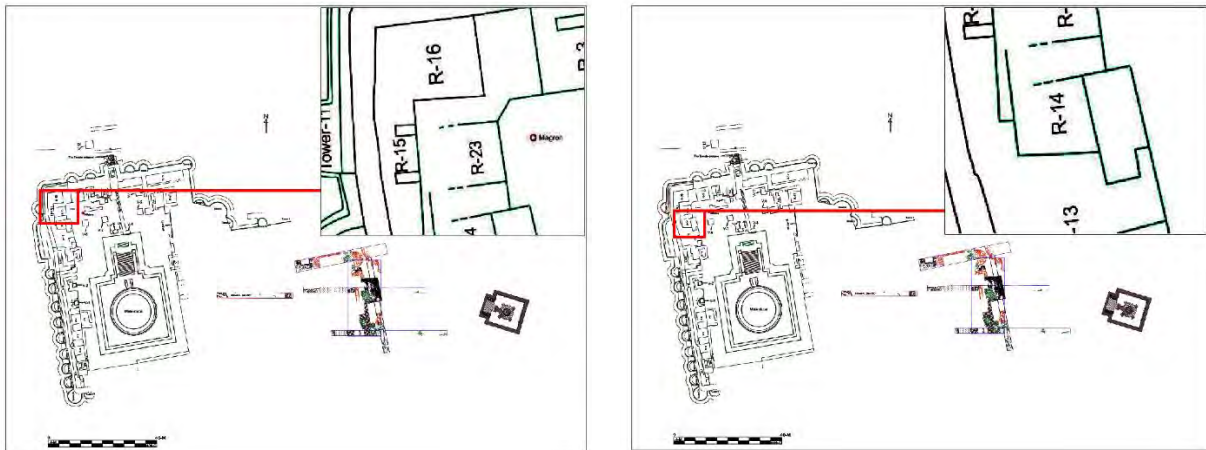
شکل 36: نما و موقعیت اتاق شماره دوازدهم در پلان عمومی
ساحه .

اتاق شماره (14): این اتاق شبیه اتاق شماره 13 غیر منظم به نظر می‌رسید، در جناح شمال آن موقعیت داشته و تقریباً مربع شکل می‌باشد، دارای طول و عرض 2.50 متر.

اتاق شماره (15): در جناح شمال غربی اتاق شماره 14 متصل به دیوار غربی معبد قرار داشته، در جریان حفریات بقایای خم بزرگ سفالی شکسته از این اتاق کشف گردید، ساختمان اتاق مذکور از جمله بقایای دور اول ساختمانی می‌باشد که در دوران باستان توسط بودائیان نخست پرکاری و بعداً بالای آن تهداب گذاری های دور دوم ساختمانی ایجاد گردیده بود، که به همین علت حفریات این بخش نا ممکن به نظر می‌رسید و به ناچار این بخش نخست توسط ترپال و پلاستیک پوشانیده شد و بعداً دو باره پر کاری یا Backfill گردید.

اتاق شماره (16): در جناح شمالی اتاق شماره 15 متصل به دیوار عمومی شمال غربی معبد موقعیت داشته و از جمله ساختمان‌های دور اول ساختمانی به حساب می‌رود، که به عین شکل این بخش نیز در دوران گذشته پرکاری،

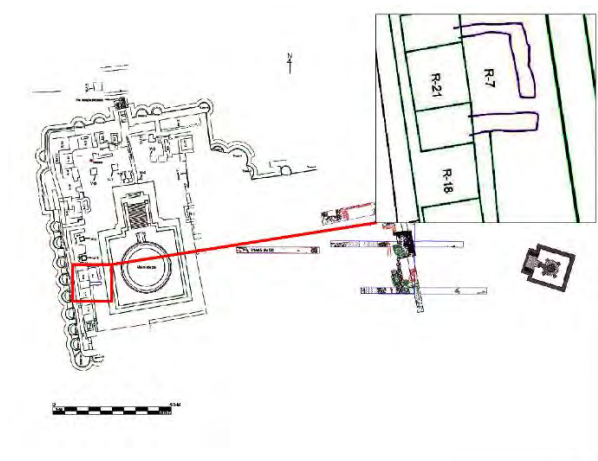
و بعداً تهداب گذاری دور دوم ساختمانی بالای آن تأسیس گردیده است. طول 5.30 متر، عرض 4 متر و ارتفاع دیوارهای آن قبل از ترمیم 1.10 متر و بعد از ترمیم به 1.30 متر می رسد. مواد ساختمانی اتاق مذکور مانند سایر اتاق های دور اول ساختمانی از سنگ های پرچالی، سنگ های کوهی متوسط و بزرگ و گل ساخته شده است.

شکل 38: نما و موقعیت اتاق شماره 14 در پلان عمومی ساحه. شکل 39: نما و موقعیت اتاق های شماره 15، 16 و 23 در پلان عمومی ساحه.

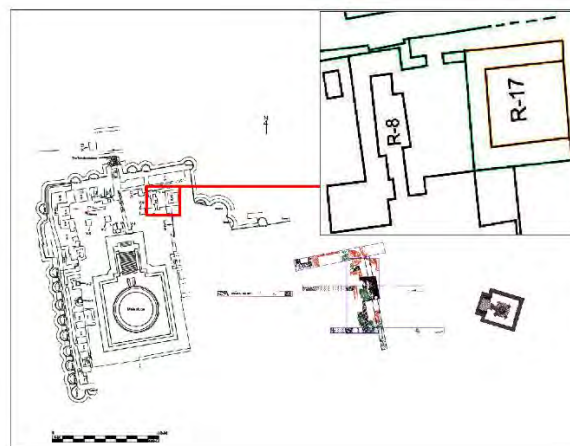
اتاق شماره (17): این اتاق در جناح جنوب اتاق شماره 12 و در جناح شرق اتاق شماره 8 موقعیت داشته و از جمله ساختمان های دور دوم ساختمانی معبد به حساب می رود که ممکن در قرن پنجم میلادی ساخته شده باشد. در جریان حفاریات از این بخش بقایای یک جوهره پای مجسمه گلی که با گل سرخ رنگ که در قرن پنجم میلادی بیشتر مورد کاربرد بود و با آثار گلی قول سرخ توت شهدای صالحین و آثار مجسمه های گلی دور دوم ساختمانی معبد توپدره ولایت پروان قابل مقایسه می باشد، بالای سکوی مستطیل شکل مزین با گل های لوتوس قرار داشته، کشف و به ثبت رسیده است. علایم موجودیت آثار بیشتر گلی در این بخش امکان دارد، به دلیل کمبود وقت و ختم معیاد فاز اول پروژه کار حفاریات این بخش نا تکمیل ماند، اما جهت حفاظت هرچه بهتر آثار گلی بجا مانده که خیلی آسیب پذیر می باشند، نخست با پاره های نخی، تخته چوبی، تریپال ضد آب و پلاستیک پوشش، بعداً با خاک نرم پرکاری و در خاتمه با سنگ فرش پوشش گردید.

اتاق شماره (18): این اتاق در جناح غربی ستوپه مرکزی در قسمت جنوب اتاق شماره 21 و شماره 7 بناء گردیده که یک اتاق مربع شکل تقریباً دارای طول 3.50 متر و عرض 3.25 متر، ارتفاع دیوارهای اتاق مذکور قبل از ترمیم 60 سانتی‌متر و بعد از ترمیم به 80 سانتی‌متر میرسد و مواد ساختمانی آن سنگ‌های پرچالی، سنگ‌های کوهی و گل می‌باشد. اتاق‌های شماره 19، 20، 21 و 23 از نظر اندازه، شکل، سبک معماری و سایر مشخصات مهندسی با هم مشابه و تقریباً برابر می‌باشد، صرف در اتاق شماره 20 بقایای اندک از یک سکوه مستطیل نسبتاً کوچک جهت تعبیه مجسمه به اندازه طول 1.60 متر و عرض 80 سانتی‌متر در جریان حفاریات و خاکبرداری مشخص شده است. به احتمال زیاد اتاق شماره 18، 19، 21 و 23 نیز دارای سکوه مشابه جهت تعبیه مجسمه بوده اما به اثر عوامل مختلف طبیعی و بشری در مرور زمان تخریب و یا از بین رفته و هیچ اثری از آن به ملاحظه نمی‌رسید.

شکل 41: نما و موقعیت اتاق شماره 18، 21 و 7 در پلان عمومی

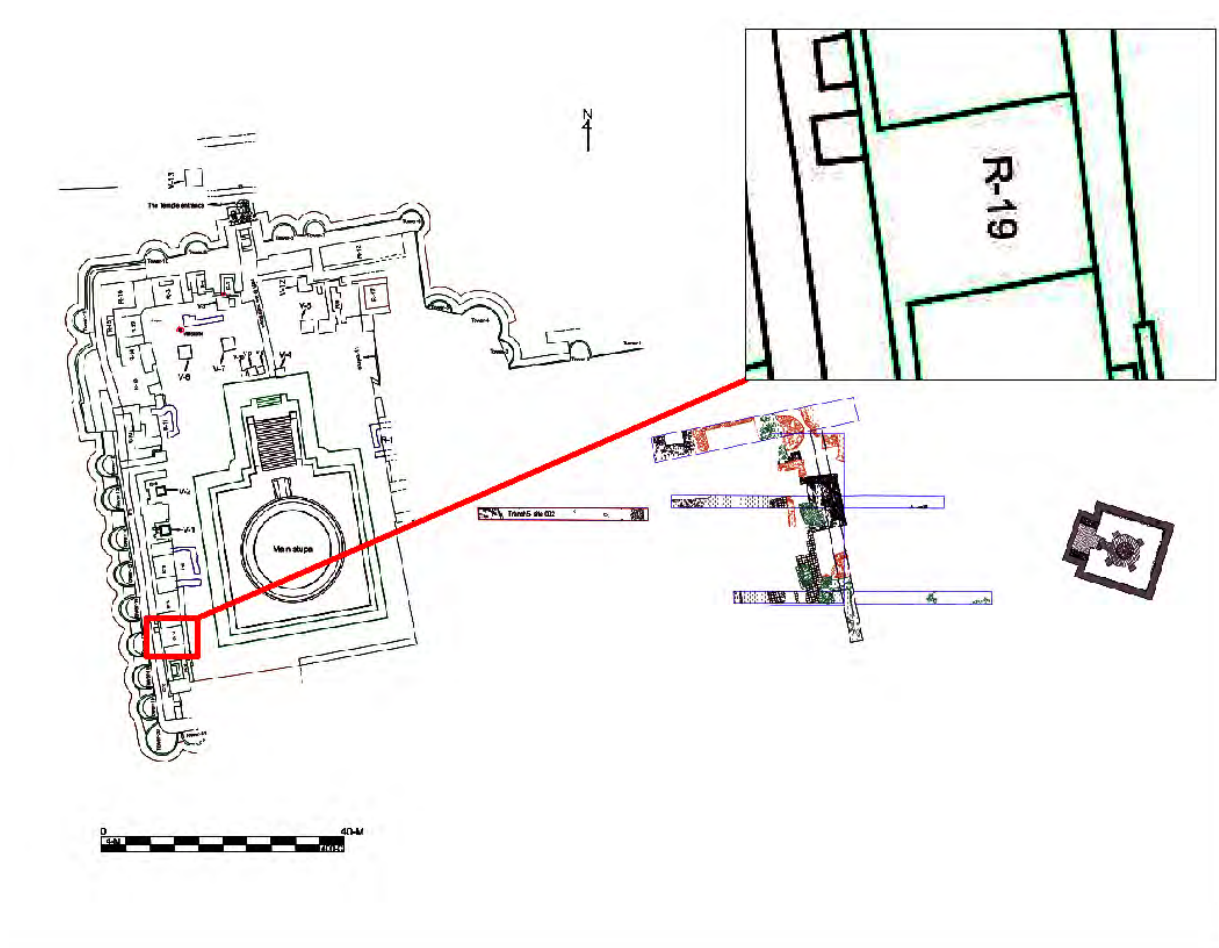
ساحه.

شکل 40: نما و موقعیت اتاق شماره 17 و 18 در پلان عمومی

ساحه.

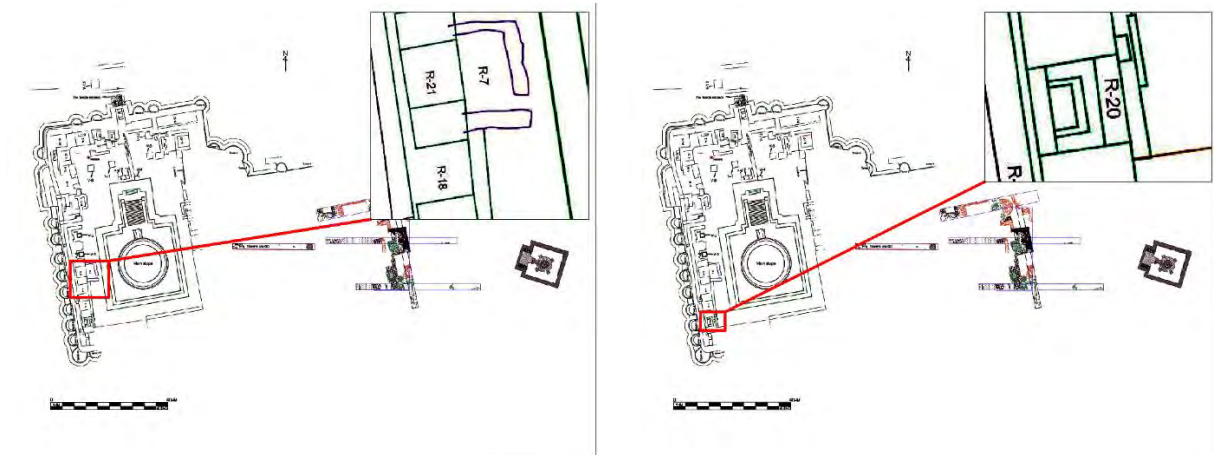
اتاق شماره (19): در جناح جنوب غربی ستوپه مرکزی در پهلوئی اتاق شماره 18 قرار دارد، طوری که در بالا تذکر به عمل آمد کاملاً مشابه با اتاق‌های شماره 18، 20 و 23 می‌باشد و در یک خط مستقیم یا یک ردیف واقع شده اند. طول 3.50 متر، عرض 3.10 متر. قبل از ترمیم ارتفاع دیوارهای آن 60 سانتی‌متر و بعد از ترمیم به 75 سانتی‌متر می‌رسد.

شکل 42: نما و موقعیت اتاق شماره 19 در پلان عمومی ساحه.

اتاق شماره (20): این اتاق نیز در قسمت جنوب غربی ستوپه مرکزی در پهلوئی اتاق شماره 19 واقع می‌باشد، طول اتاق 3.20 متر، عرض 2.60 متر، دارای یک سکوه به اندازه طول 1.60 متر و عرض 80 سانتی‌متر، ارتفاع دیوارهای اتاق بعد از ترمیم به 70 سانتی‌متر می‌رسد.

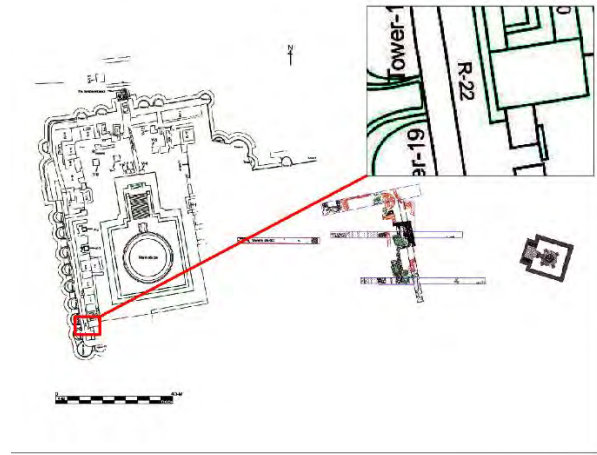
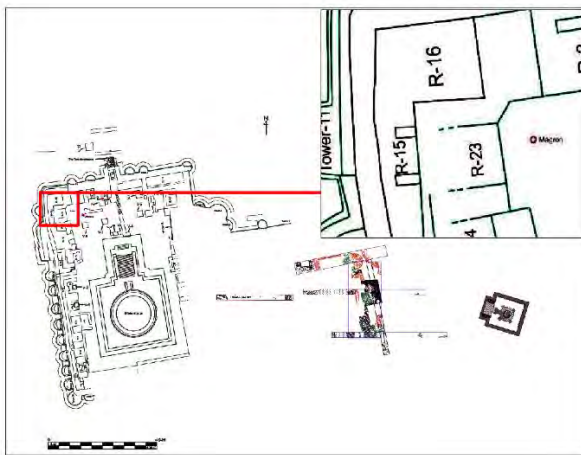
اتاق شماره (21): در قسمت غربی ستوپه مرکزی در جناح شمال اتاق شماره 18 بناءً گردیده، مربع شکل بوده دارای طول 3.55 متر و عرض 3.30 متر می‌باشد. اتاق شماره 7 که از دور سوم ساختمانی می‌باشد تقریباً یک قسمت دیوارهای آن بالای این اتاق احداث و تهداب گذاری گردیده که در نقشه پلان عمومی ساحه به خوبی قابل رویت است.

شکل 43: نما و موقعیت اتاق شماره 20 در پلان عمومی ساحه. شکل 44: نما و موقعیت اتاق شماره 21 در پلان عمومی ساحه.

اتاق شماره (22): در قسمت غربی اتاق‌های شماره 18، 19، 20 و 21 بنائاً گردیده دارای طول حدود 14 متر و عرض 1.20 متر در حقیقت ادامه اتاق مخفی شماره 9 می‌باشد که در میان اتاق‌های فوق‌الذکر و دیوار عمومی معبد قرار گرفته است. به اساس تحقیقات باستان‌شناسی این بخش‌ها در دور ساختمانی زمانیکه معبد شیوکی برای اولین بار تاسیس و بنائاً گردیده بود مورد استفاده بوده اما در دوره‌های بعدی بالای متروکه این تأسیسات تهداب گذاری‌های جدید و ساختمان‌های کاملاً متفاوت از قبل احداث گردیده است.

اتاق شماره (23): اتاق‌های شماره 3، 14، 15 و 16 در کنار اتاق شماره 23 قرار گرفته و با اتاق‌های شماره 18، 19 و 21 مشابه می‌باشد. از نظر اندازه، سبک معماری و سایر مشخصات مهندسی با اتاق شماره 19 تقریباً یک سان بوده با تفاوت اینکه در مقابل این اتاق بقایای ظرف سنگی ویژه مشاهده شده که بنام (مگرون) یاد می‌شود، به گفته دانشمندان باستان‌شناسی؛ راهبین در مواقع خاص بعد از انجام قربانی به داخل این ظرف آتش می‌افروختند و به دعا و نیایش میپرداختند و در بعضی مواقع از گوشت قربانی نیز استفاده و بهره میبردند.

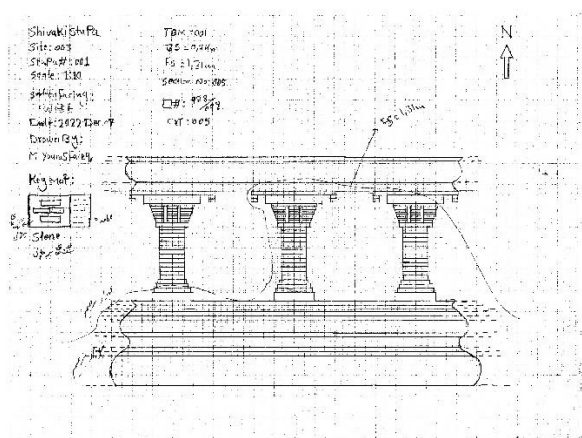

شکل 45: نما و موقعیت اتاق شماره 22 در پلان عمومی ساحه. شکل 46: نما و موقعیت اتاق شماره 23 در پلان عمومی ساحه.

نوت: علاوه از معرفی اتاق‌ها یا حجره‌های که مربوط به ساحه باستانی (001) میشد و در بالا به طور مختصر به معرفی گرفته شد، به تعداد (5) حجره یا اتاق به اندازه‌های متفاوت مربع و مستطیل شکل در ساحه باستانی (002) در جریان راه اندازی ساندازه‌های (تحقیقاتی) کشف و مشخص گردیده، که در پلان عمومی ساحه متذکره به خوبی قابل تشخیص و ملاحظه است.

ویهارا: این بنای مذهبی در جناح شرقی ستوپه مرکزی به فاصله حدود 105 متر موقعیت دارد. بنای مربع شکل دارای طول و عرض 13.20 متر با برآمدگی 3 متر راه زینه‌ها در سمت غرب مهندسی گردیده است. مواد ساختمانی آن سنگ‌های پرچالی و کوهی به اندازه‌های متفاوت می‌باشد. جدار بیرونی ساختمان مذکور با برجستگی و فرورفتگی‌ها تزئین گردیده که در گذشته پوشش گنبدی از خشت‌های خام نیز داشته و دهلیز طواف به عرض 1.20 متر در اطراف این ساختمان وجود دارد، راه زینه‌ها در جناح غرب ساختمان وجود داشته که متأسفانه تخریب و از بین رفته، عرض راه دخولی ویهارا به 1.50 متر میرسد، ارتفاع جدار بیرونی ویهارا قبل از ترمیم در بعضی حصص از 50 سانتی‌متر الی 1.20 متر و بعد از ترمیم به 2.60 متر میرسد، اما ارتفاع این بنا قبل از تخریبات زمانیکه پا برجا بوده حدود 8 متر تخمین زده شده است. نمای داخلی بنای مذکور مدور شکل به اندازه 5.30 متر قطر و در چهار سمت جدار داخلی خود دارای چهار رواق به اندازه‌های عرض 1.10 متر، عمق 90 سانتی‌متر و ارتفاع فعلی 1.30 متر می‌باشد. در وسط ساختمان ویهارا بقایای ستوپه مدور شکل بنا گردیده که

قطر عمومی آن 2.45 متر، ارتفاع قبل از ترمیم 90 سانتی متر مزین با 13 تاق و ستون‌های تزئینی به سبک هندو کورنتین می‌باشد. بخش‌های فوقانی ستوپه به اثر کندن کاری‌های غیر قانونی که توسط هونینگ بیرگر و بعدها توسط سایر قاچاقچیان صورت گرفته از بین رفته، عوامل طبیعی نیز در تخریب این بنا نقش داشته است.

شکل 47: نمای ترسیم شده غربی ستوپه داخل وپهرا.

تصویر 102: نمای غربی ستوپه ندری داخل وپهرا.

مقایسه ستوپه شیوکی کابل با ستوپه توپدره ولایت پروان

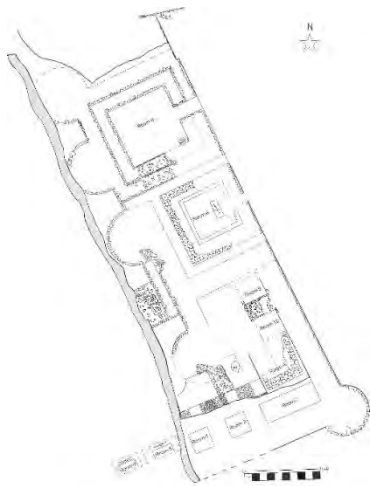
ستوپه توپدره ولایت پروان یکی از بزرگترین ستوپه‌های دوره کوشانی مربوط دین بودیزم در کشور بوده که تا اکنون به ثبت رسیده، ممکن ستوپه بزرگتر از آن نیز وجود داشته باشد اما تا هنوز به ثبت نرسیده است. سیستم ساختمانی آن پوشه‌ای بوده و از سنگ‌های پرچالی متورق که در لابلاهای آن سنگ‌های کوهی بزرگ جهت تزئین و استحکام استفاده شده است. قطر گنبد آن در ارتفاعات مختلف فرق داشته، حد اعظمی قطر ستوپه مذکور 21.34 متر می‌باشد و در آخرین نقطه به 20 متر کاهش پیدا میکند. قسمت استوانه‌ای ستوپه را در کتب مختلف تا 75 متر ذکر کرده اند اما اندازه گیری که اخیراً توسط دستگاه توتل استیشن صورت گرفته است به 66.82 متر میرسد. ارتفاع ستوپه از پلت فارم الی آخرین نقطه به 29.80 متر قبل از ترمیم و بعد از ترمیم حدود 33 متر می‌باشد. در اطراف گنبد این ستوپه به تعداد 56 تاق به اندازه‌های 1.25×0.96 متر بوده که در قسمت بالای این رواق‌ها سوراخ‌های مربع شکل به اندازه‌های 9×9 سانتی متر به شکل مربع مانند به ملاحظه رسیده است که ممکن بخاطر

نصب مجسمه یا عامل دیگر ساخته شده باشد. طول راه زینه شرقی و غربی از کنار جدار ستوپه الی آخرین پله در حدود 21 متر و عرض آن در نقطه آغاز حدود 9 متر و در نقطه انجام تقریباً 11 متر می‌باشد. به طور عموم اگر گفته شود طول ستوپه همراه با راه زینه‌های شرقی و غربی حدود 76 متر، عرض 34 متر و ارتفاع ستوپه تقریباً 33 متر می‌باشد.

طرز معماری و ساختمانی ستوپه توپدره ولایت پروان به ویژه تزئینات زیر ستونی و سرستونی‌های جدار ستوپه که به اثر حفريات کشف و ملاحظه گردیده است اثرات کورنتین (هندو کورنتین) دیده شده و یکی از شاه کارهای معماری دوره امپراطوری کوشانی‌ها در نیمه اول قرن دوم میلادی به حساب می‌رود (نوری، وفا و احمدزی؛ 1396_1399، ص 27-49).

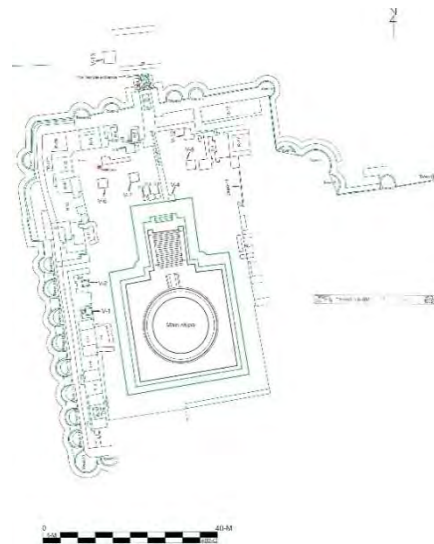
موارد ذیل در ستوپه شیوکی و ستوپه توپدره قابل مقایسه می‌باشند:

1. دیوارهای عمومی احاطوی معبد شیوکی از نظر اندازه و سبک معماری با دیوارهای احاطوی توپدره قابل مقایسه می‌باشد، دیوارهای عمومی احاطوی توپدره که مزین با برج‌های نیمه مدور می‌باشد به مراتب بزرگتر اما به شکل ساده بنا شده اما دیوارهای عمومی و برج‌های ساحه باستانی ستوپه شیوکی کوچکتر و با برآمدگی‌های نیم قوسی بنا شده است.

شکل 49: نمای برج‌ها و دیوارهای احاطوی معبد توپدره

در پلان عمومی.

شکل 48: نمای برج‌ها و دیوارهای احاطوی ستوپه شیوکی

در پلان عمومی.

2. زینه‌های عمومی: سبک معماری، تزئینات و برجستگی‌های جدار راه زینه ستوپه شیوکی با ستوپه توپدره متفاوت می‌باشند.

تصویر 104: نمای جنوبی زینۀ عمومی ستوپۀ توپدره.

تصویر 103: نمای غربی زینۀ عمومی ستوپۀ شیوکی.

3. از نظر ارتفاع، طول و عرض: ستوپه شیوکی با ستوپه توپدره متفاوت می‌باشد. ستوپه شیوکی همراه با پلت فارم خود دارای ارتفاع 20.40 متر و قاعده 24.50 متر بوده، ارتفاع ستوپه توپ دره 33 متر با قاعده 34 متر با هم متفاوت اند.

تصویر 106: نمای عمومی ستوپه توپدره

تصویر 105: نمای عمومی ستوپه شیوکی.

4. سبک معماری و مواد ساختمانی: تخت کوچک ستوپه شیوکی با ستوپه توپدره کاملاً متفاوت می‌باشند؛ در ستوپه توپدره تخت کوچک همزمان با قاعده عمومی ستوپه بنا شده اما در ستوپه شیوکی در اوایل ساخت و ساز

تخت کوچک وجود نداشته بلکه قاعدهٔ عمومی مستقیم با دهلیز طواف در ارتباط بوده و تخت کوچک بعدها به آن اضافه شده است.

تصویر 108: نمای شمالی تخت کوچک ستوپه توپدره.

تصویر 107: نمای شرقی تخت کوچک ستوپه شیوکی که از نظر سبک مهندسی و مواد ساختمانی با تخت کوچک ستوپه توپدره متفاوت می‌باشد.

5. در بخش‌های انده یا شکم: ستوپهٔ شیوکی با تزئینات پونداتیف متفاوت از ستوپه توپدره مزین می‌باشد.

تصویر 110: نمای انده و تزئینات ستوپه توپدره.

تصویر 109: نمای شرقی انده و تزئینات ستوپه شیوکی.

6. تزئینات: سرستونی‌های جدار بزرگ ستوپه شیوکی با تزئینات سرستونی‌های ستوپه توپدره با هم متفاوت اند. سرستونی‌های جدار بزرگ ستوپه توپدره به شکل سه ترک مزین شده اما از ستوپهٔ شیوکی به شکل ساده طراحی گردیده است.

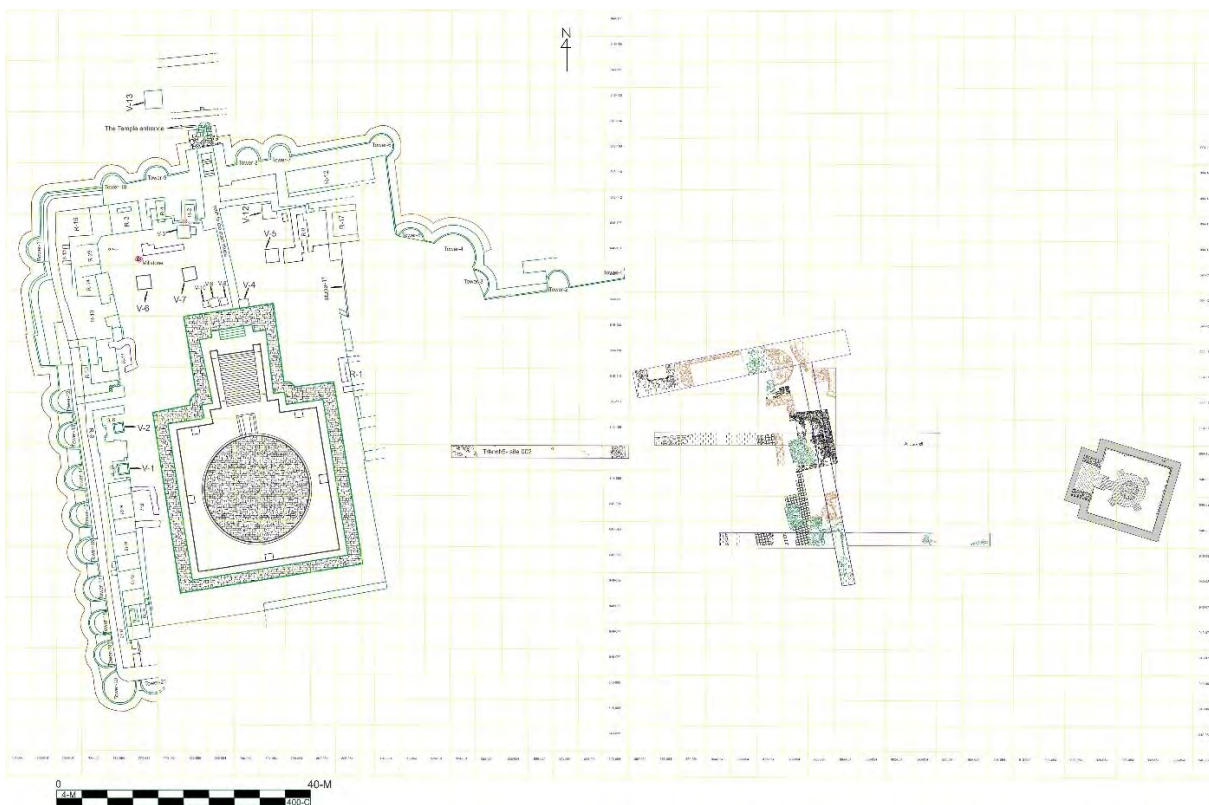

تصویر 112: نمای سر ستونی های ستوپه توپ دره.

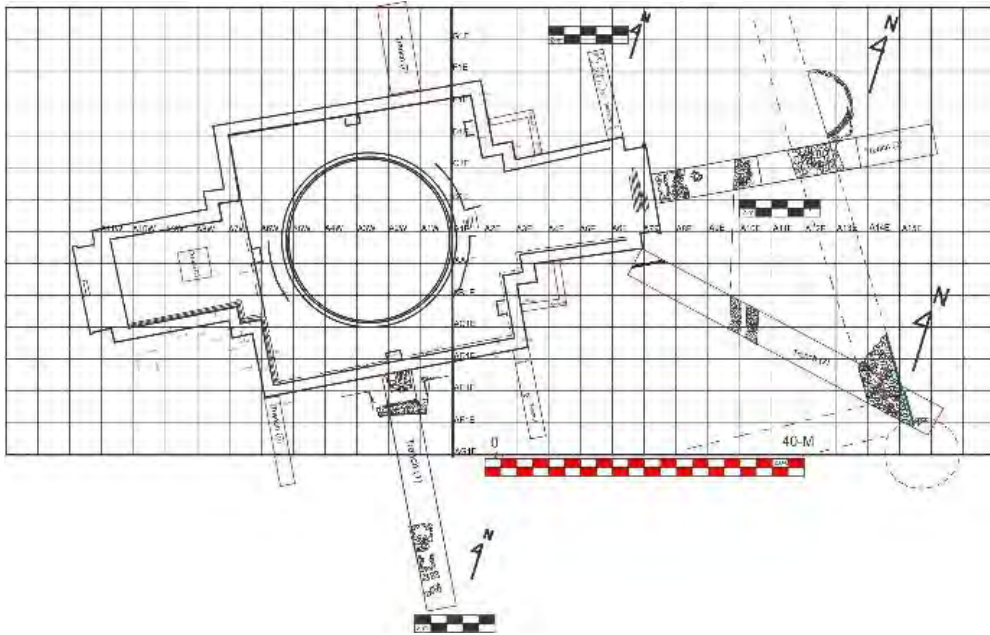

تصویر 111: نمای سر ستونی های ستوپه شیوکی.

7. موجودیت ستوپه نذری: در ساحة باستانی شیوکی به تعداد 13 ستوپه نذری به اندازه‌های مختلف و سبک های متفاوت و دو ویهارا که بالای یکی آن تحقیقات و حفریات صورت گرفته به ثبت رسیده است اما در ساحة باستانی توپدره ولایت پروان در جریان تحقیقات باستان‌شناسی علایم ستوپه نذری و ساختمانی که ستوپه درونی را در خود جا داده باشد کشف و ملاحظه نگردیده است.

شکل 50: نمای پلان ساحة باستانی شیوکی.

شکل 51: نمای پلان ستوپه توپدره.

8. دوره‌های ساختمانی: در ساحه باستانی شیوکی سه دوره ساختمانی که بقایای آن به روی ساحه موجود و حفظ گردیده، کشف و به ثبت رسیده و در ساحه باستانی توپدره ولایت پروان نیز سه دوره ساختمانی و یک مرحله ترمیم به وضاحت مشاهده شده است.

9. کرونولوژی: به اساس اکثر آثار و شواهد منقول و غیر منقول، احتمالاً ساحه باستانی شیوکی از لحاظ قدامت به قرن (3-9) میلادی و ساحه باستانی توپدره ولایت پروان مربوط به قرن (2-5) میلادی باشد.

فصل پنجم

تیپولوژی ظروف سفالی مکشوفه ساحه باستانی شیوکی

سفال یکی از شاخص‌های مهم پیش رفت تمدن و فرهنگ‌های گذشته بشر محسوب می‌شود. آثار تاریخی صرف نظر از ابعاد کالبدی؛ ابعاد دیگر نیز دارد که ارزش‌های تاریخی، فرهنگی، هنری و کلیه ارزش‌های غیر مادی را با خود حمل می‌کند. هنر سفال گری به دلیل فراوانی، عمومیت و مردمی بودن آن در هر منطقه و ویژگی‌های اقلیمی، اقتصادی، تاریخی، اجتماعی و هنری کسانی را نشان می‌دهد که در آن منطقه می‌زیسته‌اند. فرم‌ها، اشکال، رنگ‌ها، نقوش، تزئینات، تکنیک ساخت و شیوه پخت بر روی این ظروف ایجاد شده در برگیرنده مفاهیمی با ارزش از شرایط مختلف زندگی اقوام متعلق با آنهاست و زبان گویای است که پس از هزاران سال ما را با شیوه تفکر و قدرت تخیل سازندگان آن آشنا می‌سازد.

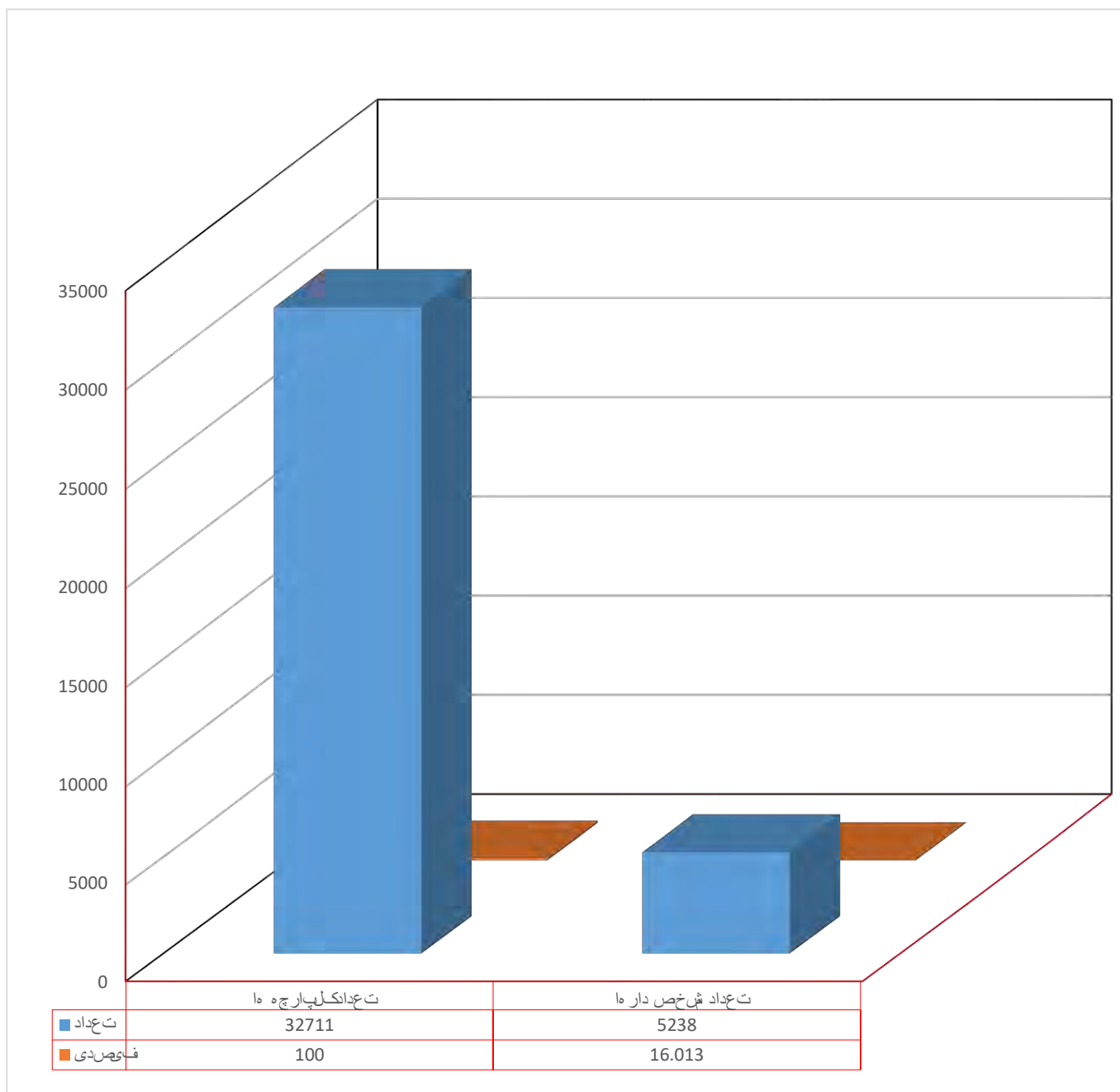
هم‌چنان ظروف سفالی در روشن شدن تاریخ مردمان یک حوزه نقش بارز داشته، بنا بر این مطالعات در بخش سفال کمک می‌کند تا روش‌های زندگی انسان‌های گذشته، ادیان-ی که در آن زمان مورد پرستش قرار می‌گرفت، در مورد نظام‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آن زمان معلومات حاصل نماییم و در روشن شدن زوایای نا روشن تمدن‌های گذشته پی برده و نتایج آنرا به نسل‌های بعدی منتقل سازیم.

با توجه به جنبه فناورانه و هنری سفال و نیز به عنوان فراوان ترین و پایدارترین یافته‌های پیش از تاریخ، سفال بیش‌تر از دیگر یافته‌های باستان‌شناسی مورد توجه باستان‌شناسان، انسان‌شناسان و مؤرخان هنر قرار گرفته است، به طوری که در ادبیات باستان‌شناسی دنیا، مطالعات سفال حجم بیش‌تری از مطالعات باستان‌شناسی را به خود اختصاص داده است، این وضعیت نشان دهنده اهمیت این یافته پیش از تاریخ است. از سوی دیگر، توجه باستان‌شناسان، انسان‌شناسان و مؤرخان هنر به یافته‌های سفالی نشان دهنده پیچیدگی، چند سوییگی و بین-المعارف بودن مطالعات مرتبط با سفال است. به دلیل نقش درخشان و مؤثر سفال در زندگی بشر، حفظ و مرمت آن امر ضروری پنداشته می‌شود.

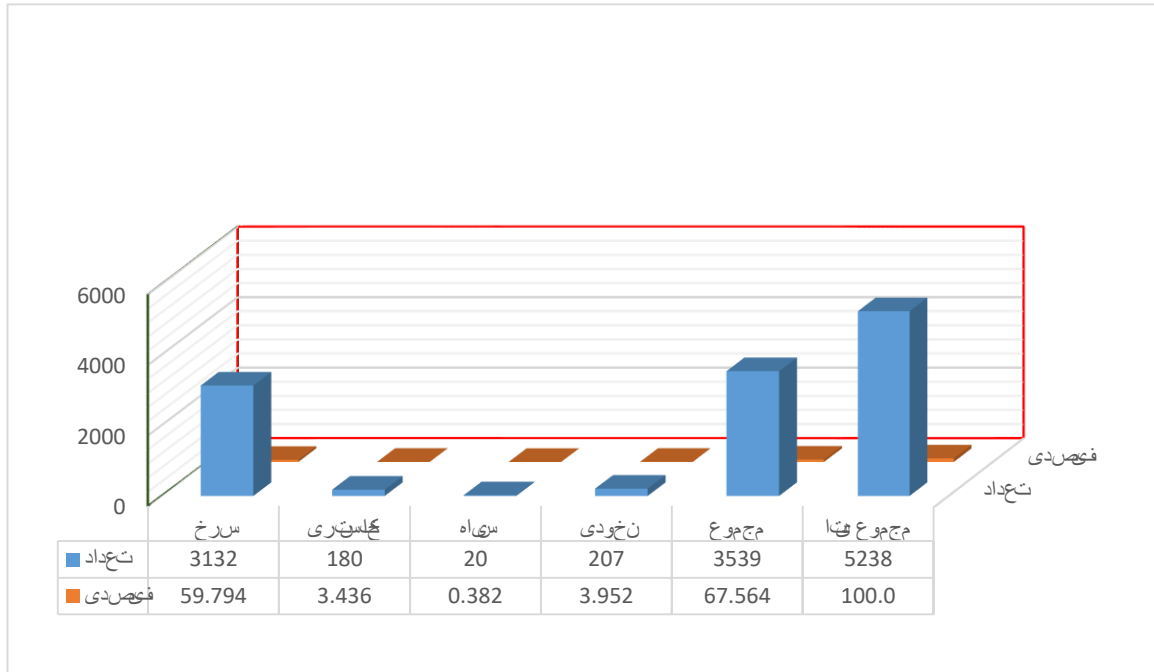
ساحه باستانی ستوپه شیوکی ولایت کابل مانند سایر ساحات باستانی کشور یکی از مهم ترین ساحات باستانی در افغانستان می باشد؛ با کاوش های پیهام باستان شناسان علاوه بر کشفیات مهم و آثار بجامانده از قرن های گذشته، پاره های زیادی از ظروف سفالی کشف گردیده است این پاره های سفال در فرایند زمان آسیب های کوچک و بزرگ دیده و شکسته شده اند؛ که نیازمند جمع آوری و تحلیل می باشد، تا در آینده با طراحی فنی دوباره آنرا بازسازی کرد. پاره های که هنوز در بطن خود تمدن و فرهنگ هزاران سال گذشته را حمل می کند، بدین منظور، جمع آوری این پاره ها بسیار مهم و ارزشمند بوده و برای نوع شناسی علمی آن با در نظر داشت معیارهای بین المللی، ایجاد یک آزمایشگاه در ساحه یک امر ضروری پنداشته شده، تا باشد با نوع شناسی پاره های سفال؛ در مورد طرز ساخت، ویژه گی های هنری سفال سازی، نقوش، مهرها، انواع خاک استفاده شده در ساخت سفال، تشخیص نوعیت ظروف سفالی و غیره را هویدا نموده و از این طریق ساختارهای نظام اقتصادی، سیاسی، شهری و زندگی روز مره باشندگان این ساحه را تثبیت نموده و ارتباطات فرهنگی و اجتماعی آنها را با دیگر ساحات باستانی در منطقه ارزیابی نمود.

تحلیل آماری سفال های مکشوفه ساحه اول، دوم و سوم

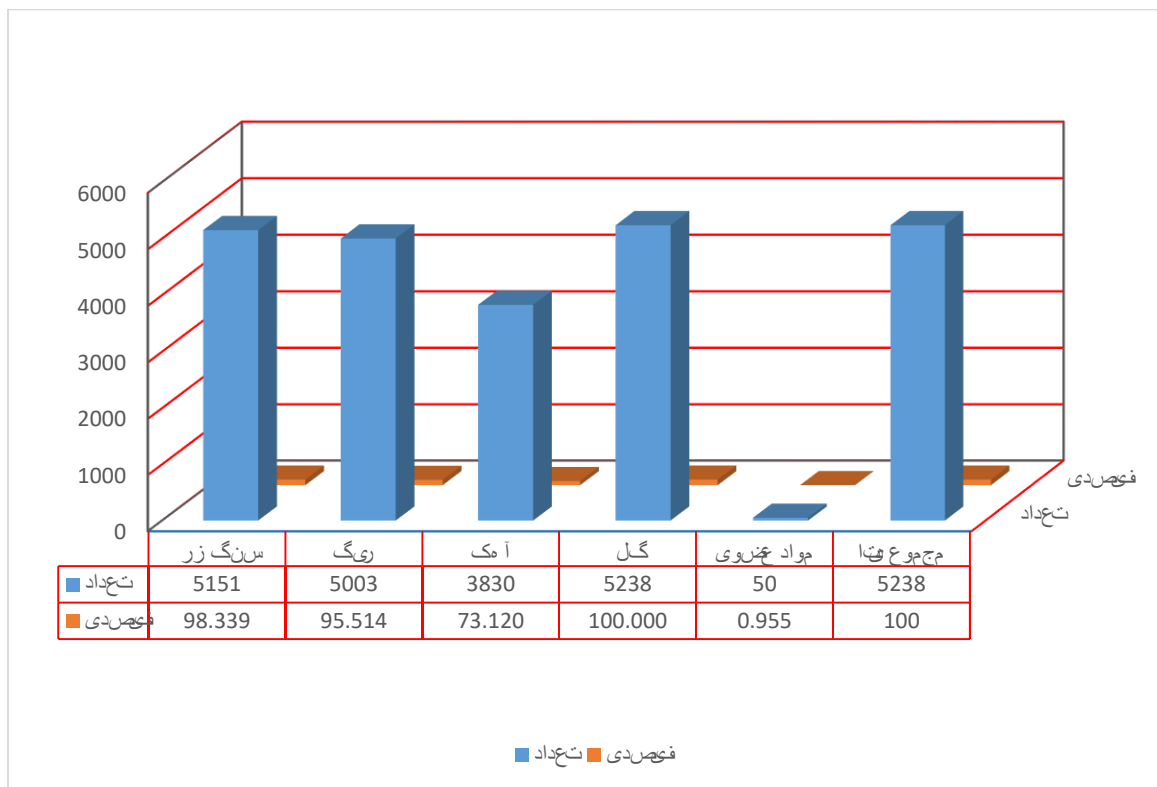
در کل در آزمایشگاه ساحوی سفال ساحه باستانی شیوکی به تعداد (32711) پاره از قسمت های مختلف ظروف سفالی مورد بررسی مقدماتی قرار گرفته، که از این جمله به تعداد (5238) پاره آن مشخصه دار که شامل لبه، دسته، لوله، سرپوش، بدنه، کعب و دیگر اجزای تزئین شده ظروف می باشد که هر کدام آن به طور جداگانه عکاسی و در فورمه های مشخص ثبت و راجستر گردیده است.

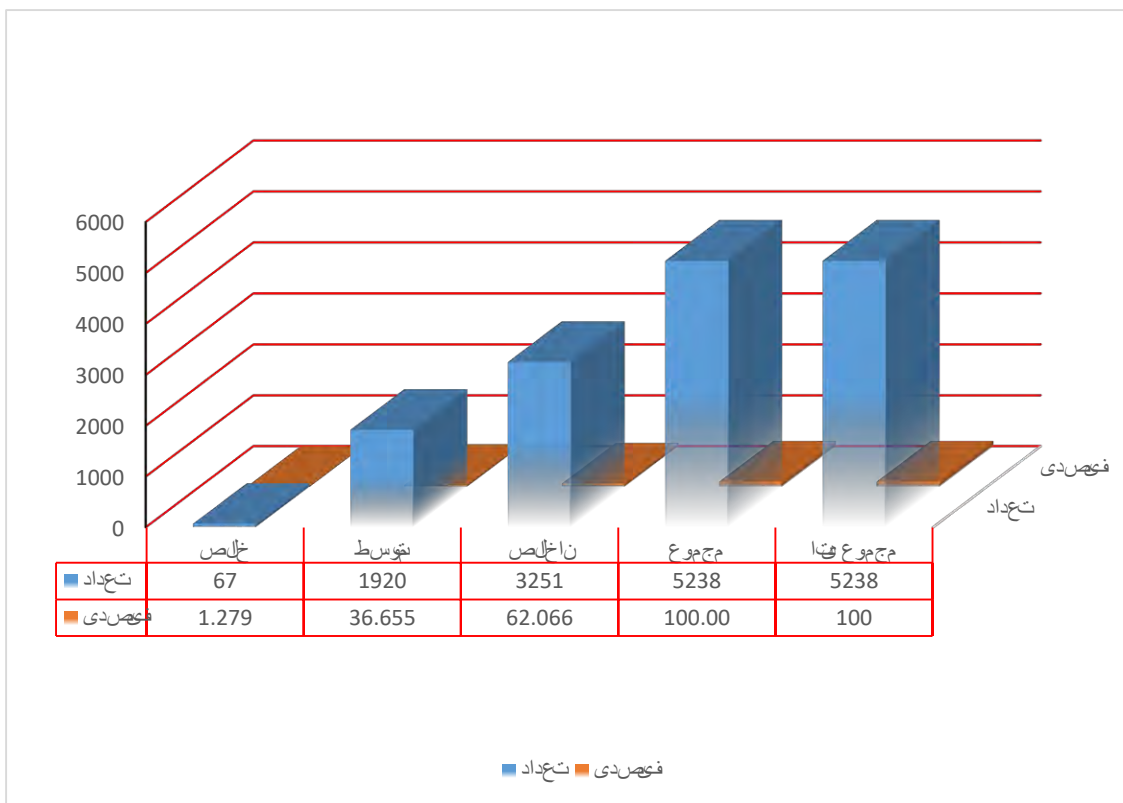
شکل 52: تعداد پارچه های سفال در ساحه شیوکی.

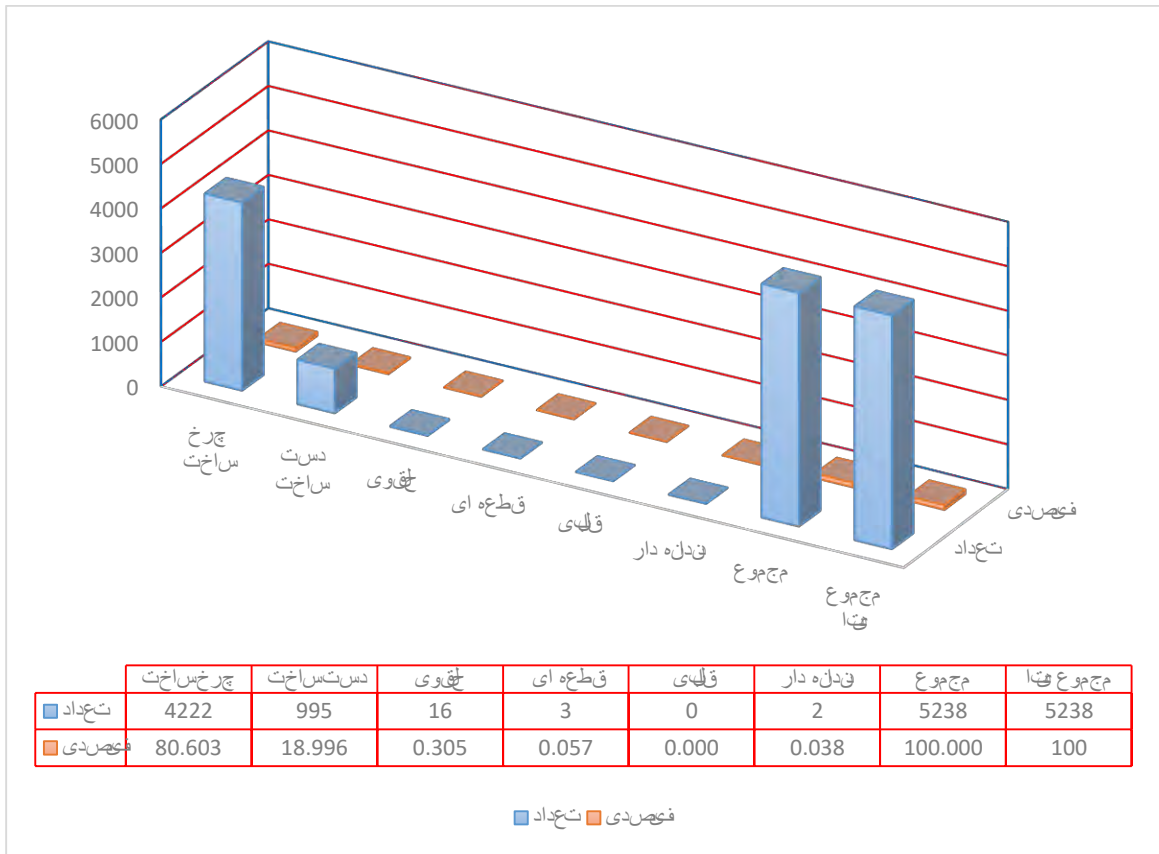
شکل 53: نوعیت رنگ مواد استفاده شده در ساختار ظروف.

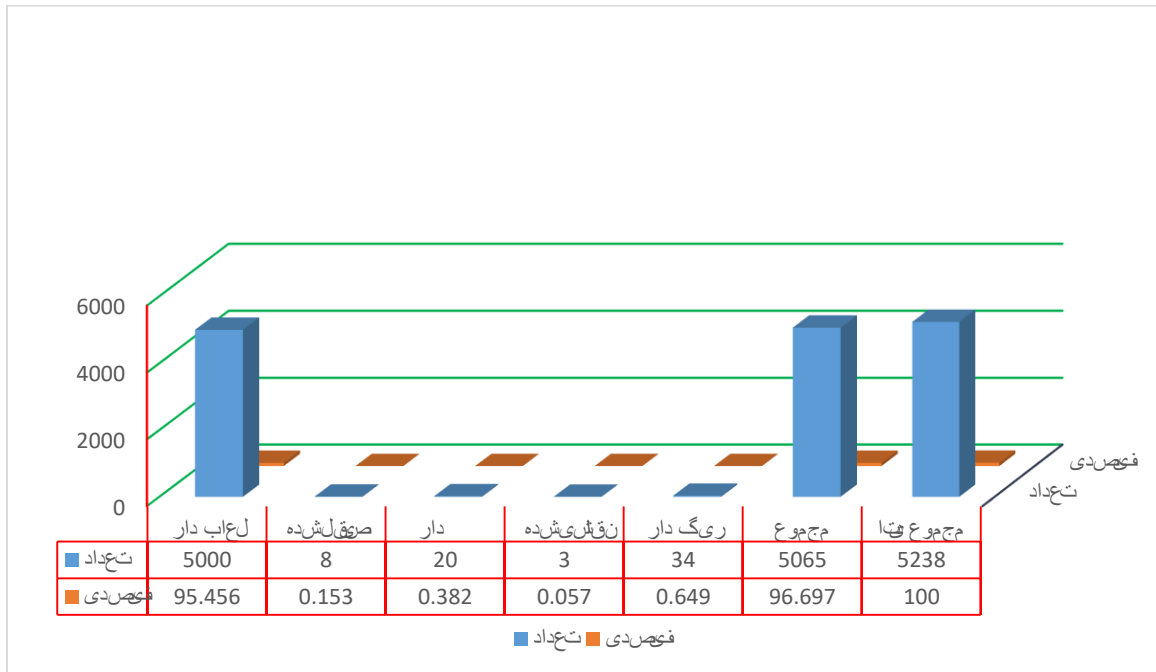
شکل 54: ترکیبات مواد در ساختار اثر.

شکل 55: مواد از نگاه خالص و ناخالص بودن.

شکل 56: طرز ساخت ظروف سفالی.

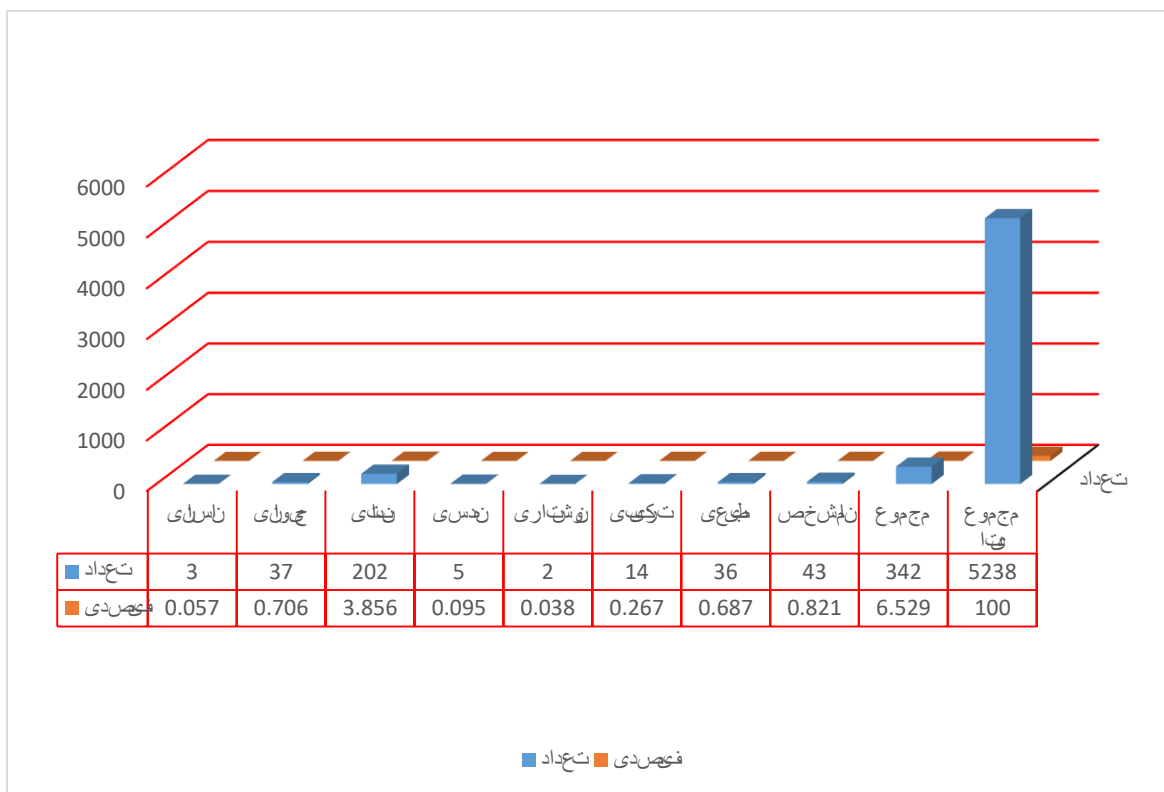

شکل 57: تکمیل شده با کدام نوع مواد.

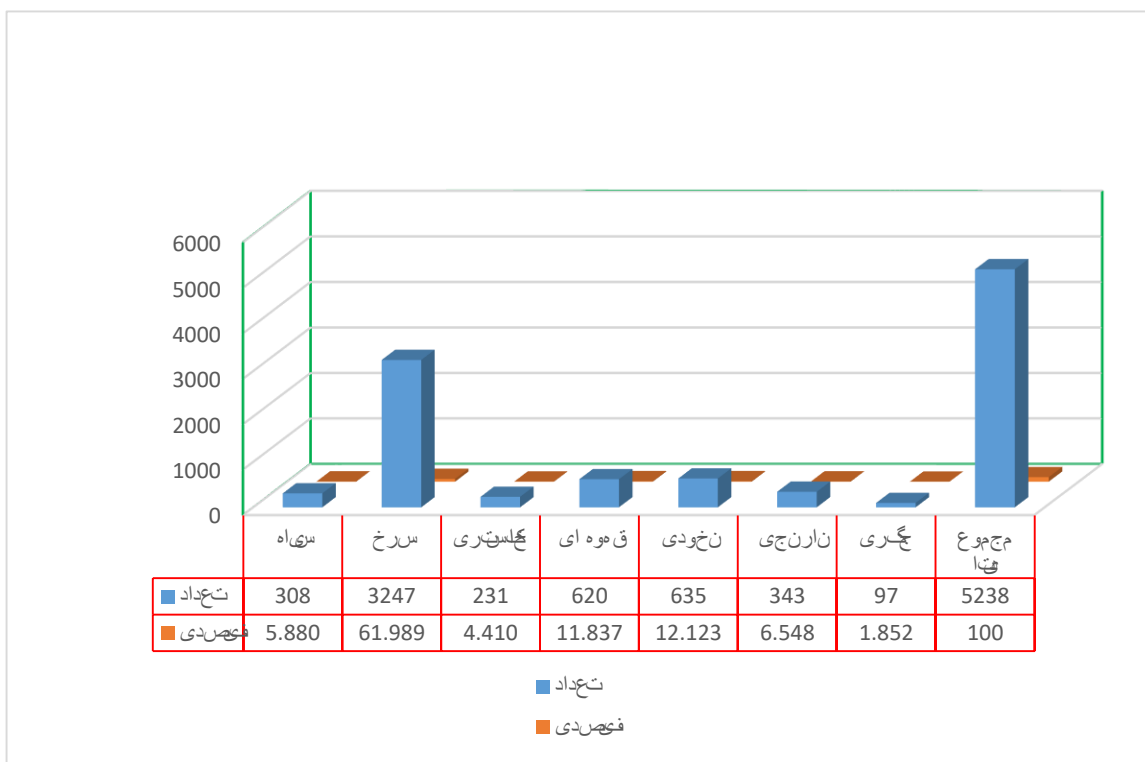

شکل 58: تزئینات ظروف.

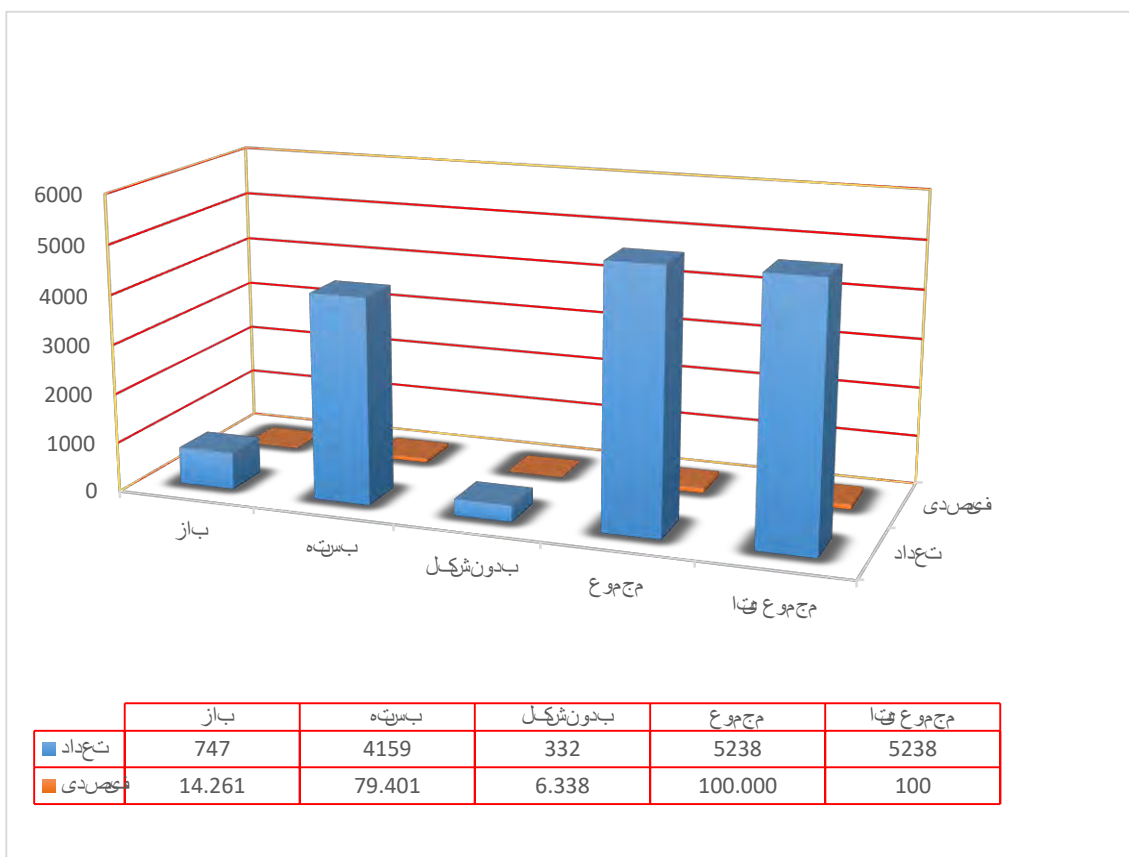
فرورفتگی: در این بخش به تعدادی زیادی از ظروف سفالی تزئین شده با فرورفتگی که شامل خطوط منظم هندسی (موازی، منکسر، منحنی، زیگ زاگ، خط مستقیم، خطوط زاویه دار) و دیگر اشکال منظم هندسی (دایره و مربع) می باشد مورد بررسی قرار گرفته اند.

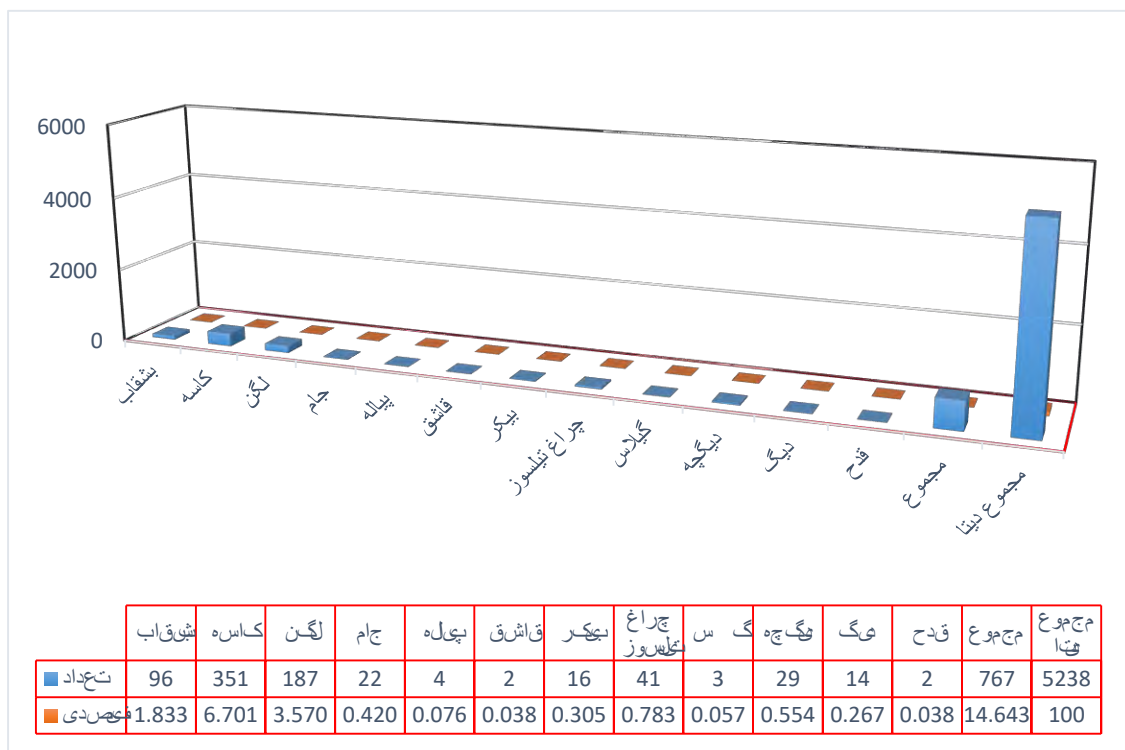
شکل 59: نوعیت مهر.

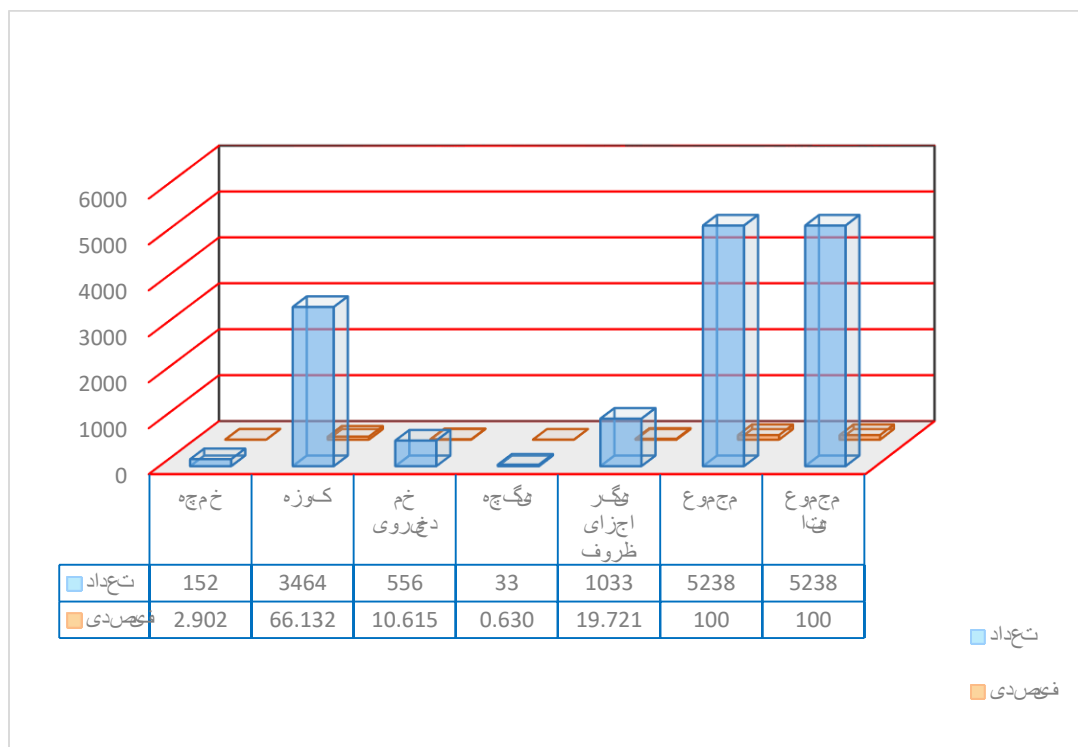
شکل 60: پاره های ظروف سفالی از نگاه رنگ بیرونی.

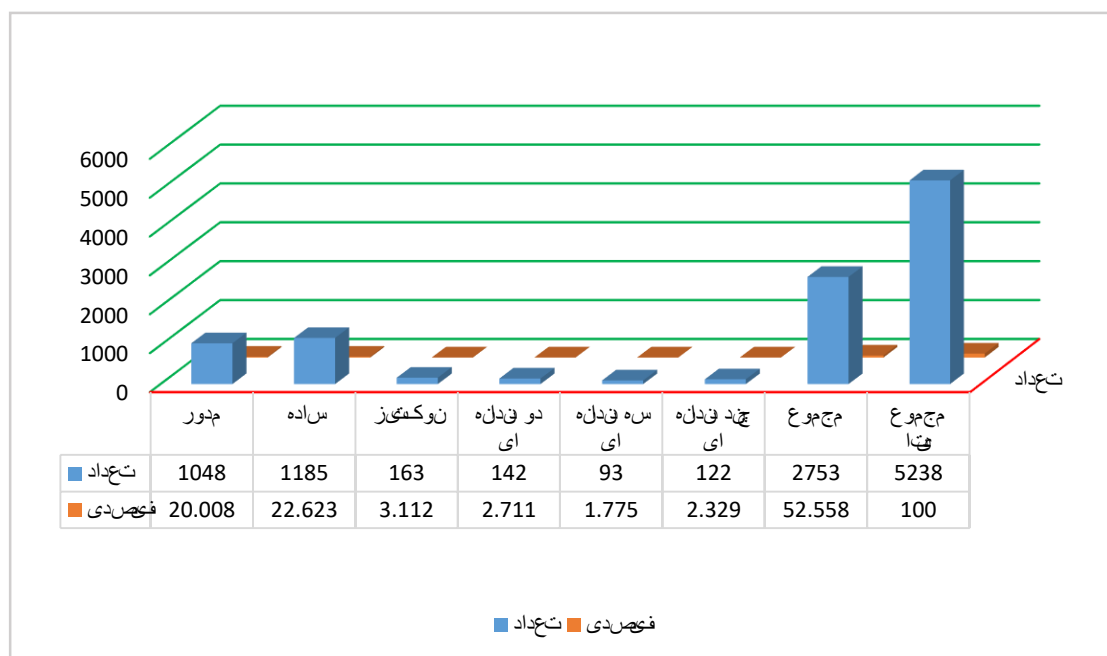
شکل 61: پاره های ظروف سفالی از نگاه شکل

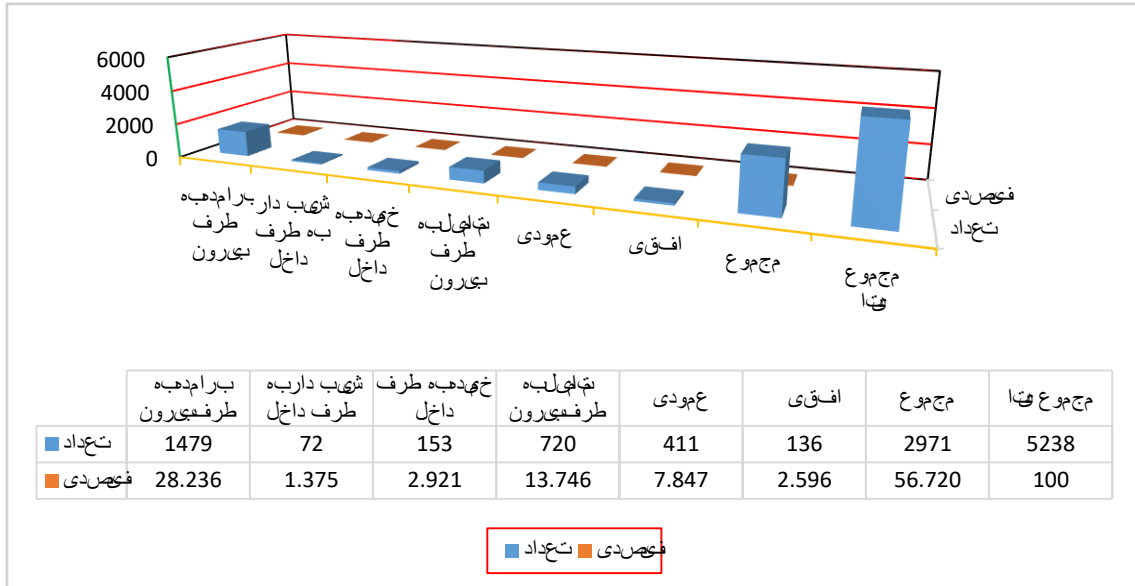
شکل 62: پاره های که شکل باز دارد

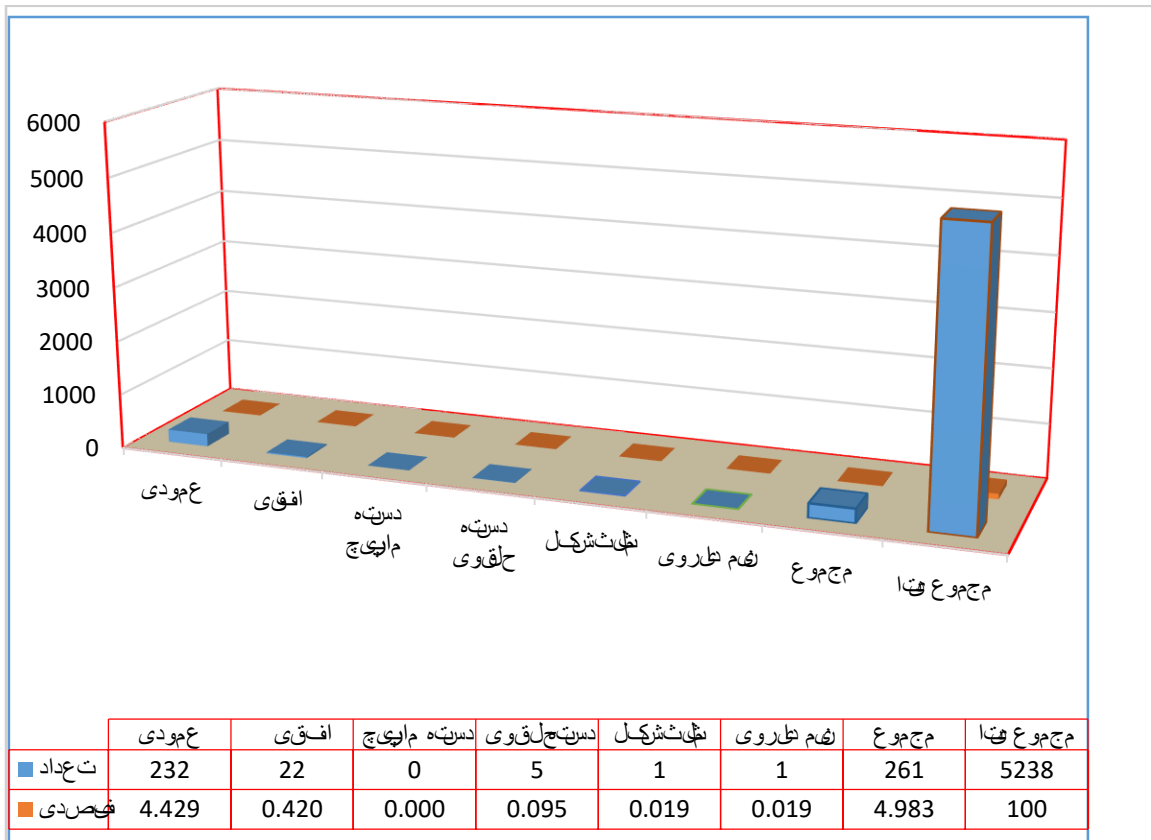
شکل 63: پاره های که شکل بسته دارد.

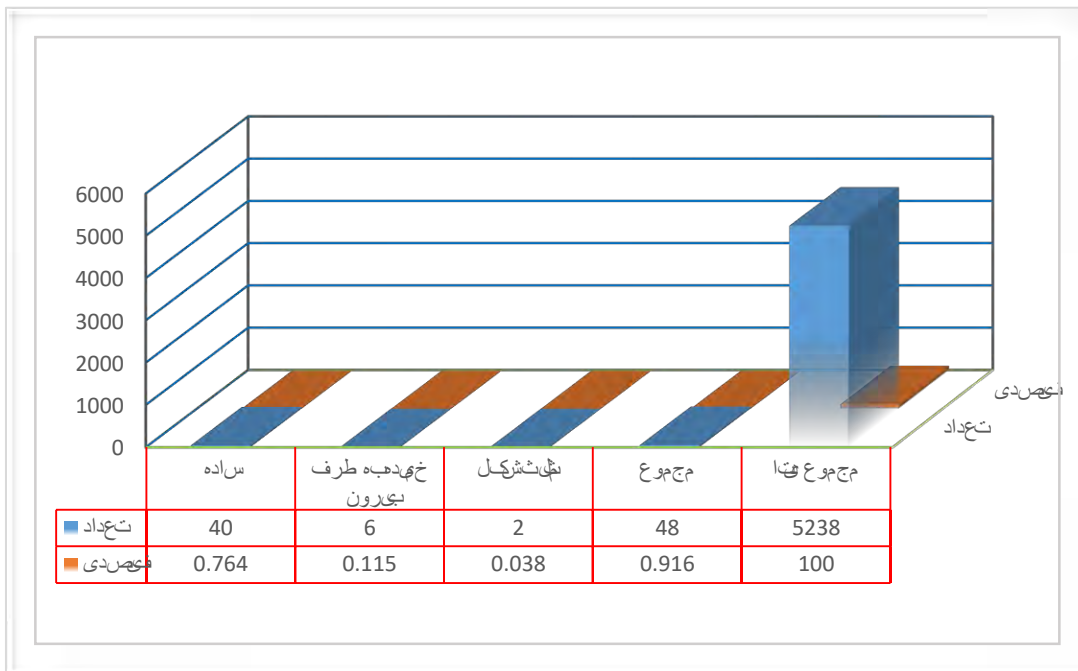
شکل 64: لبه از نگاه ساختار

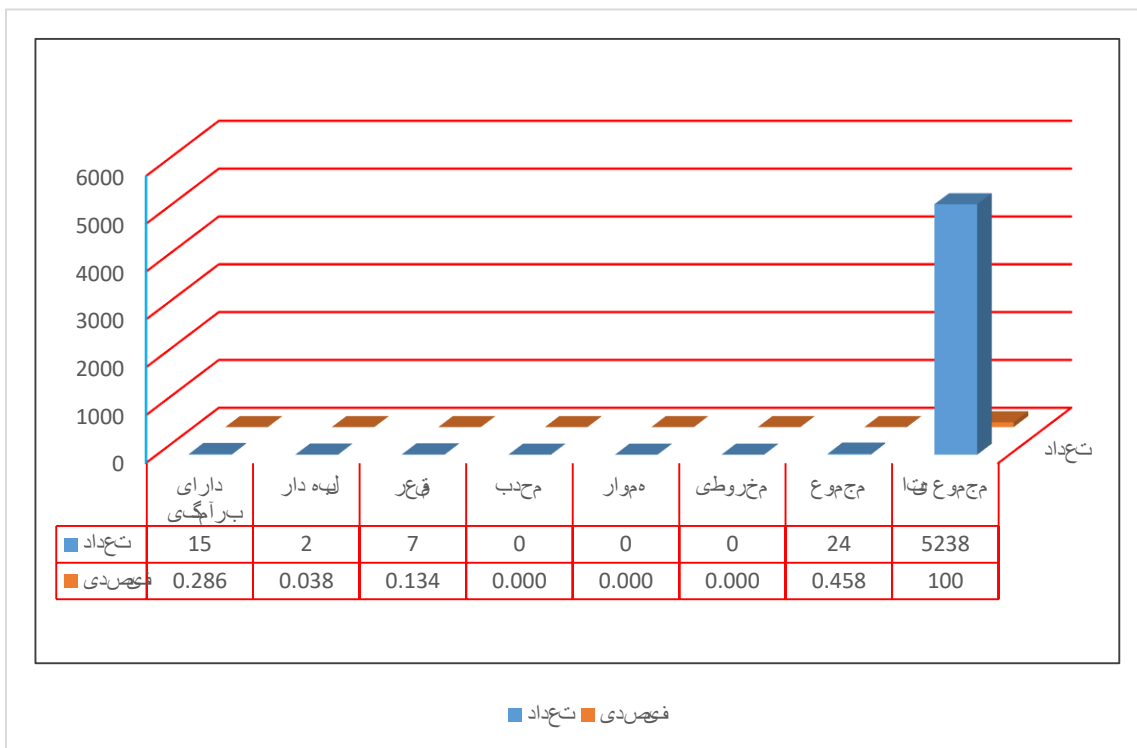
شکل 65: تعداد کل لبه ها از نگاه شکل و ساختار.

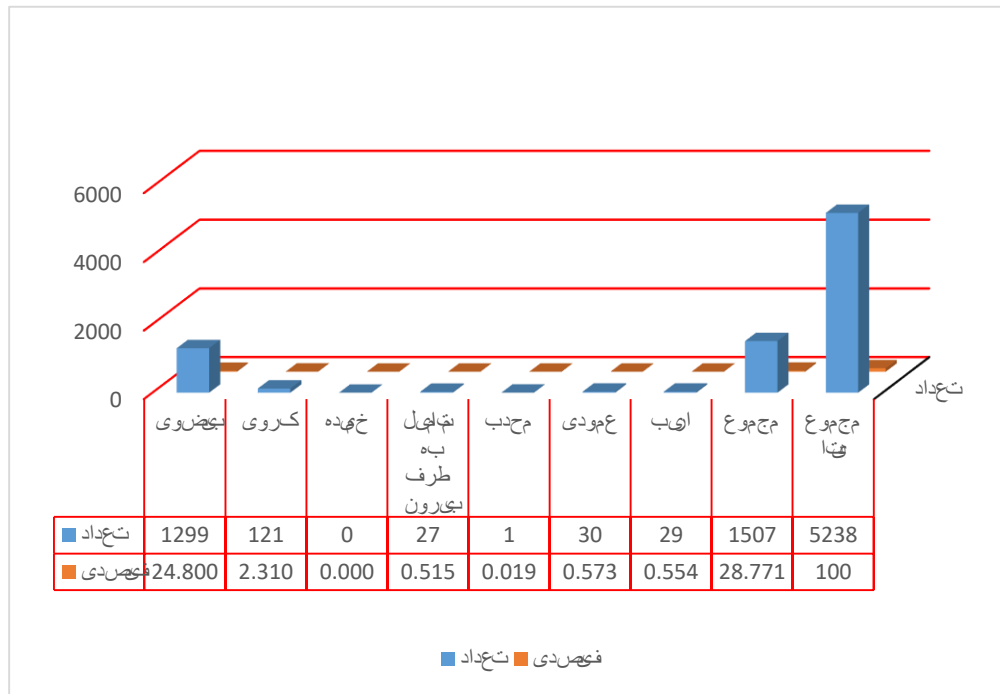
شکل 66: تعداد کل دسته ها از نگاه ساختار.

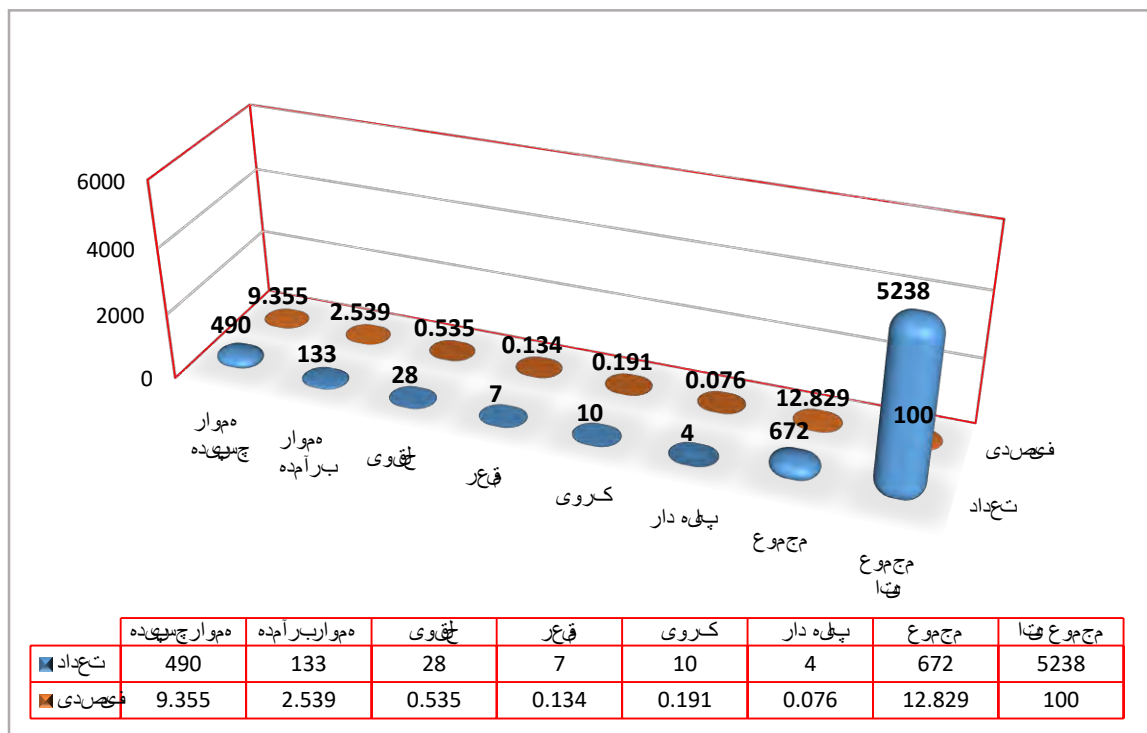
شکل 67: تعداد کل لوله ها از نگاه ساختار.

شکل 68: تعداد کل بدنه.

شکل 69: تعداد سفال در ساحه.

شکل 70: تعداد از پاره های کعب.

شکل 71: کاربرد ظروف.

در مجموع از ساحه باستانی ستوپه شیوکی ولسوالی بگرامی ولایت کابل انواع و اقسام پاره‌های ظروف سفالی کشف گردیده است؛ از جمله بقایای خم‌های ذخیره‌ای، خمچه، کوزه، دیگ‌های آشپزی، قدح، فیلترسفال (چلو صاف)، کاسه، لگن، بشقاب، جام، قاشق، گیلان، وسایل چلیم، چراغ‌های تیل سوز، پیمان، قالب روی مجسمه، قالب ذوب فلز، عطریاش، قدح، دیگچه و دیگر پاره‌های نامشخص کشف گردیده است.

مفاهیم نمادها، مهرها و تزئینات در بدنه ظروف سفالی

نقوش بسیاری از (ارباب‌الانواع)، پادشاهان، قهرمانان، شکارچیان، حیوانات، گیاهان و دیگر مظاهر طبیعی در طول تاریخ بر روی دیوارهای بناهای تاریخی، ظروف، ابزار و آلات مختلف، مهرها و غیره به روشنی حکایت از وجود تعاملی تنگاتنگ میان انسان با محیط پیرامونش دارد، علاوه بر نقش انکارناپذیر هر یک از اینها در اکوسیستم و چرخه طبیعی، نقش آنها در تاریخ، فرهنگ، هنر و تاثیراتی که بر زندگی مردمان در طول تاریخ داشته اند نیز بسیار پر اهمیت و در خور توجه است.

نمادها و نقوش در فرهنگ و تمدن‌های مختلف بر پیکره‌های آثاری نهفته است که به عنوان اسناد معتبر مطالعه می‌شوند. از بدو خلقت همواره هنرمند با خلق اثر تلاش کرده است یک ارتباط عینی با دنیایی پیرامون خود با مخاطب برقرار نماید و حامل پیامی به بیننده بوده است. در طی دوران نوع و کیفیت این ارتباط از نوع بصری به ارزش‌های اعتقادی و فرهنگی مبدل گشته است.

به نمادهای همچون نیروی زندگی، نیروی فوق طبیعی، الوهیت، سلطنت، جنگجویی، پیروزی، ازدیاد محصول و باروری می‌توان اشاره کرد. هم‌چنین ماهیت اسطوره‌ها نیز با بازنمایی نمادها در یک اثر هنری قابل مشاهده است. چرا که در گذشته دور، اسطوره‌ها انعکاس بصری از ناتوانی انسان باستان نسبت به عدم آگاهی از علل واقعی حوادث و نیز تجسم احساسات جهت کاهش گرفتاری‌ها و یا اعتراض به رخداد های غیر عادلانه بوده اند (آموزگار؛ 1380، ص 18).

انسان در دوران پیش از ادبیات و قبل از اینکه بشر کتابت را بدانند از طریق ترسیم نقوش به جای خط، افکارش را منعکس می‌کرده است. بیشک یکی از منابع مهمی که در این خصوص می‌توان نام برد سفال‌های است که در تمدن‌ها و فرهنگ‌های مختلف به هنر نقاشی مزین شده است. هنرمندان پیش از تاریخ تصورات خود را بر گل، سنگ و فلز در قالب نقوش اشیای (ارزشی) خلق می‌کردند، که شاید این نقوش برای آنان نمادی از (ارباب الانواع) بوده است. در کل مظاهر طبیعی مانند حیوانات، نباتات، آفتاب، مهتاب و غیره در دوره‌های مختلف تاریخ باستان به اشکال مختلف (ارزشمند) شمرده می‌شدند از جمله در دوره کوشانی‌ها آزادی مذهب و پیروی از آن در پهلوی هم ادامه داشتند؛ به عقاید و نمادهای مذهبی احترام زیادی داشتند.

1- نقش بز کوهی: بزهای کوهی با شاخ‌های بلند در آثار و نقوش به دست آمده جایگاه ویژه و انکار ناپذیری

دارد. تا کنون آثار مختلفی از شکل این بز به صورت واقع گرایانه یا تجریدی بر روی ظروف سفالی به جای مانده است. در این دوره حیوانات حامی و نگهبان به عنوان توت‌م مورد پرستش قرار می‌گرفتند. غالب ترین نقش حیوان توت‌می در افغانستان و ایران را چهار پایان به ویژه بز کوهی تشکیل می‌دهد. (فرهادی؛ 1377، ص130).

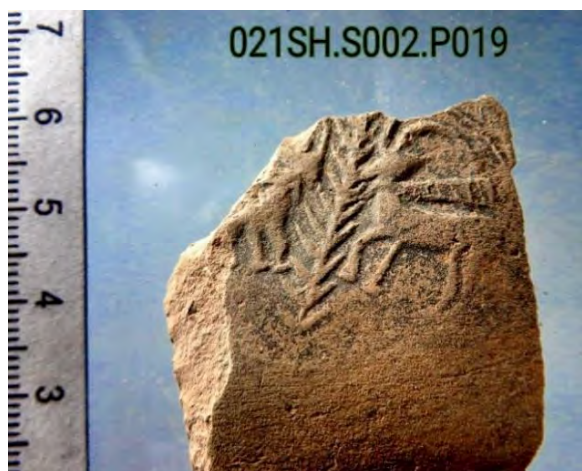
تصویر 114: نمای بز کوهی

تصویر 113: نمای بزکوهی روی سفال³⁰

با مطالعه آثار بجامانده از دوران پیش از تاریخ پراکندگی زیادی در توضیح حضور نقش بز کوهی در ادوار تاریخ بوده است. (طوسی؛ 1391، ص 56) حضور آن در مناسبات آیینی و مذهبی و نیز بازنمایی آن در اعتقادات و تصورات انسان امر بدیهی محسوب می‌شود. (نگهبان؛ 1378، ص 422) بز در آن دوره نمادی از رب النوع نیروی زندگی، (خلاق) انرژی و (محافظ) درخت زندگی، (رب النوع) باران (کوپر؛ 1379، ص 218) نمادی از ماه و به عنوان سرچشمه‌ای نزول باران، پیروزی، ازدیاد محصول و باروری بوده است. (طوسی و موسوی؛ 1394 ص 32) نماد بز کوهی بر سفال‌های بجا مانده این دوران مبین این است که ظرف پر از نعمت و محصول دوچندان گردد. هنرمندان (دوران باستان) با این اعتقاد که بز فرشته حیات است، آنرا با کاربری های باروری، باران، آب و پرورش به صورت بصری و کاربرد روزمره، طرح‌های از بز کوهی بال دار را با درجه بالایی از زیبایی و کار هنرمندانه ترسیم نموده اند، که قدرت پرواز خود مشخصه‌ای از ماهیت فرشته است (کارنوی؛ 1383، ص 51).

³⁰ . نمای بزکوهی در حالت فرار و اضطراب، نگران بچه اش، در مقابل آن نقش سواستیکای منفی که نماد بد بختی و تباهی می‌باشد.

تصویر 116: نمای بز کوهی در حالت اضطراب و نگرانی.

تصویر 115: نمای بز کوهی بالدار در حال تغذیه از بته هوما یا سوما.

تکنیک‌های منحصر به فرد اجرا شده در نقوش شاخ این حیوان در بزرگ‌نمایی و پیچیدگی‌های تجریدی حاکی از تقدس بز نزد مردم باستان بوده است. گاهی نیز بزرگ‌نمایی شاخ‌ها نمایانگر اتمام دوران زن سالاری و پا گذاشتن به دورانی است که مردان نقش پررنگتری در معیشت، اقتصاد و سیاست را ایفا می‌کنند. در بعضی نقوش گاه بین انحنای شاخ‌ها نقوش اضافه شده‌ای دیده می‌شود که این عناصر نمادهایی از زمین، خورشید و آب را تداعی می‌کنند که می‌تواند قدرت برتر این حیوان را در میان اساطیر باستان به رخ بکشد و نماد تسلط بر عناصر حیات را گوشزد می‌کند. یا بزهای با شاخ‌های موج که جریان آب را تداعی می‌کند (بیرامی، ص 10).

تصویر 118: نمای بز کوهی در حال قدرت‌نمایی و مقابله با

حریف برابر و متوازن.

تصویر 117: نمای بزهای کوهی در حال نهایت‌امنیت، رفاه و آسایش با

کانون خانواده‌اش به تصویر کشیده شده است.

در کل شواهد باستان شناختی نشان می‌دهد که بز کوهی، جد اعلاى بز اهلی کنونی، نخست در جنوب و جنوب غربی آسیا اهلی شد. که نخستین یافته‌های این نقوش به ده هزار سال پیش از میلاد بر می‌گردد. در تمامی نواحی که از دامداری امرار معاش می‌کنند به دلیل گستره‌ای محصولاتش و آسانی نگهداری بسیار مورد توجه است. بزها چیزهای را می‌خورند که گوسفند نمی‌تواند بخورد، حتی در اراضی تعریف نشده، حومه شهرها و نقش غیر قابل انکاری در مسیر سازی دارند. بدین ترتیب برای فقرا در ایران و افغانستان و بسیاری دیگر از مناطق خشک مانند افریقا، بزهم نقش گاو و هم نقش گوسفند را ایفا می‌کند.

تصویر 119 و 120: بز کوهی نقش شده در روی سفال های شیوکی.

2. نماد گل نیلوفر: گل نیلوفر، سو سن شرقی یا گل لوتوس بیانگر نماد مختلفی بوده که با عقاید ملل دیگر نیز مشترک است. نیلوفر کمال زیبایی است، ریشه‌های آن مظهر ماندگاری و ساقه آن نماد بند ناف انسان است که باعث می‌گردد انسان با اصل خویش پیوند بخورد. گل نیلوفر بیانگر نماد های مختلفی است. مثلاً نماد صلح جهانی، باروری، عبادت، ریاضت، تندرستی، زیبایی، عشق، کامیابی، حمایت از موجودات زنده و قدرت حاصل خیز بودن زمین. نیلوفر مظهر روشنایی نیز بوده در نتیجه حاصل قدرت خلاق خورشید، قمر و آتش نیز است. این گل به عنوان محصول آب‌ها و خورشید نیز شناخته شده است.

تصویر 121: گل نیلوفر یا همان لوتوس³¹. تصویر 122: نمای گل نیلوفر هشت برگ در پاره ظرف مکشوفه شیوکی.

تصویر 124: گل لوتوس در حالت به پا خاستن از تاریکی ها بسوی روشنایی و عروج به بلندی های کمال.

تصویر 123: گل لوتوس مبین بر خاستن از رنج و مشقت به طرف کمال و جاودانگی.

تصویر 125: گیای تزئینی که احتمالاً نماد زیبایی و جوانی باشد به داخل گلدان بنظر میرسد.

³¹ . گل نیلوفر یا همان لوتوس که تا هنوز در طبیعت موجود بوده و نزد مردم جهان به دیده قدر نگریسته می شود.

پژوهشگران دانشگاه (یو. سی. ال. ای) پس از یک بررسی بلند مدت در دهه 1990 میلادی در شمال شرق چین به این نتیجه رسیده اند که گل نیلوفر آبی دارای یکی از قدیمی ترین ژنوم‌های جهان است که به درازای زمان توانسته خود را با شرایط بسیار سخت وفق دهد، بذر این گیاه می‌تواند تا 1300 سال زنده بماند و پس از گذشت قرن‌ها، قادر به جوانه زنی حتی در زمان نبود نور خورشید است، زیرا درصد بالایی از پروتئین دانه این گیاه حتی در هوای بسیار گرم، سیال و مایع می‌ماند (هنداکو؛ 1400، ص 3).

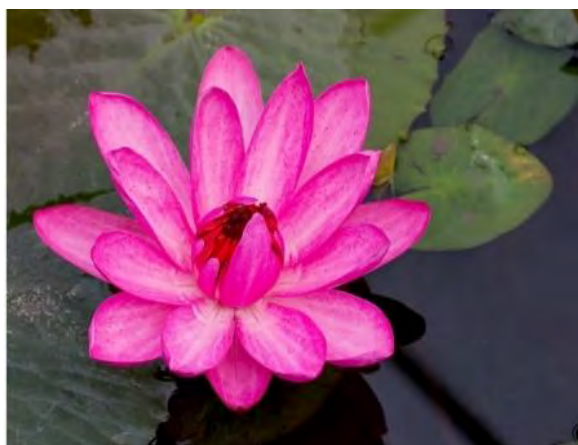
تصویر 126، 127، 128 و 129: گل‌های لوتوس به انواع و اشکال مختلف بروی پاره‌های ظروف سفالی مکشوفه ساحه باستانی شیوکی.

تهذیب نفس و پاک‌ی نماد گل نیلوفر هستند. معمولاً این گل را هم در محیط مصنوعی مثل آکواریوم‌ها و استخرها و هم در محیطی طبیعی مثل مرداب‌ها و برکه‌ها پرورش می‌دهند. هم‌چنین کمال نیز یک نماد گل نیلوفر است. چرا که میوه‌ای گل‌ها برگ‌هایش همگی دایره‌ی شکل هستند. دایره از این جهت که شکل کاملی

است، نمادی از کمال به شمار می‌رود. نیلوفر به معنی شگفتن معنوی است؛ چرا که ریشه‌های این گل در لجن بوده و با این وجود به سمت و سوی آسمان می‌رود. از آب‌های تیره خارج شده و گل‌های آن زیر روشنایی و خورشید رشد می‌نماید. از ابتدا این گل برای اقوام مختلف به صورت نمادی مذهبی به کار می‌رفته است. هم‌چنین از گذشته‌های دور، این نقش گل را روی اشیای هنری به کار می‌برده‌اند. معمولاً نقش گل نیلوفر را برای اشیای که از لحاظ مذهبی یا درباری از درجه بالایی برخوردار بوده‌اند به کار می‌برده‌اند. بنا براین؛ این گل معنی اسطوره‌ای خاصی داشته و صرف برای زیبایی و تفنن به کار نمی‌رفته است. در بعضی از ادیان مثل دین زرتشتی نیلوفر مظهر جاودانگی بود، چرا که این گل تنها گلی بود که در داخل مرداب‌های خاموش پدید می‌آمد. این گل نسبت به سایر گل‌ها در محیط خاصی رشد می‌کند. به این صورت که نیلوفر در خاک و لجن ریشه می‌کند، ولی برگ‌های آن به سمت و سوی نور خورشید باز می‌شوند.

هم‌چنان در ایران باستان، نور نماد گل نیلوفر است. چون با آب مرتبط است، نیلوفر آبی میان گل ولای مرداب‌ها رشد کرده و به نهایت زیبایی و قشنگی می‌رسد. نیلوفر بیانگر رنج، و مشقت افرادی است که دوران سخت زندگی را گذرانده و به سمت و سوی آرامش در حرکت است. این افراد همانند نیلوفر آبی از مرداب‌ها برآمده و طی زندگی به فردی مملو از حیات مبدل می‌گردند. از حیث رویش این گل با تولد انسان شباهت دارد. چرا که هر دو آن‌ها در پی عروج هستند. ظهور این گل از مفاهیم مشترکی است که در همه تمدن‌ها جزء مبانی مشترک اعتقادی به حساب می‌آید. نیلوفر آبی مظهر خورشید بوده و با میترا نیز همبستگی دارد. چرا که با طلوع خورشید باز و با غروب خورشید بسته می‌شود. هم‌چنان نظر به بعضی اسطوره‌ها میترا به میترا (رب النوع روشنایی) و آناهیتا همان رب النوع آب‌های دوران (اشاره کرد که نماد شان لوتوس است. طبق اعتقادات اساطیری، رب النوع خورشید و نیلوفر پیوند نزدیک دارند.

این گل در تمدن هند جزء گل‌های مقدس به شمار می‌رود به طوری که در همه زندگی هندیان نفوذ داشته است. در هندوستان این گل مقدس بوده و نمادی از نظم و زیبایی است. هندی‌ها معتقد اند که سرگذشت نیلوفر به سرنوشت انسان شباهت دارد. ریشه لوتوس در آب بوده و از قعر این بی‌شکلی یک گل زیبا با کاسبرگ‌های متعدد و منظم روی آب می‌روید. این که تنها چند عدد از گلبرگ‌های نیلوفر شگفته و بقیه گلبرگ‌های آن یگدیگر را پوشانده و در زیر گلبرگ‌های که وسط هستند، قرار گرفته اند، بیانگر حقیقت ادوار آینده است که همیشه بخشی از حقیقت هستی به مرحله شکوفایی می‌رسد.

تصویر 130، 131 و 132: گل‌های لوتوس در حال شکوفه در لجنزار.

هندی ها معتقد اند اولین چیزیکه آفریدگار (خلق) نمود آب بود، آب مایه حیات است. نخست آب بوجود آمد و سپس باد و آتش بعداً آب با یاری آتش به فضا رفته و با کمک باد و آتش؛ زمین بوجود آمده است. که به زمین لوتوس یا همان نیلوفر گویند، لوتوس هشت برگ داشت که همان هشت جهت عالم بود، از آن انوار پدید آمد و در گل فردی پیدا شد که به آن برهما گویند. برهما (رب النوع) است که پیروان مذهب برهمایی او را (پدید آور) و (قدرت مند) می دانند. لوتوس در اسطوره های هندی عمیقاً ریشه داشته و زمان ظهورش نیز به پیش از آریایی ها بر می گردد. در تمدن مصر نیلوفر نماد تولد دوباره است (golital.com).

تصویر 133 و 134: گل لوتوس بالای ظروف سفالی شیوکی.

نماد گل لوتوس در آیین بودا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. افسانه‌های بودایی ادعا می کنند که بودا خود از نیلوفر سفید به دنیا آمده است. هشت گلبرگ نیلوفر آبی نشان دهنده مسیر هشت برابر بدنه اصلی دین است. مسیر هشت گانه راهی برای رهایی از چرخه تولد دوباره است که همه موجودات زنده توسط بودائیان در نظر گرفته می شوند. معنی دیگر نیلوفر آبی در آیین بودا نمادی از پاکی روح است که احتمالاً مربوط به این واقعیت است که این گل در آب گل آلود رشد می کند، اما می تواند خلوص و زیبایی خود را حفظ کند. دو آئینی که گل نیلوفر در آنها از اهمیت بیشتری برخوردار است، آئین هندو و آئین بودا است. اما در آئین هندو نیلوفر آبی یکی از اصلی ترین نمادهای معنوی است. این نماد زیبایی و خلوص (الوهیت) است که به پادما یا لوتوس مقدس معروف است.

در اصل با (ارباب الانواع) ویشنو، برهما و لاکشمی همراه بود و گلبرگ‌های در حال گسترش گل نمادی از بیداری و انبساط روح است. (golital / digital Flower Marketplace)

3. نقش گلدان و انار: انار و انگور میوه‌های می‌باشند که در مجموع به شربت هوم مخلوط می‌گردند. امروز هم زرتشتیان هند در شربت هوم آب انار و شیر را همراه می‌کنند؛ نظر به تحقیقاتی که صورت گرفته است در معابد آتش پرستی دستگاه آماده سازی می نیز یافت گردیده است. پس به این نتیجه می‌رسیم که انگور یکی از عناصر شربت هوم به حساب می‌رود و باید ذکر کرد که انگور و انار از میوه‌های حلاوت بخش و متعلق به گروه‌های میوه‌های مقدس به شمار می‌رفته است.

تصویر 135 و 136: سفال‌های نقش دار گلدان و انار.

4. نقش خوشه انگور: در اسطوره آریایی‌ها؛ انگور، انجیر، سیب، کدو، تربوز، انار و خربوزه مقدس شمرده می‌شدند و کلالگران هر دوره که به این باور بودند؛ خوشه‌های انگور را بسیار طبیعی و با ظرافت به تصویر می‌کشیدند که در پاره‌های ظروف سفالی ساحه باستانی شیوکی نیز به مشاهده می‌رسد که نشان از بزرگداشت و (ستودن) نعمت‌های روی زمین می‌باشد. در منابع تاریخی ذکر گردیده است که باختزمین محل کشت و پرورش انگور به شمار می‌رفت. و هم‌چنان مورخ یونانی کونیت کور تیبی می‌نویسد که باختریان از انگور حاصل فراوان می‌گرفتند، مؤلف تاریخ بیهقی می‌نویسد که در بیهقی نوزده نوع انگور پرورش می‌یافت که از نوع‌های سندی، رسمی، سفید بلخی، سلیمانی و دیگر یاد می‌کند و در هرات نیز چندین نوع انگور پرورش داده می‌شد. اما در بعضی از

روایات ذکر گردیده است که انگور یکی از عناصر شربت هوم و گیاه مقدس به شمار می رود. که تا کنون مورد احترام می باشد (یعقوب شاه، محمدشاه و دیگران؛ 1392، ص 86).

تصویر 137: نقش خوشه انگور.

5. نقش کهکشان: کهکشان یا چرخه زندگی که نمادی از گذشت زمان می باشد؛ در مهرهای ستوپه شیوکی فراوان است که هم از طرف راست به طرف چپ یا خلاف عقربه ساعت حرکت مثبت یعنی خوش شانسی و زندگی پر از آسایش می باشد و از طرف چپ به طرف راست یا موافق عقربه ساعت حرکت منفی و مرگ آور می باشد.

تصویر 139: نمایش کهنکشان های متعدد روی پاره‌های^{۳۲}.

تصویر 138: نمای تصویر از کهنکشان واقعی^{۳۲}.

تصویر 140 و 141: بته هوما و نقش آن بالای پارچه های ظروف سفالی^{۳۴}.

³² . نمای تصویر از کهنکشان واقعی^{۳۲} که هیچ تفاوتی با نقش که در سفال موجود است نداشته، نقطه جالب اینست که انسان دوران باستان چگونه از راز های کناره های جهان که امروز بوسیله تکنالوژی برای ما میسر است با خبر بودند؛ و تصویر آنرا در ذهن داشتند؟

³³ . نمای یکی از پاره‌های ظرف سفالی مکشوفه ساحه باستانی شیوکی نمایش کهنکشان های متعدد، حرکت موافق عقربه ساعت داشته و در حال تصادم با یکدیگر به ملاحظه می‌رسد که نشان از تباهی و نابودی را می‌رساند، انسان‌های دوران باستان به شکل از اشکال معتقد بودند که یکروز نظام جهان از بین می‌رود و رستاخیز وجود دارد و این موضوع مهم را در قالب نقش به نسل های آینده و زمان خود شان انعکاس بخشیده اند.

³⁴ . نمای یکنوع بته که نزد مردم تا هنوز درمان بخش و مورد استفاده می‌باشد و گفته می‌شود که این بته همان بته هوما یا سوما باشد؛ این گیاه در مناطق ولسوالی محمد آغه و به خصوص در جوار ساحات باستانی مس عینک ولایت لوگر وجود دارد و مردم محل از آن منجیث داروی التیام بخش استفاده میکنند، نام کنونی این بته نزد مردم محل بنام بندک بته معروف است.

نام علمی هوم *Ephedra major* Host و از خانواده افدرا است و افدرین و مشتقات آن به فراوانی در ترکیب گیماوی آن به ویژه در عصاره‌ای که در میله مرکزی ساقه‌ها وجود دارد دیده می‌شود (آبادی؛ 2008، ص 2). واژه اوستایی که به عنوان صفت برای هوم، همواره به کار رفته است یعنی (*duraosa*) از دو جزء *dura* به معنی دور و *asua* به معنی نابودی تشکیل شده است؛ بنا براین معنی دور دارنده نابودی و در نتیجه دور دارنده مرگ است؛ از این جهت *duraosa* را شربت بی مرگی ترجمه کرده اند (مزدا پور؛ ص 2) هوم گیاهی است که از آن عصاره‌ای گرفته می‌شود. گیاه مذکور در هند سومه نامیده می‌شود. به جهت اهمیت و رازآمیز بودن گیاه و خواص مختلف که داشته است از جمله سکرآوری و نیروبخشی، با گذشت زمان، ویژه گی‌های خاصی به این گیاه نسبت داده شده و حتی به صورت رب النوع تجسم یافت. این گیاه و عصاره گرفته شده از آن اهمیت خاصی در شکل دهی به اندیشه‌های انسان اولیه ساکن سرزمین هندی - اروپایی داشته است لازم به ذکر است که مشابه این گیاه و نوشیدنی حاصل از آن، با کمی تفاوت در جزئیات و کاربردها نزد تمامی اقوام کهن ساکن زمین دیده می‌شود (کتایون و صبا؛ 1390، ص 1).

هوم که در اوستایی "هئومه" و در سانسکریت "سومه/سوم" خوانده می‌شود. این گیاه گرمی ترین گیاه نزد مردمان افغانستان، ایران و هندوان بوده است. از این گیاه در بسیاری از متون به فرخندگی و با گرامیداشت فراوان یاد شده و آنرا سرور، رد و شهریار همه گیاهان شناخته اند. با اینکه این گیاه کارکردهای آیینی و مقدس خود را تا اندازه زیادی از دست داده است، اما همچنان باورهای بسیاری در باره آن در میان مردمان نواحی مختلف زنده مانده است. همچنان بخش‌های از کتاب اوستا به هوم اختصاص داده شده و هوم یشت نامیده می‌شود. هوم یشت در درون یسناها جای دارد و از یسنای نهم تا یازدهم را در بر می‌گیرد. البته یشت بیستم اوستا نیز هوم یشت نامیده می‌شود؛ اما تنها چند بند از هوم یشت اصلی را در بر دارد، هوم یشت، در بزرگداشت و ستایش این گیاه ارجمند سروده شده است. هوم در اوستا کارکردهای فراوان دارد: او "دورئوشه" به معنای دور دارنده مرگ است. بخشنده فرزند نیک است، آورنده توانمندی، تندرستی، فزاینده گی، بالندگی، توانایی تن، اندیشه ورزی و آورنده صلح و آشتی و آرامش است. وداهای هندوان نیز بخش‌های فراوانی در پیوند با هوم دارد و در بسیاری از سرودهای

ریگ‌ودا گیاه سومه همراه با دل انگیزترین واژه‌ها گرامی داشته و ستوده شده است. سومه، نوشیدنی دوست داشتنی ایندرا (رب النوع بزرگ هندو) بوده و به او چابکی و توانایی می بخشیده (آبادی؛ 2008، ص 1). گیاه هئومه / سومه خواص دیگری مانند تهوع آوری و افزایش میل جنسی هم دارد (مزداپو و صبا؛ 1390، ص 3).

زرتشتیان، قرن‌ها از گونه افدرا در آیین نیایش خود استفاده می‌کردند. این گیاه در مناطق بسیاری از آسیای میانه می‌روید و خاصیت توهم زایی دارد. هوم می‌بایست ماده توهم زا و نیز محرک بوده باشد. در متون آمده است که این ماده قدرت، پیروزی، سلامتی و خرد می بخشیده و حالت خلسه و شغف ایجاد می‌کرده است. مونیر ویلیامز می نویسد: گیاه سومه از نظر گیاه شناسی به نام *Sarcostema Viminalis* یا *Asclepias Asida* شناخته شده است." گونه‌ای گیاه خزنده با ریشه‌های آبدار بدون برگه در سرزمین کهن آریایی می‌روییده است. باور بر این بوده که عصاره آن سلامتی و بی‌مرگی می‌بخشد و شیره آن جهان را احیا می‌کند. بنا بر این عصاره آن بخش مهمی از هر مراسم نیایشی شد (همان؛ ص 3).

7. نقوش پرندگان: در اسطوره آریایی‌ها از حیوانات مقدس، پرندگان مقدس، از قبیل قاز، هما، طاووس، کبوتر، قو و دیگر پرندگان ذکر گردیده است. پرندگان ذکر شده در دیوار نگاره‌ها، با طوق رب النوع در بدنه تصویر می‌شدند. چون هنرمندان و سفالگران از تاریخ اسطوره اوستایی در باره حیوانات و پرندگان که نزد شان مقدس بود، آگاهی خوب داشتند؛ از همین لحاظ نقش این‌ها را توسط قالب یا دیگر ابزارهای دست ساخته خویش در بدنه ظروف سفالی و دیگر اشیای مهم حک می‌کردند (یعقوب شاه، محمدشاه و دیگران؛ 1392، ص 79).

تصویر 142، 143 و 144: نقش پرندگان در پاره‌های ظروف سفالی مکشوفه ساحات باستانی شیوکی

8. نقش مرد سوارکار: این نقش مرد سوارکار که نیزه و شمشیر به دست دارد نمادی از جنگ آوری، شجاعت یا پیروی از همان اسطوره قدیمی آریائیان را به نمایش می‌گذارد، روحیه جنگ آوری، شجاعت و اسپ سواری در دوران کوشانی‌ها مانند آریایی‌ها و یونانی‌ها در مبارزات، جنگ آوری و شجاعت پیش قدم بودند و این خصوصیات و مهرها بر روی ظروف سفالی این دوره انعکاس یافته است.

تصویر 145: نقش مرد سوار کار بالای پارچه های ظروف سفالی شیوکی

9. نقش نیزه سه شاخه: بر اساس فرضیه‌ها این سه شعبه نمادی از پرستش و نیایش در جریان عبادت به کار رفته است. شاخه اول که طرف راست خمیده است نمادی از طلوع آفتاب، شاخه وسطی نمادی از ظهر و شاخه طرف چپ نمادی از غروب می‌باشد و رسیدن شب را انعکاس می‌دهد. در بعضی از نظریه‌های دیگر این نشان مربوط به شیوا می‌شود. شیوا یکی از ارباب الانواع آئین هندو است.

تصویر 146: نیزه سه شاخه (تریدنت) مکشوفه ساحة باستانی (001) شیوکی.

10. نقش مردان جنگجو: در این تصویر دو مرد جنگجو را می بینید که لباس نظامی بر تن و کلاه بر سر و شمشیرش در غلاف می باشد. که در بین شان احتمالاً یک مشعل افروخته شده با پرتوهای خورشیدی (نماد صلح و آشتی) است. این نقش هم چنان نمادی از جنگجویی و دلاوری در همان دوره می باشد که کلال گران در ظروف سفالی نقش نموده اند.

تصویر 147: نقش مرد جنگجو بالای پارچه های ظروف سفالی شیوکی.

11. نقش آفتاب: موضوع آفتاب و نقوشی که از آن انعکاس یافته است در فرهنگ مردم جهان به ویژه آریاییان مقام ویژه داشته است. آثار آن در صنایع کلال گری و نقاشی روی ظروف کلالی نیز به نظر میرسد. آفتاب نماد انرژی بخش برای تمام موجودات نه تنها در اندیشه ها و افکار انسان‌های دوران باستان بلکه امروزه نیز در بین وفور نعمت های گوناگون مقام ویژه را بخود اختصاص داده است. سپاس گذاری از این نعمت با تفاوت‌های فکری میان انسان‌ها در برهه های مختلف زمانی و مکانی به تصویر کشیده شده است.

تصویر 148 و 149: نقش آفتاب روی پارچه های ظروف سفالی شیوکی.

12. نقش سواستیکا: سواستیکا (صلیب شکسته) نمادی است که در قرن بیستم توسط آدولف هیتلر مورد استفاده قرار گرفت، نمادی که اکنون یاد آور کشتار میلیون‌ها انسان و یکی از مخرب ترین جنگ‌های تاریخ بشری است. اما آدولف اولین نفری نبود که از این نماد استفاده می‌کرد. در حقیقت هزاران سال پیش از او در میان فرهنگ‌ها و کشورهای مختلف به عنوان نمادی مثبت و قدرتمند به کار گرفته می‌شد.

تصویر 150 و 151: علامت سواستیکا در ظروف سفالی شیوکی.

کلمه سواستیکا یک لغت سانسکریت به معنای تندرستی، خوب زیستن و خوش شانسی است (رضوی، 2020، ص 3). هم‌چنان سواستیک، سواستیکا یا زندگی خوش و یا خوشبختی است (درویش، 2021، ص 1). اما در سال 1970 م یک پژوهشگر زبان سانسکریت به نام پ. ر. سارکار با ارائه معنی " پیروزی ابدی " به کلمه سواستیکا مفهوم عمیق تری داد. او هم‌چنین اعلام کرد همانند هر نمادی، بسته به چگونگی رسم آن سواستیکا نیز می‌تواند معنی مثبت یا منفی داشته باشد.

قدیمی ترین سواستیکای کشف شده در اوکراین است، که بر روی پیکره‌ای از جنس عاج حک شده و به طور شگفت‌انگیزی متعلق به 12000 سال قبل است. یکی از کهن ترین تمدن‌های انسانی که در کارگیری سواستیکا شناخته شده هستند، مربوط به دوره‌های نو سنگی در جنوب اروپا است؛ در منطقه که امروزه کشورهای صربستان، کرواسی، بوسنی و هرزگوین را در برمیگیرد. این تمدن با نام وینکا شناخته شده و متعلق به 8000 سال قبل است. اما در آیین بودایی، سواستیکا نماد خوش شانسی، سعادت، فراوانی نعمت و جاودانگی است. سواستیکا مستقیماً با بودا ارتباط داشته و می‌توان این نماد را به صورت حک شده بر کف پا و قلب مجسمه‌های بودا یافت. گفته شده این نماد در برگیرنده ذهن بودا است. شکلی که در زیر نشان داده شده است، نمادی از رب النوع ویشنو و خورشید است، در حالی که سواستیکای چپ نمادی از کالی (رب النوع) ویرانی و جادو است (رضوی، 2020، ص 6).

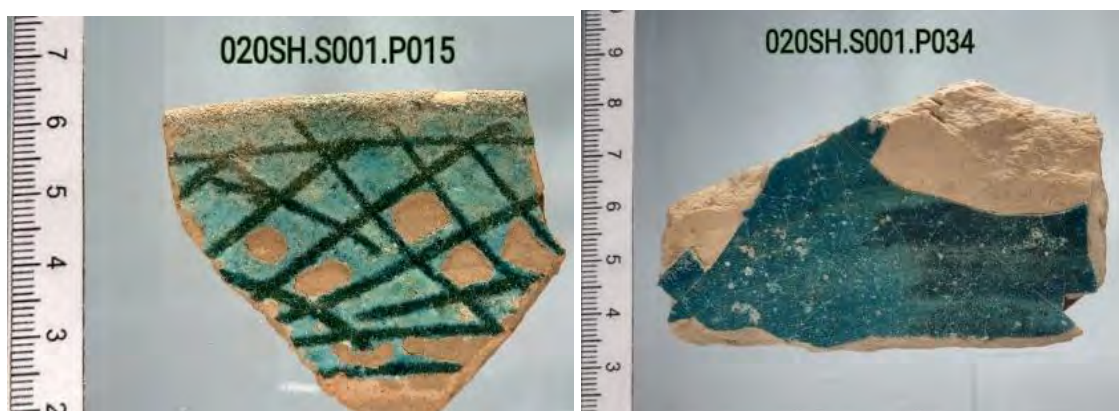

شکل 72: علامت سواستیکا.

در اساطیر مردم شمال اروپا، گاهی اودین را در حال عبور از آسمان به شکل یک دیسک چرخان یا سواستیکا به تصویر میکشند که از بالا به جهان زیرین نگاه می‌کند. در امریکای شمالی، قبیله ناواهو، سواستیکا را در بین نمادهای خود به کار برده اند. در یونان باستان فیثاغورث از سواستیکا با نام تتراکتیس استفاده می‌کرد و این سمبول بود که آسمان و زمین را بهم پیوند می‌داد. به این ترتیب که بازوی راست آن به سوی بهشت و بازوی چپ آن به زمین اشاره می‌کند. هم‌چنین سواستیکا توسط فینیقی‌ها به عنوان نمادی از خورشید مورد استفاده قرار می‌گرفته است و نشانه‌ای مقدس در دستان راهبان معابد بود. اما این نماد تا اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی، در فرهنگ غرب به عنوان نمادی از خوش شانسی در کنار شبدر چهارپر و نعل اسپ در نظر گرفته می‌شد. سواستیکا بر روی کارت‌های تبرک و لوگوی شرکت‌های مختلف نقش بسته بود، فنلاند و ایالات متحده نیز از این نشان‌ها در مدال‌های نظامی رسمی خود استفاده می‌کردند. اما پیش از ظهور نازی‌ها گروه‌های در آلمان بودند که با ایده‌های به ظاهر میهن پرستانه به دنبال ثابت کردن برتری نژاد آریایی، نژاد اصیل هندو اروپایی به عنوان اجداد خود بودند. اما لازم بود تا شواهدی معینی بر ارتباط آلمانی‌ها و نژاد آریایی به دست آید. در سال 1870م هانریش اشلیمان باستان شناس و سرمایه دار آلمانی نماد سواستیکا را در بین بازمانده‌های شهر تروت کشف کرد، از آن جایی که این نماد در بین قبایل جرمنی نیز رواج داشت، این ملی گرایان آلمانی که یونانی‌ها و در کنار آن مردم آلمان از نوادگان اقوام اولیه هندو اروپایی هستند. که بعدها حزب نازی‌ها از این نماد استفاده کردند و باعث کشتار میلیون‌ها

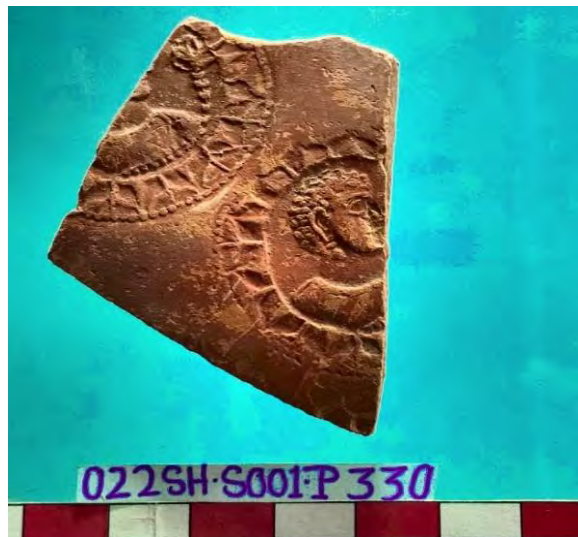
انسان گردیدند، اما پس از جنگ جهانی دوم تمامی کشورهای اروپایی استفاده از این نماد را ممنوع اعلام کردند (همان اثر؛ ص 13).

13. سفال های دوره اسلامی: در بین سفال های مکشوفه ساحه باستانی شیوکی چند پاره محدود از ظروف سفالی دوره اسلامی نیز کشف گردیده است که لعاب دار و با خطوط هندسی تزئین گردیده است. رنگ لعاب این پاره ها با ظروف دوره تیموری و غزنوی قابل مقایسه و شباهت دارد. پس از حملات لشکر اسلام به قیادت اعراب مسلمان و تسلط بر بخش اعظم پهنه خراسان و انتشار دین مبین اسلام در این مناطق؛ امپراتوری غزنوی دومین حرکتی است که دین مبین اسلام را به شبه قاره هند رساند، در مسیر لشکر کشی مناطق مختلف که تا این زمان (قرن 11 میلادی) به دست بقایای هندوشاهان و برهمن شاهان قرار داشت توسط لشکر کشی سلطان محمود غزنوی به زانو در آمدند. شکی نیست که آثار دوره اسلامی غزنوی در مناطق مختلف وجود داشته باشد.

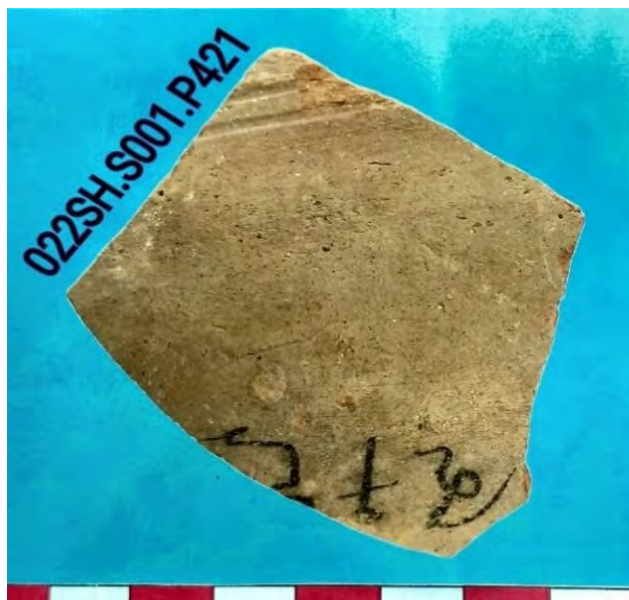
تصویر 152 و 153: نمای دو پاره ظرف سفالی دوره اسلامی که در لابلای حفاریات از ساحه باستانی شیوکی کشف و به دست آمده است.

14. مهر انسانی: در این نوع مهر نیم تنه انسان با موهای مجعد به مشاهده می رسد که در جریان کاوش های باستان شناسی کشف گردیده است. چنانچه گفته آمدیم در دوران باستان اغلب پیام ها و اطلاعات به شکل نقش یا تصویر بین انسان ها تفسیر می شد، چون ظروف سفالی نسبت به هر وسیله دیگر بیشتر در مراودات روز مره بین قاره ها قرار داشت به همین علت تصاویر و نقوش معرف پیام های مهم قدرت نفوذ سیاسی، مذهبی و اجتماعی به حساب می رفت و در رساندن افکار و اندیشه انسان ها نقش اساسی داشت.

تصویر 154: نمای ظرف سفالی مزین با نقش انسان با موهای مجعد و آویزه در گوش دارد، مکشوفهٔ ساحه باستانی 001 شیوکی.

15. نقش نوشتاری: پیام‌های کتبی بسیار به ندرت از دوران باستان به دست ما می‌رسد. اما متأسفانه به دو علت یکی منقرض شدن و خارج شدن بسیاری از رسم الخط‌های جهان باستان از دایره استفاده، دوم فقدان متخصصین و ماهرین خوانش و شناسایی رسم الخط‌های دوران باستان؛ باعث شده در شناسایی و تشخیص این دست‌آوردها به موقع رسیدگی نشود. در این پاره از سفال رسم الخط بسیار ظریف به رنگ سیاه به ملاحظه می‌رسد که نیاز به شناسایی و خوانش دارد. شناسایی و خوانش این رسم الخط اگرچه مختصر است اما از لحاظ محتوایی اطلاعات مهم دوران باستان را با ما شریک خواهند کرد.

تصویر 155: نقش نوشتاری روی پارچه های سفال.

در کل گفته می‌توانیم که سفال و پاره‌های ظروف سفالی زبان گویایی است که پس از هزاران سال، ما را با شیوه تفکر و قدرت تخیل سازندگان آن آشنا می‌سازد. پاره‌های ظروف سفالی یکی از مؤثرترین و مفیدترین منبع دست اول برای شناخت؛ تمدن و فرهنگ‌های گذشته بشر می‌باشد که باید در جمع‌آوری و نگهداری آن کوشا باشیم. با مطالعات و تحقیقات در این بخش، گوشه‌تاریک و گم شده‌ از تاریخ، تمدن و فرهنگ‌های گذشته را میتوان روشن نمود و از نظر کرونولوژی و تاریخ گذاری مشخص کرد و هم‌چنان از این طریق مؤثرترین اسناد و مدارک را با تمام جزئیات و مشخصات آن برای محققین و علاقه‌مندان و علم و هنر بجا گذاشت. که می‌توانند از آن در کتب، مقالات و مجلات علمی و تحقیقی شان استفاده نمایند.

فصل ششم

سروی ساحات باستانی جنوب شرق کابل در سال 1401

کارمندان مسلکی ریاست باستان‌شناسی ضمن فعالیت‌های اکتشافی، تحقیقاتی و ترمیماتی ساحة باستانی ستوپه شیوکی ساحات متعدد دیگری را نیز در مطابقت به معیارهای پذیرفته شده ملی و بین‌المللی مورد سروی و بررسی قرار دادند، که ذیلاً شرح می‌گردد:

موسیو فوشه فرانسوی معتقد بود که کابل بودایی به حیث یک دهکده در چکری در دوازده کیلومتری جنوب شرق کابل فعلی در محلی موقعیت داشته که هنوز هم بنای منار چکری موجود است که دیدن آن برای مدققین و سیاحان اهمیت خاصی داشته و دارد. (باهر؛ 1367).

در علاقه‌های که سمت جنوب شرق کابل فعلی افتاده عقب هر گردنه و تیغه‌های کوه‌ها یک سلسله آبادات مهم بودایی آباد بوده که بقایای آن بصورت معابد، ستوپه‌ها و مناره‌ها باقی مانده و با اینکه در اثر مرور زمان در آنها عوامل جوی و طبیعی تأثیر منفی بجا گذاشته بازهم آبادی‌های در این منطقه متراکم بوده و از احتمال خارج نیست که حتی از قرن سوم قبل المیلاد از روزگار آشوکا که آئین بودایی وارد افغانستان شد آبادی‌های در این مناطق به میان آورده شده باشد. (کابل در گذرگاه؛ ص 65-67).

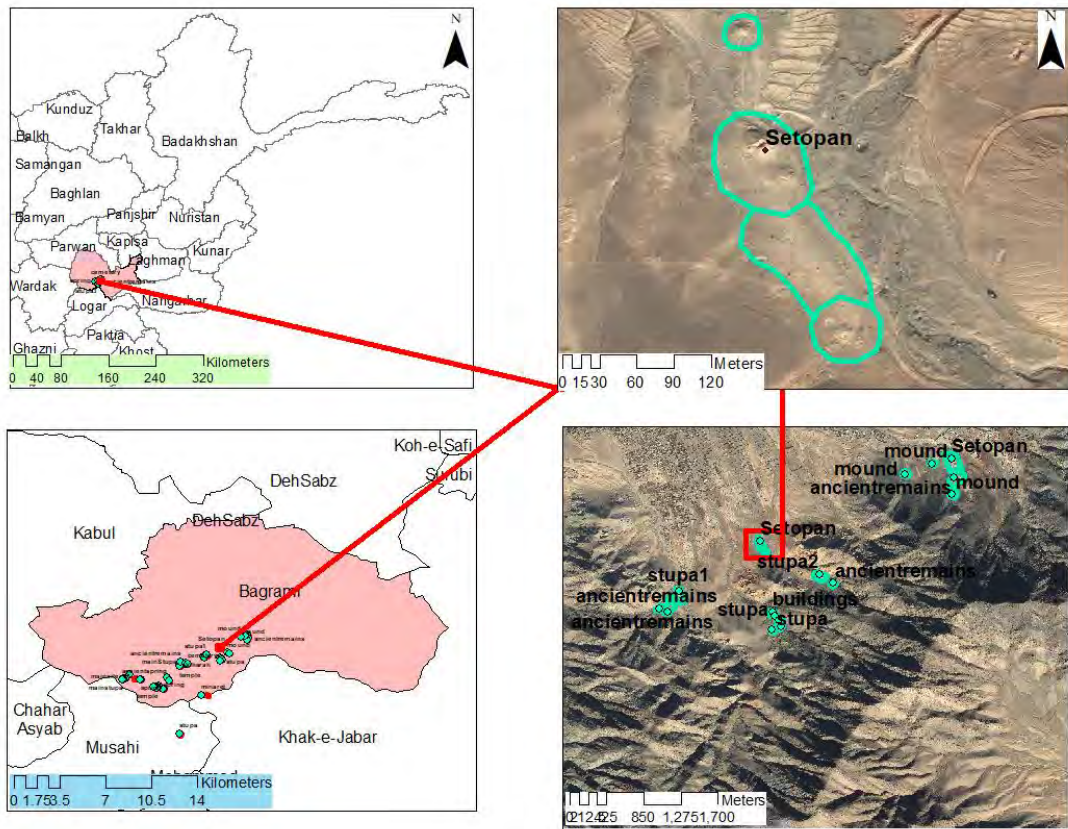
ساحة باستانی سه توپان کمری: ساحة مذکور حدود 2.540 کیلومتر به طرف شرق ستوپه شیوکی و حدود 677 متر به طرف شمال غرب ستوپه نمبر 2 کمری احراز موقعیت نموده و از سطح بحر 1936 متر ارتفاع دارد. این ساحة در منطقه قلعه مفتی کمری که در حال حاضر بنام کان دویی مشهور است احراز موقعیت کرده است. در فاصله‌های 35 الی 450 متر به طرف شرق ساحة و در فاصله 500 متر به طرف جنوب ساحة معادن سنگ‌های ساختمانی ظرف چند سال گذشته ایجاد گردیده، مردم محل مصروف کندن سنگ در این معادن هستند، طوری که در نقشه GIS به خوبی قابل ملاحظه می‌باشد ساحة مورد نظر در وسط دو سیل بر که از کنار راست و چپ ساحة میگذرد قرار دارد.

نام سه توپان در منابع تاریخی مختلف ذکر گردیده، موقعیت و کوردینات دقیق سه توپان به طور دقیق روشن نیست اما در گذشته یک سلسله تحقیقات نامنجم توسط تیم های خارجی بالای آن انجام شده است.

در سال 1833 میلادی توسط هونینگ بیرگر و در سال 1834 میلادی توسط مسون حفريات غير قانونی شده و در سال 1923 میلادی توسط فوشه رئیس باستان شناسی فرانسه در افغانستان (DAFAA) سروی گردید، بقایای سه ستوپه ویران شده از بازمانده های این ساحه می باشد. (کتاب خان فیضی، رساله ماستری، صفحه 34).

در صفحه 81 کتاب تحت عنوان مسون و ساحات بودایی افغانستان آمده است " هونینگ بیرگر ستوپه شماره (2) کمری را که در نشیبی کوه نسبتاً بلند کمی بالا تر به طرف شرق قرار دارد، تحت حفريات قرار داده و میافزاید که خرابه های سه نقطه تپه مانند (Tumulus ruins) در پائین تر قرار دارد". به احتمال زیاد این همان جای باشد که ساحه باستانی سه توپان نامیده می شود.

وضعیت فعلی ساحه عبارت از تپه های متعدد می باشد که از جانب افراد غیر مسئول مورد کندن کاری غیرقانونی صورت گرفته است.

شکل 73: موقعیت ساحه باستانی سه توپان و ستوپه شماره (2) کمری در نقشه عمومی در میان سایر ساحات باستانی جنوب شرق کابل در ولسوالی بگرامی.

شکل 74: موقعیت ساحه باستانی سه توپان و ستوپه شماره (2) کمری

تصویر 156: نمای تصویری بقایای باستانی تپه مانند در محلی که گفته می‌شود سه توپان وجود داشته.

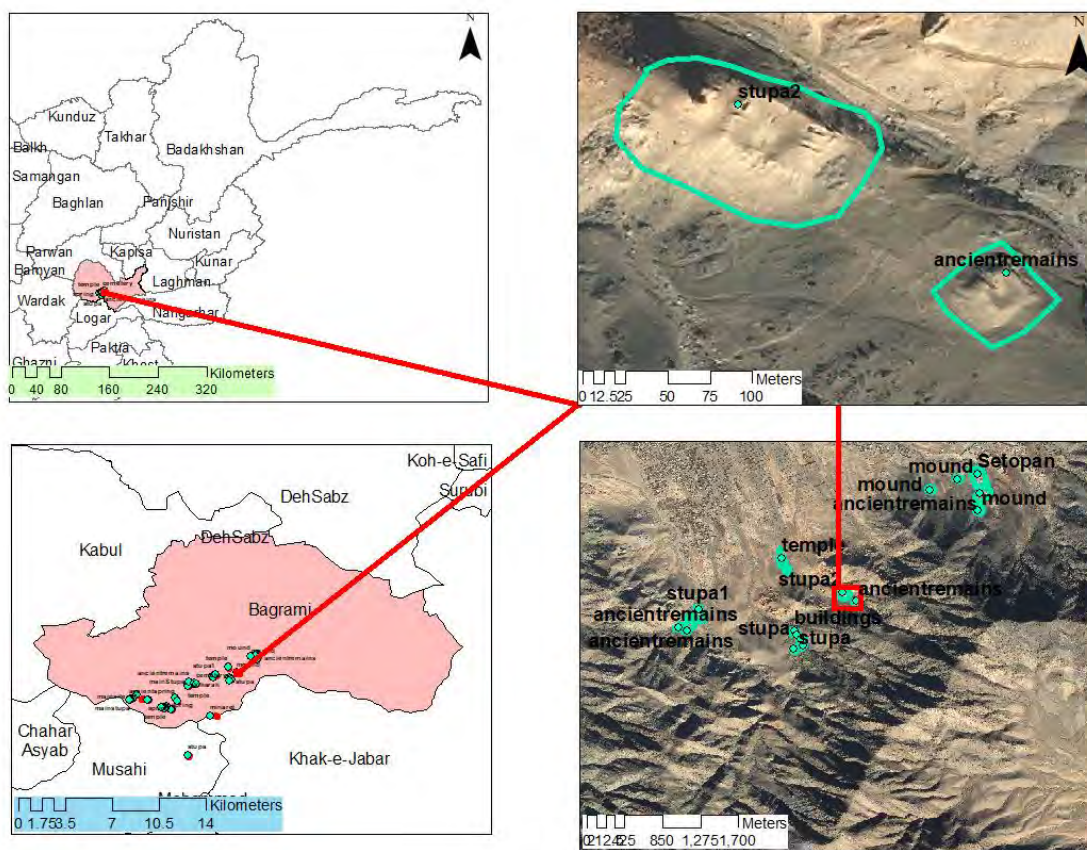
ساحه باستانی ستوپه شماره (2) کمری: این ساحه باستانی حدود 2.904 کیلومتر به طرف شرق ستوپه شیوکی و تقریباً 677 متر به طرف جنوب شرق ساحه باستانی سه توپان احراز موقعیت کرده است. حدود 2015 متر از سطح بحر ارتفاع دارد و شامل دو مجموعه می‌شود:

1. بقایای ستوپه مرکزی وحجره‌های راهبین (Monastery).

2. بقایای ساختمان مربع شکل به احتمال زیاد ساختمان سنگی که ستوپه درونی را در خود جاد داده در جناح جنوب شرق ستوپه مرکزی به فاصله صد متری قرار دارد. به اساس سروی و مشاهدات اخیر در سال 1401 هر دو مجموعه چندین بار کندن کاری‌های خود سرانه و غیر قانونی گردیده که به اثر آن ساحه در وضعیت نامناسب قرار گرفته است (Archaeological Survey; 2022).

این ساحه باستانی نخست توسط هونینگ بیرگر حفریات گردید، بعداً توسط (گودارد) فرانسوی حفره‌های را در این محل کندن کاری کرد و حجره‌های مربع شکل با ابعاد 2.7 متر که با گنبد خشت‌های خام و سکونچ‌ها مزین بود کشف نمود. یگانه سکه ویما کدفیزس به دست آمده از جعبه تبرک، تاریخ این ساحه را به قرن دوم میلادی

مربوط می‌داند، ساختمان‌های بعدی و بقایای باز مانده‌های معبد به قرن 4-5 میلادی بر می‌گردد. با در نظر داشت باز یافت‌های سفالی تاریخ این ساحه به قرن 9 میلادی ربط می‌گیرد (Masson; 1993-2011).

شکل 75: موقعیت ساحه باستانی ستوپه شماره (2) کمری در نقشه عمومی افغانستان³⁵.

³⁵ . موقعیت ساحه باستانی ستوپه شماره (2) کمری در نقشه عمومی افغانستان، واقع در منطقه قلعه مفتی کمری، ولسوالی بگرامی و لایت کابل در کنار

سایر ساحات باستانی که در سال 1401 سر وی و بررسی گردید.

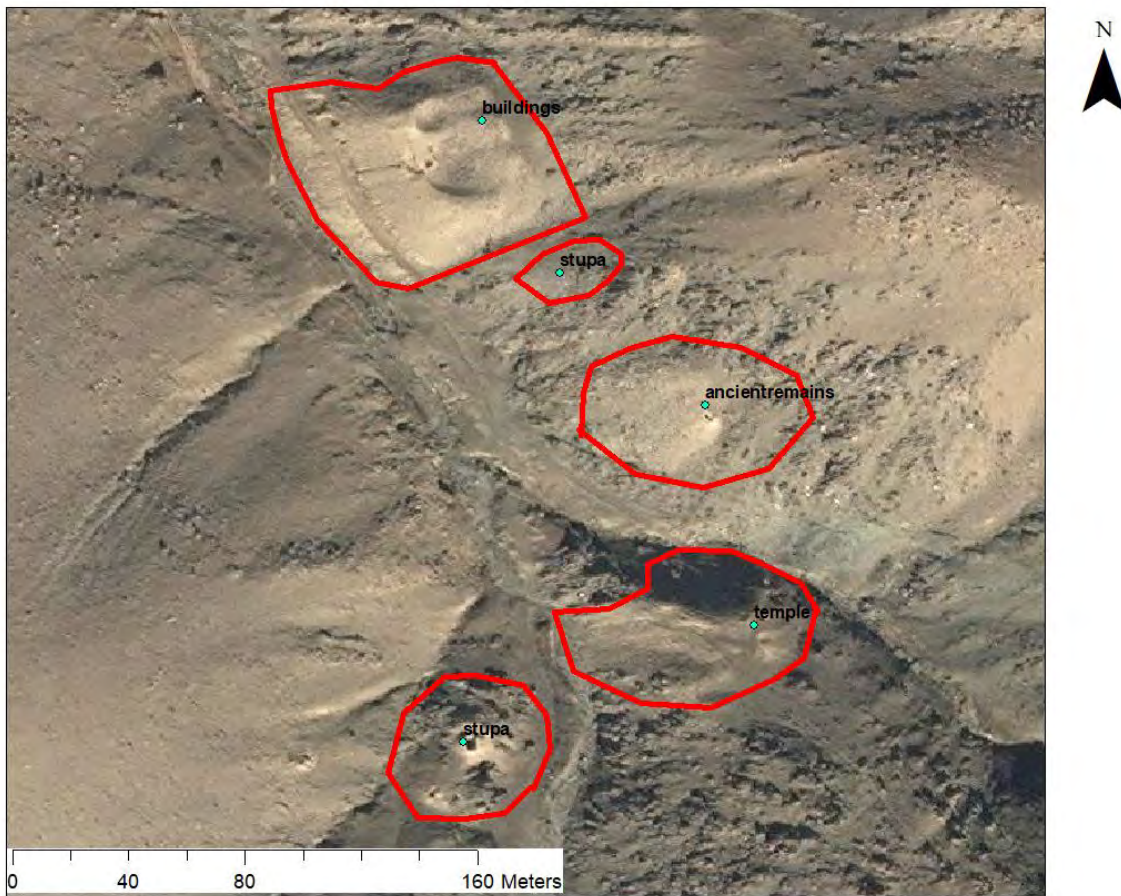

تصویر 157: نمای ستوپه شماره (2) کمری و وضعیت فعلی ساحه به اساس سروی 1401.

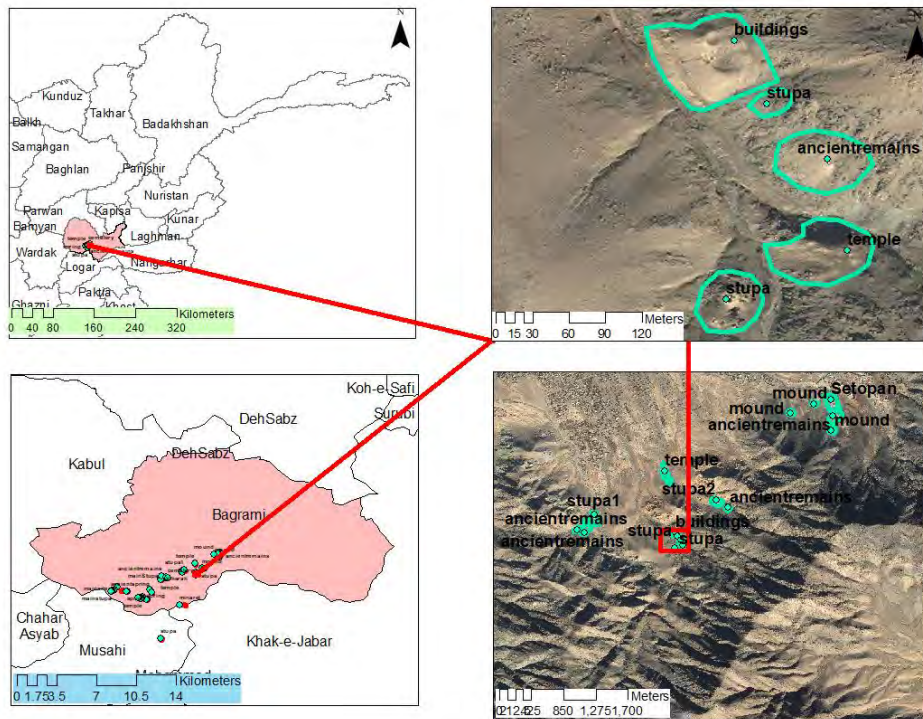
ساحات باستانی (قول آبچکان کمری: پنج نقطه باستانی شامل بقایای معبد، ستوپه و ساختمان‌های سنگی مزین با برج‌ها و دیوارها، که به فاصله‌های نزدیک در کنار هم در یک درهٔ باریک بنام قول آبچکان قرار گرفته اند. از ساحه سه توپان کمری 850 متر و از ستوپه شماره 2 کمری 613 متر به طرف جنوب واقع می‌باشند، ستوپه شیوکی 2.370 کیلومتر به طرف غرب این ساحه موقعیت دارد، مانند سایر ساحات باستانی در بخش‌های مختلف ساحه کندن کاری‌های غیر قانونی صورت گرفته که به اثر آن ساحه در وضعیت نامناسب قرار گرفته است. باید یاد آور شد که در دامنه کمری در ساحات قلعه مفتی، قول آبچکان و سه توپان صرف بقایای ستوپه شماره (2) آنهم در حال فرو ریختن تا هنوز پا برجا مانده، سایر ستوپه‌های این منطقه به شمول ستوپه شماره (1) کمری و سه توپان، به کلی از بین رفته به توده‌های از گل و سنگ مبدل گشته اند (سروی باستان‌شناسی؛ 1401).

سوابق تاریخی این ساحات به درستی معلوم نیست، طوری که در اسناد و مدارک داخلی و خارجی ذکر و مستند سازی گردیده است هویت برخی زیادی از ساحات باستانی در یخدره، شیوکی و کمری؛ با چهره فعلی ساحات قابل مقایسه نمی‌باشند، دلیل آن ویرانی بیش از حد ساحات به اثر کندن کاری‌های خود سرانه، غضب زمین‌های

باستانی، اعمار منازل رهایشی و شهرک سازی‌ها، کندن کاری معادن سنگ، بی تفاوتی و عدم آگاهی مردم از ارزش‌های معنوی آثار تاریخی بوده می‌تواند. قرار سروی و مشاهدات عینی باید گفت؛ در حال حاضر به شمول ستوپه شیوکی که تحت حفریات قانونی و بازسازی قرار گرفت بقایای پنج ستوپه مرکزی در سر تا سر منطقه وسیع از برنتی الی کمری تا هنوز پا برجاست؛ ستوپه شماره (2) کمری، ستوپه شماره (2) و شماره (3) شیوکی و ستوپه کافر کنج واقع دره زندان شاخ برنتی از باز مانده‌های کنونی می‌باشند. در پهلوی ستوپه‌های مرکزی یک تعداد ساختمان‌های مربع شکل سنگی که طرز ساخت بیرونی آن شبیه ستوپه‌های مرکزی، مزین با تزئینات برجسته و دهلیز طواف بیرونی، با پوشش گنبدی از نوع خشت خام که فعلاً ویران و از بین رفته، دارای ستوپه مدور شکل درونی، رواق‌ها و دهلیز طواف درونی می‌باشند. این نوع ساختمان‌ها دو تای آن در جناح شرقی و غربی ستوپه شیوکی موقعیت دارد که به احتمال زیاد همان ویهارا باشد؛ ویهارای جناح شرقی که بنام ساحه باستانی (003) نزد ما به ثبت رسیده است تحت حفریات و بازسازی قرار گرفت و ویهارای جناح غربی ممکن در پلان بعدی تحت حفریات و بازسازی قرار گیرد. بقایای از این نوع ساختمان‌ها در سر تا سر منطقه در کنار ستوپه‌های مرکزی از شاخ برنتی الی یخدره، شیوکی و کمری مشاهده و ثبت گردیده است. اما متأسفانه تمام شان از سوی چارلز مسون، هونیگ بیرگر و همکاران شان حفریات غیر قانونی گردیده، احتمالاً آثار آن‌ها به غارت برده شده باشد (تحقیقات ساحوی؛ 1401).

شکل 76: نمای ساحات باستانی قول آبچکان کمری به رویت تصویر ستلایت.

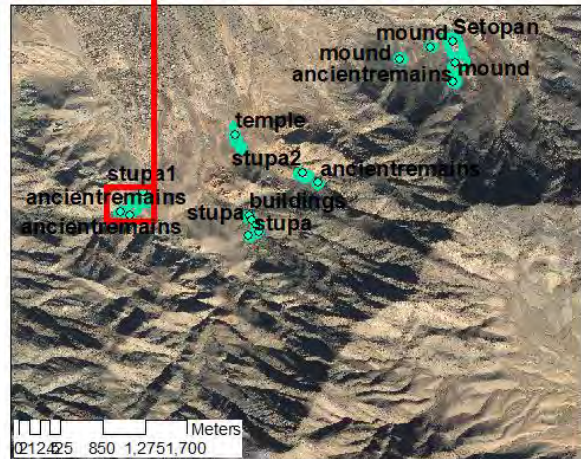
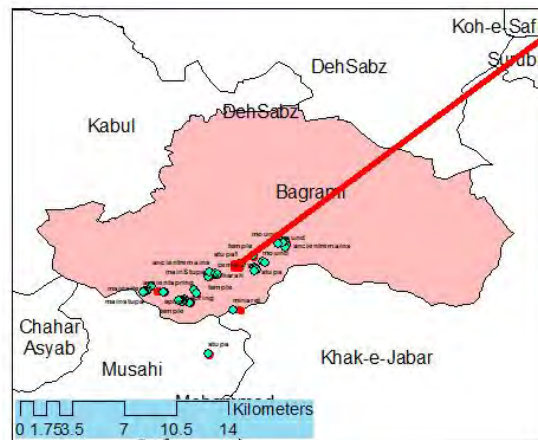
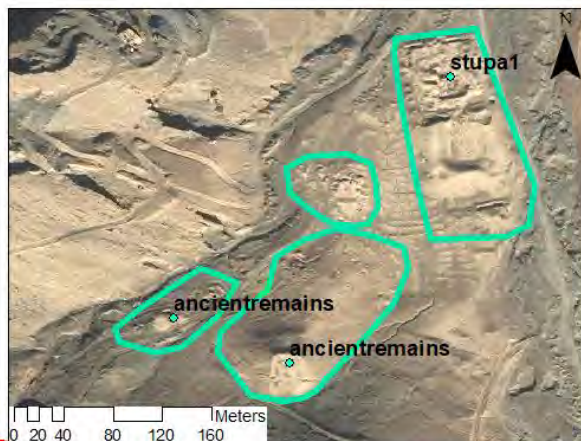
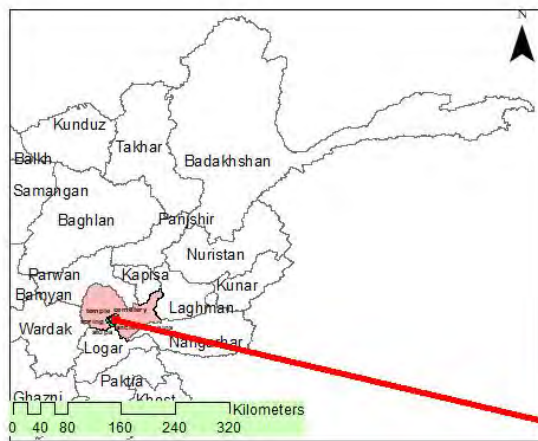
شکل 77: موقعیت ساحات باستانی قول آبچکان کمری در نقشه عمومی افغانستان، واقع در دامنه کمری، ولسوالی بگرامی جنوب شرق ولایت

کابل.

تصویر 158: نمای وضعیت ساحات باستانی قول آبچکان به اساس سروی 1401.

ساحه باستانی ستوپه شماره (1) کمری: این ساحه حدود 1.500 الی 1.340 کیلومتر به طرف شرق ستوپه شیوکی و 1.340 کیلومتر به طرف شرق ستوپه شماره 2 کمری و همچنان حدود 980 متر به طرف غرب ساحات باستانی قول آبچکان واقع می‌باشد. به اساس مقایسه اسناد، سوابق و تصاویر منابع داخلی و خارجی احتمالاً این ساحه مربوط به ستوپه شماره (1) کمری باشد، اما در حال حاضر به اساس سروی که در ماه جوزای 1401 صورت گرفت ستوپه مرکزی این ساحه به کلی از بین رفته، سنگ‌ها و مواد ساختمانی آن توسط مردم محل جهت اعمار خانه‌ها و شهرک‌های هم‌جوار انتقال شده است. چیزی که باقی مانده بقایای متروکه ساحه و خرابه‌های اندک و تهداب ساختمان‌های باستانی می‌باشد که در چندین نقطه در پهلوهای همدیگر قرار دارند (سروی باستان‌شناسی؛ 1401).

شکل 78: موقعیت ساحه باستانی ستوپه شماره (1) کمری در نقشه عمومی، واقع در منطقه قلعه مفتی کمری.

شکل 79: نمای ساحه باستانی ستوپه شماره (1) کمری به رویت تصاویر ستلایت.

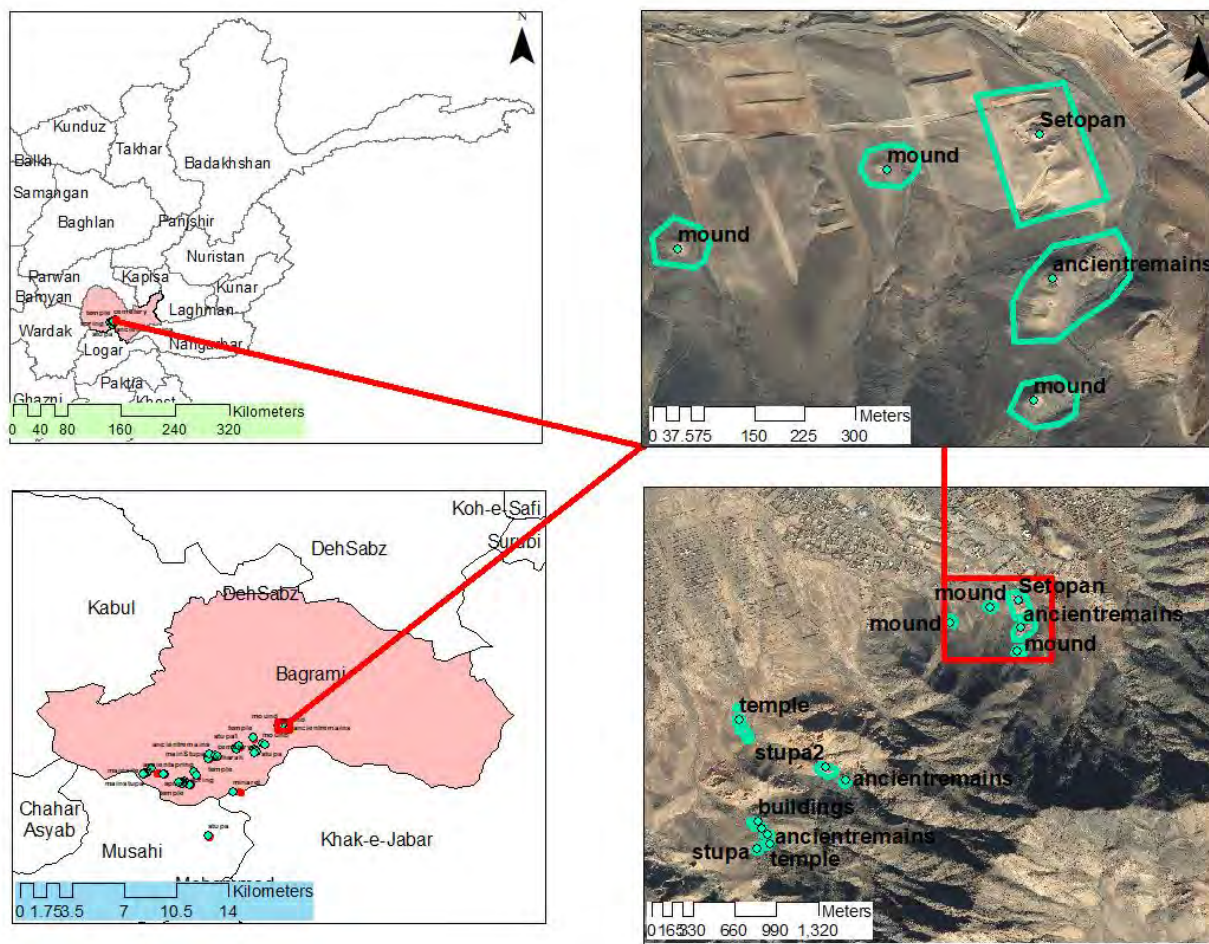

تصویر 159: نمای بخشی از ساحه کمر (1) سروی سال 1401.

ساحات باستانی درهٔ برجک کمری: این ساحه باستانی مانند سایر ساحات توسط جارلز مسون و هونینگ بیرگر مورد کندن کاری‌های غیر اصولی قرار گرفته بعداً توسط دانشمندان خارجی نظیر فوسمن نیز سروی گردیده است. در این اواخر با استفاده از روش Remote Sensing ساحهٔ مذکور را مورد سروی و ارزیابی قرار دادیم و تا اندازهٔ زیاد اطلاعات کلی از این ساحه به دست آمد. سروی ریموت سن سنگ بقایای حدود پنج نقطه باستانی در محل را به خوبی نشان می‌دهد؛ حدود یک دهه قبل توسط شرکت‌های ساختمانی یا مردم محل بالای این ساحات شهرک سازی، سرک سازی، نهال شانی، ساخت ذخیره‌های آب (حوض‌های آب) در محل احداث و در کنار آن غرس نهال‌های مثمر و قلعه‌های بزرگ در جناح شمال شرقی ساحه نیز به ملاحظه می‌رسد. در جناح شمال شرقی ساحه سیل بر بزرگ عبور کرده و حفره‌های شبیه چاه‌های کاریز دوران باستان نیز در اطراف ساحات باستانی به چشم می‌خورد. آثار و علایم خرابه‌های باستانی که بالای آن کندن کاری‌های خود سرانه صورت گرفته، از طریق تصاویر ستلایت در ساحه به خوبی قابل ملاحظه می‌باشد (سروی GIS؛ 2022).

شکل 80: نمای ساحات باستانی درهٔ برجک به رویت تصویر ماهواره‌ای.

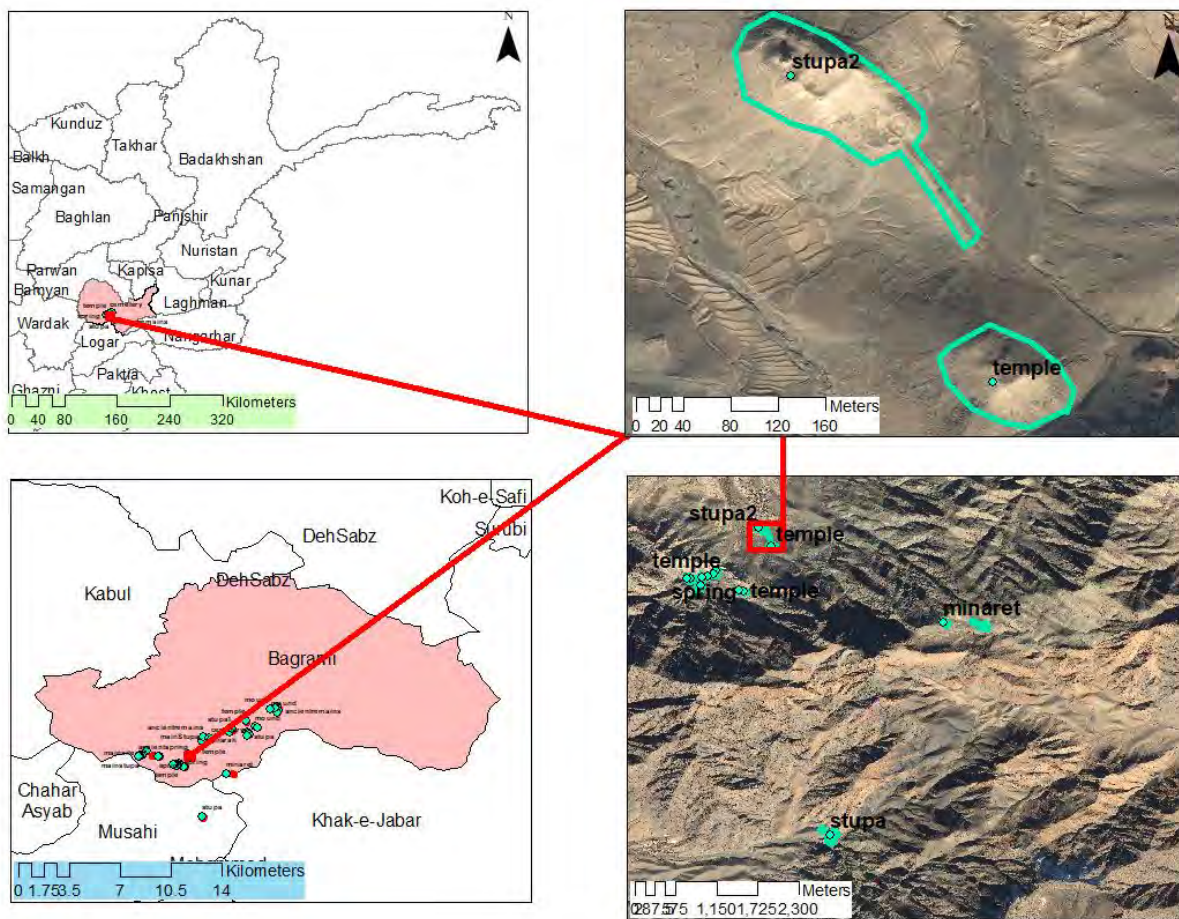

شکل 81: موقعیت ساحات باستانی درهٔ برجک کمری به رویت نقشه GIS.

شیوکی (2): به اساس سروی باستان‌شناسی سال 1401 و مطالعه اسناد تاریخی، این ساحه در فاصله نه چندان دور، در جناح جنوب غرب منطقه کاریز امین یا قلعه آخندزاده؛ به فاصله حدود 1.488 کیلومتری ستوپه شیوکی (1) جایی که اخیراً تحت حفریات باستان‌شناسی قرار گرفت، در نزدیکی دهکدهٔ یخدره بالای تپهٔ بنام تپه شاه احراز موقعیت کرده است. شامل ستوپه مرکزی دیوارهای عمومی و یک معبد مربع شکل می‌شود. در سال‌های 1836 این ساحه توسط هونینگ بیرگر و چارلز مسون حفریات غیر قانونی گردیده، بعداً در سال‌های 1922 توسط فوسمن سروی شده و در سال 1970 توسط میزونو از پوهنتون کیو توی جاپان نیز سروی و عکس برداری گردیده است. در فاصله تقریباً 294 متر به طرف جنوب این ساحه بناها و استحکامات مخصوص راهبین (Manastery) بالای یک تپه بلند تر قرار دارد که توسط قاچاقچیان آثار باستانی کندن کاری و به دیوارها، دهلیزها و اتاق‌های آن که از پخسه، خشت‌های خام و زیر بنای آن سنگ کاری می‌باشد آسیب جدی رسیده

است. کندن کاری‌های اخیر از جناح شرقی ساحه که از نظرها پنهان می‌باشد در همین اواخر احتمالاً بین سال‌های 1390 الی 1400 صورت گرفته باشد نیز به چشم می‌خورد (سروری باستان‌شناسی؛ 1401).

در صفحه 81 کتاب مسون و ساحات بودایی افغانستان به نقل از میزونو آمده است "ستوپه 2 در غرب ستوپه شیوکی نزدیک قریه کوچک در یخدره قرار دارد، نیمی از ستوپه فرو ریخته اما رواق‌ها در بخشی از قسمت‌های ستوپه تا هنوز باقی است و در سبک خود با ستوپه شیوکی هم سان است". در همین صفحه به نقل از فوسمن آمده است که "تزئینات پلستر و تاق‌ها با ستوپه شیوکی مشابه بوده اما سوراخ‌های جهت نصب مجسمه در تاق‌های آن دیده نمی‌شود".

شکل 82: موقعیت ستوپه شیوکی (2) در نقشه عمومی

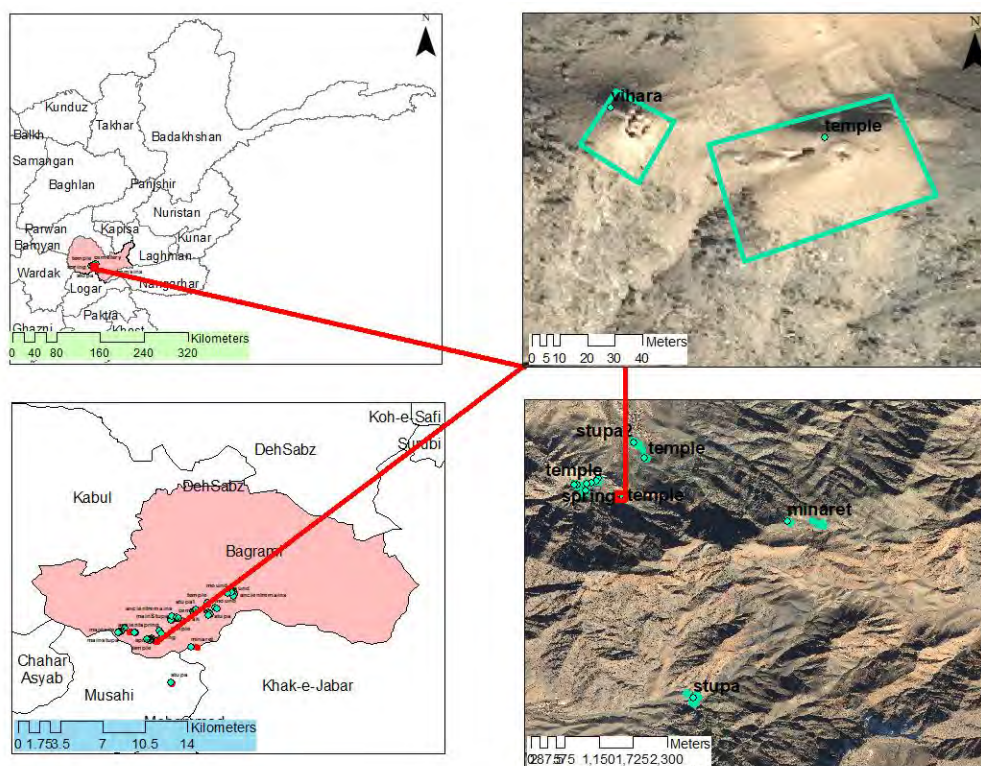
شکل 83: نمای ساحه باستانی ستوپه شیوکی 2^{۳۶}.

تصویر 160: نمای تصویری ستوپه شماره 2 به اساس سروی سال 1401.

³⁶. نمای ساحه باستانی ستوپه شیوکی 2 در جناح جنوب غرب ساحه باستانی ستوپه شیوکی 1 یا کاریز امین که به قلعه آخند زاده معروف است؛ جایی که از سال 1399 الی 1401 تحت حفریات و تحقیقات باستان‌شناسی معیاری قرار گرفت، به رویت تصویر ماهواره‌ای

ساحه باستانی یکه توت یخدره: در این محل باستانی یکی آن ساختمان‌های با قاعده مربع شکل، طرح بیرونی شبیه ستوپه با گنبد خستی که فعلاً از بین رفته، در داخل گنبد ستوپه مدور شکل درونی در وسط؛ علایم چهار رواق در اطراف ستوپه به داخل ساختمان قرار دارد، کندن کاری غیر قانونی گردیده و این ساختمان از نظر اندازه، سبک معماری، و سایر خصوصیات کاملاً با ویهارای ساحه 003 شیوکی مشابه می‌باشد. ساختمان دومی به فاصله 40 تا 50 متری شرق آن قرار دارد، احتمالاً معبد یا صومعه باشد، در حفره‌های که قاچاقچیان در ساحه ایجاد کرده و دست به کندن کاری زده اند، دیوارهای عریض با تهداب های سنگی که بالای آن پخسه کار شده، سقف دروازه ها و اتاق‌ها از خست‌های خام به طور گنبدی شکل ساخته شده، با پلستر ساده مزین می‌باشد. در منابع داخلی و خارجی کدام تصویر یا معلومات که ساحه مورد نظر را دقیقاً معرفی کند دریافت نگردید. این ساحه در عقب یک کوه بلند و از نظرها پنهان در ساحه به نام یکه توت یخدره واقع شده است. در 900 متری جنوب ساحه شیوکی 2 و در فاصله 450 متری شرق ساحه شیوکی 3 یا سنگ لخچان احراز موقعیت کرده است. (سروی باستان‌شناسی؛ 1401).

شکل 84: نمای ساحه باستانی یکه توت یخدره در نقشه عمومی در میان سایر ساحات باستانی جنوب شرق کابل.

تصویر 161: نمای معبد ساحه باستانی یکه توت.

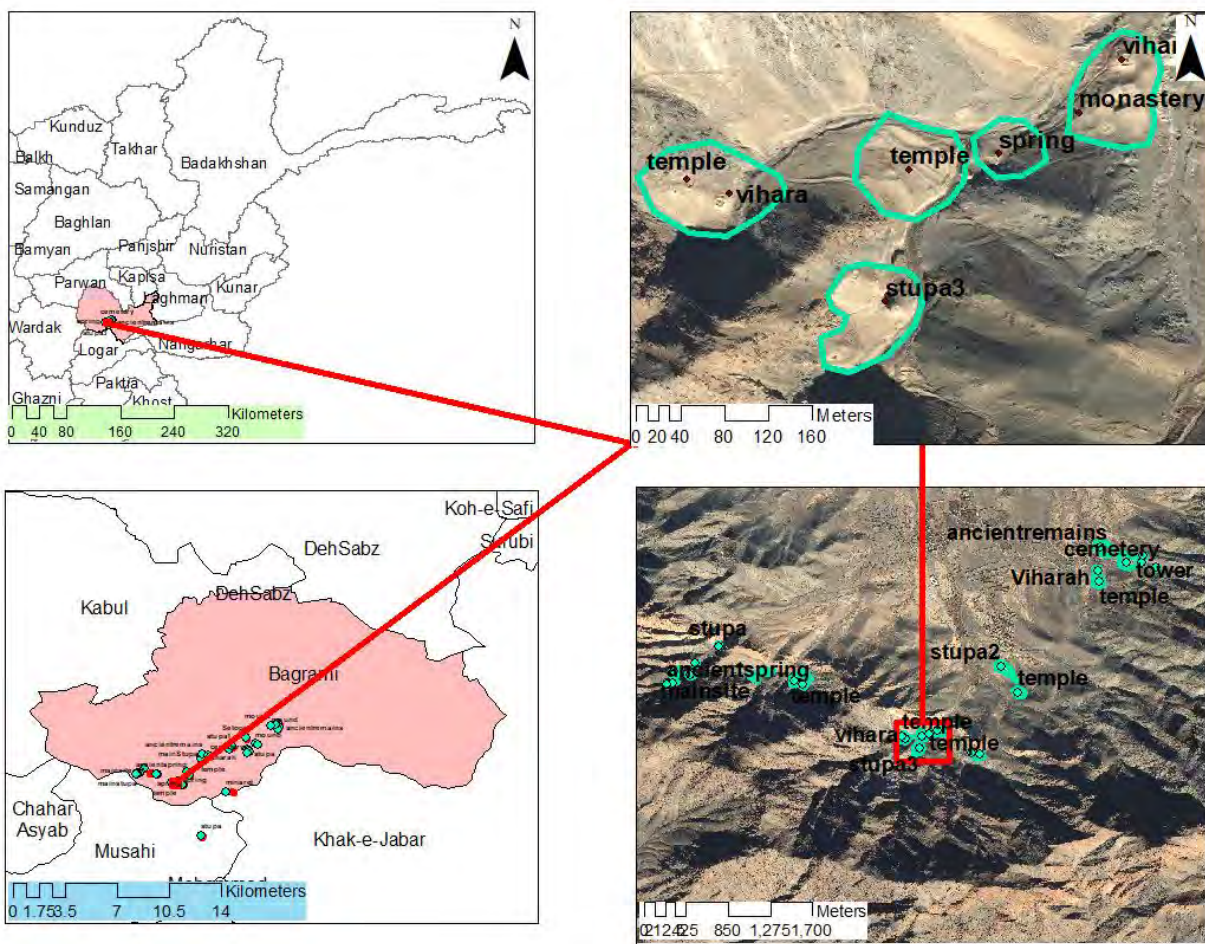

تصویر 162: نمای ساختمان وپهرا یا ساختمان مربع شکل سنگی ۳۷.

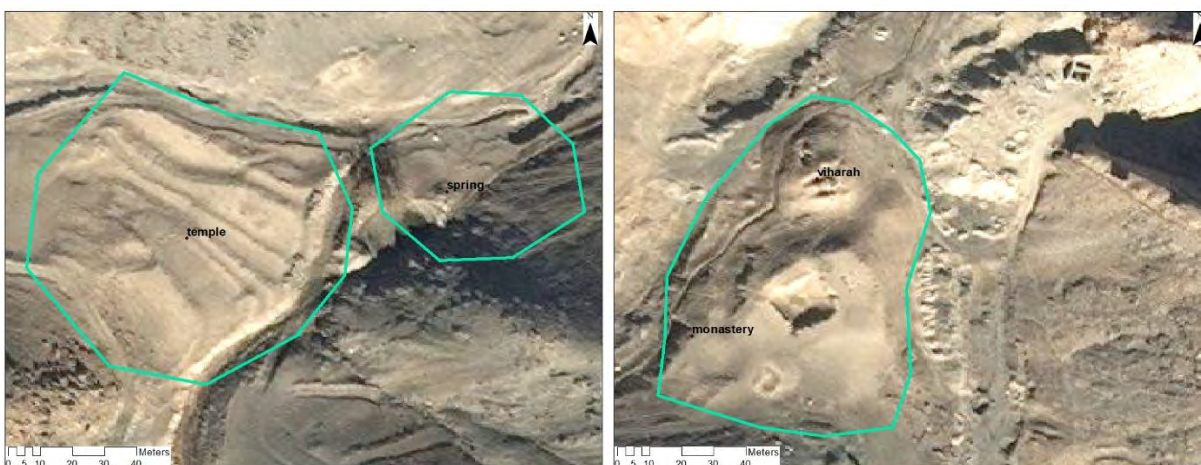
³⁷ . نمای ساختمان وپهرا یا ساختمان مربع شکل سنگی که ستوپه درونی را در خود جا داده است و مشابه با ساختمان ساحه باستانی 003 شیوکی می باشد.

ساحه باستانی سنگ لخچان یخدره یا شیوکی (3): با اساس سروی 1401 این ساحه یکی از مجموعه های بزرگ از نظر داشته‌های باستانی در منطقه یخدره ولایت کابل بوده که شامل هفت نقطه باستانی می‌شود. شیوکی (3) یا ستوپه نمبر 3 که از نظر شکل و اندازه با شیوکی (2) یا ستوپه نمبر 2 شیوکی مشابه است اما نسبت به ستوپه شیوکی (1) از نظر تناسب و اندازه کمی کوچکتر می‌باشد. علاوه از ستوپه مرکزی، این ساحه دارای مجموعه‌های از معابد، ساختمان‌های با قاعده مربع شکل یا همان وپهارا (ساختمان‌های مذهبی خاصه راهبین)، برج‌های استحکامی، دیوارهای سنگی بزرگ و عریض، چشمه آب که با دیوارهای باستانی احاطه گردیده است می‌باشد. مردم محل تا هنوز از آب این چشمه برای زراعت، باغ داری و استفاده روز مره بهره مند می‌شوند. در حدود 1.62 کیلومتر به طرف جنوب غرب شیوکی 2 یا ستوپه شماره 2 و 450 متر به طرف غرب ساحه باستانی یکه توت در منطقه بنام سنگ لخچان یخدره احراز موقعیت کرده است. در حدود 1995 متر از سطح بحر ارتفاع دارد.

در صفحه 81 کتاب مسسون و ساحات بودایی افغانستان به نقل از میزونو آمده است که "ستوپه نمبر 3 یا شیوکی 3 از شیوکی 2 بسیار فاصله ندارد، در یک دره تنگ که با دیوارهای معبد همراه است جایگیر است؛ ساختمان ستوپه بسیار به هم فشرده و در پائین حفره قاچاقیان، که داخل ستوپه و تخته سنگ‌های آن قابل دید است به ملاحظه میرسد، رواق‌ها دارای سوراخ جهت نصب مجسمه نمی‌باشد، با شیوکی 1 و شیوکی 2 یک سان است اما با کمی تفاوت در طرز ساخت".

شکل 85: موقعیت و نمای ساحات باستانی سنگ لخچان یا شیوکی 3 در منطقه یخدره در نقشه عمومی در میان سایر ساحات باستانی جنوب شرق کابل.

شکل 87: نمای حوض باستانی و معبد بخش دوم و سوم ساحه.

شکل 86: نمای بقایای ساختمان‌های باستانی بخش اول ساحه.

شکل 89: نمای ساختمان سنگی و در پهلوئی آن سایر ساختمان‌های باستانی بخش پنجم ساحه.

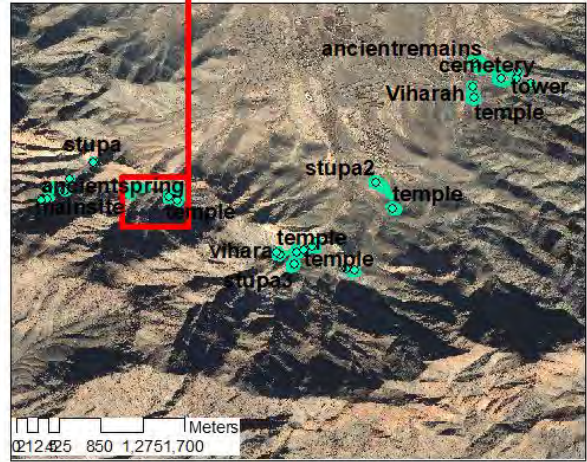
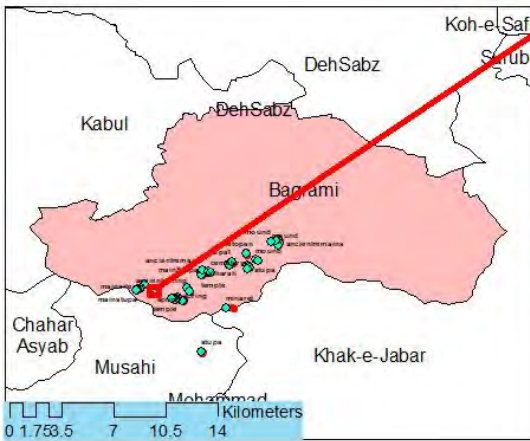
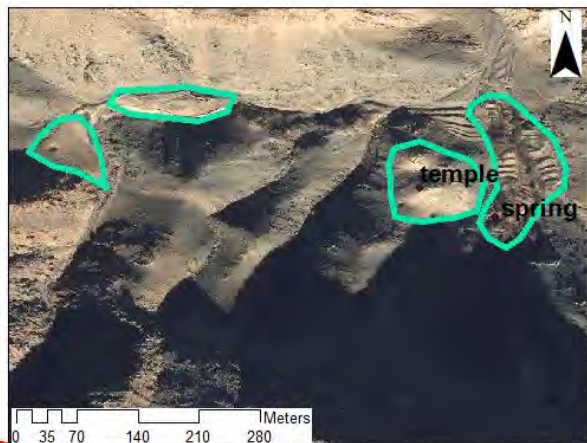
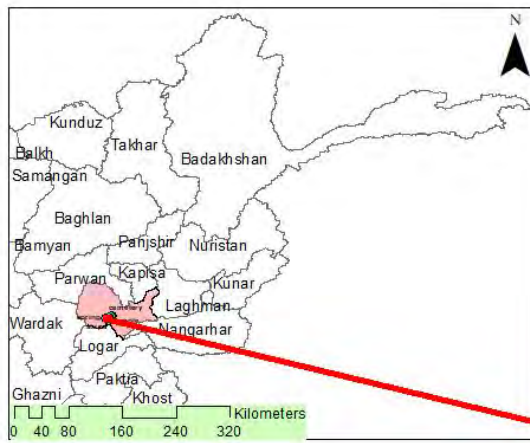
شکل 88: نمای ستوپه مرکزی شماره 3 یا شیوکی 3 بخش چهارم ساحه.

163: نمای عمومی ساحه باستانی سنگ لخچان یخدره یا شیوکی 3.

ساحه باستانی سنجدک: این ساحه در منطقه بنام دره سنجدک به فاصله حدود 1.244 کیلومتر به طرف غرب شیوکی 3 یا سنگ لخچان و به فاصله 1.733 کیلومتری غرب شیوکی 2 یا تپه شاه احراز موقعیت کرده و حدود 2002 متر از سطح بحر ارتفاع دارد. یک بخش عمده این ساحه باستانی توسط اهالی منطقه به مرور زمان غصب

و نهال شانی شده، درخت‌های مثمر مانند: (سنجد، توت، چهارمغز و زرد آلو) غرس گردیده است. چون درخت‌های سنجد در این دره خاص می‌باشد، از همین سبب بنام دره سنجدک معروف گردیده است. چشمه آب از دوران باستانی نیز در قسمت بلند باغات وجود داشته که از سه طرف با صخره‌های طبیعی کوه احاطه گردیده و جناح چهارم آن در دوران باستان سنگ کاری منظم شده که بقایای آن تا هنوز قابل مشاهده می‌باشد، تغییرات چشمگیر در شکل و ساختمان این چشمه در قرون معاصر وارد نشده، مردم محل تا هنوز از این چشمه باغات شانرا آبیاری میکنند. در گوشه و کنار باغات و درختان، دیوارهای باستانی به روی سرفیس در کنار درختان و درون باغات به خوبی قابل ملاحظه می‌باشد. کمی آنسوتر به فاصله 78 متر به طرف غرب چشمه؛ بقایای ساختمان‌های باستانی به شکل تپه‌های کوچک و بزرگ به ملاحظه می‌رسد که از طرف شرق با درختان فوق‌الذکر احاطه شده اما طرف غرب آن دره باریک به نظر می‌رسد که در میان دره نیز بقایای از خرابه‌های باستانی در هر گوشه و کنار آن قابل ملاحظه است. این ساحه باستانی طوری که در نقشه‌های GIS به خوبی قابل ملاحظه می‌باشد از چندین استقامت‌کنندگی کاری شده، ساختمان مرکزی در وسط و ساختمان‌های به شکل تپه‌های مخروطی کوچک در اطراف آن قرار گرفته است. موجودیت چشمه آب باعث انکشاف باغات شده، ممکن در اثر غصب بی رویه در آینده نه چندان دور تمام ساحه نهال شانی و آثار باستانی آن به کلی از بین برود.

شکل 90: موقعیت ساحه باستانی دره سنجدک یا سنجد دره در نقشه عمومی در میان سایر ساحات باستانی جنوب شرق کابل.

شکل 92: نمای بقایای مشکوک باستانی در جناح غرب دره سنجدک.

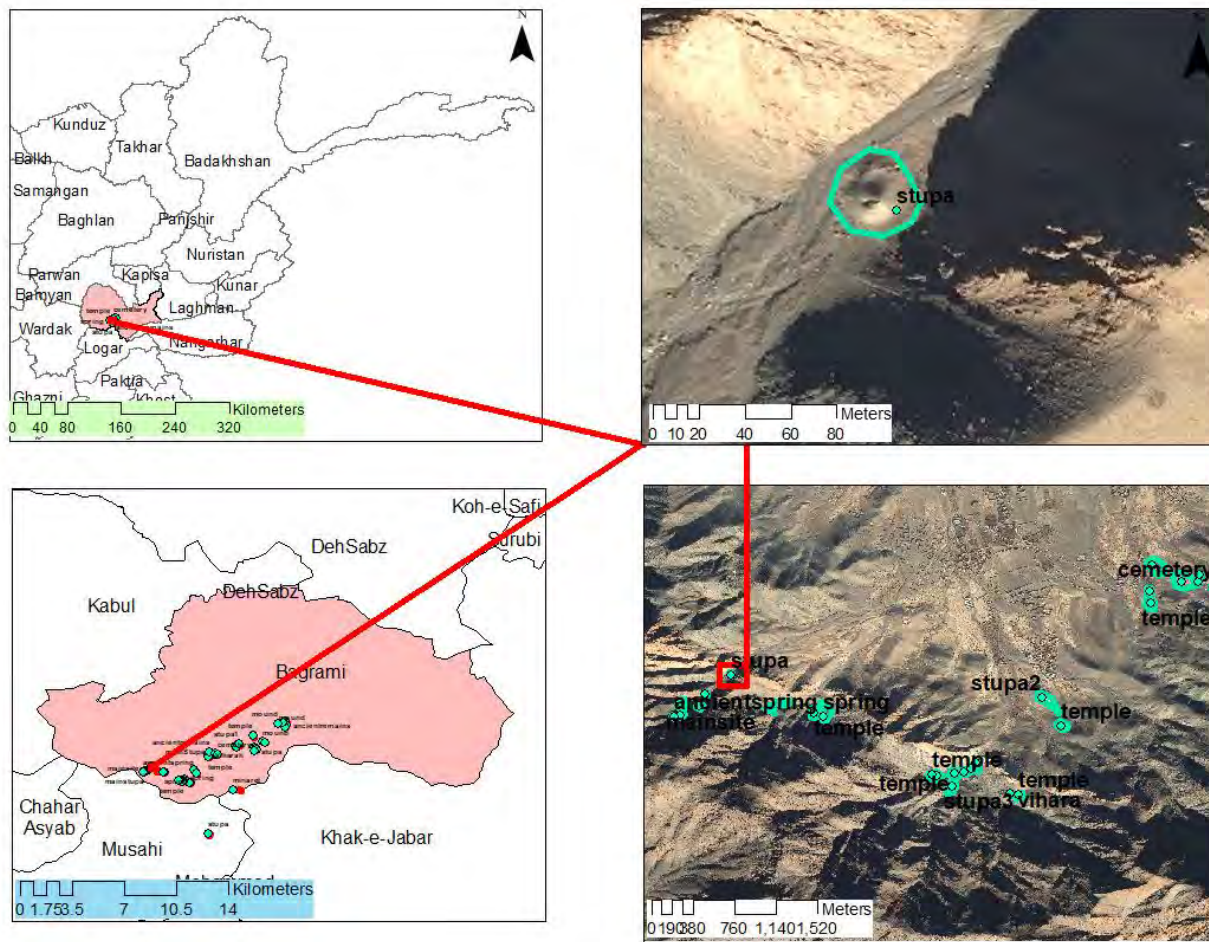
شکل 91: نمای ساحه باستانی دره سنجدک یخدره.

تصویر 164: نمای بخشی از ساحه باستانی دره سنجدک.

ساحات باستانی دره زندان در دامنه شاخ برنتی: این ساحه شامل پنج محل باستانی به شمول یک حوض دوران باستان می‌شود، از شمال شرق به طرف جنوب غرب به ترتیب در فاصله‌های 250، 118، 145، 111 و 46 متر از یکدیگر قرار دارند عبارت است از:

1. آغاز دره زندان: در آغاز این دره ساحه موجود است که ممکن بقایای ستوپه باشد، در جناح شرق شاخ برنتی در فاصله 1.493 کیلومتر به طرف جنوب شرق ساحه باستانی میاخیل شیوکی و در فاصله حدود 717 متر به طرف شمال غرب دره سنجدک احراز موقعیت کرده است. این ساحه به طور استثنایی در میان سیل بر در وسط دره به شکل یک تپه نسبتاً بزرگ به نظر می‌رسد از جناح شمال و غرب کندن کاری غیر قانونی شده بقایای سنگ‌های پرچال و حفره‌های قاچاقچیان در اطراف این ساحه به ملاحظه می‌رسد. 2030 متر از سطح بحر ارتفاع دارد.

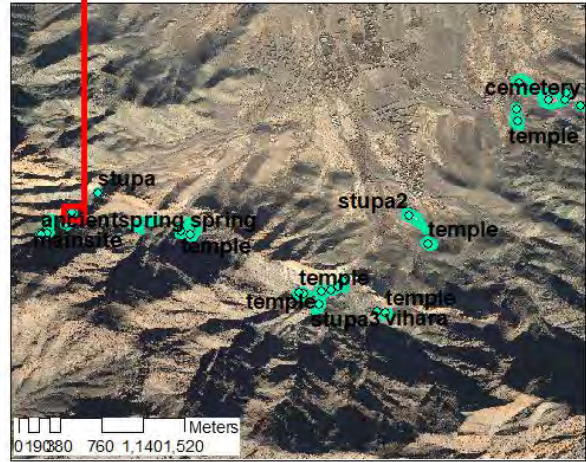
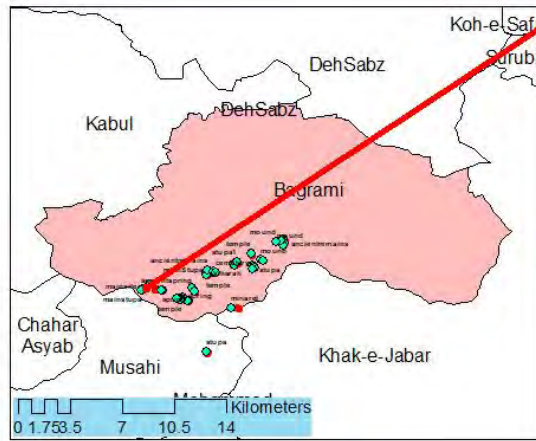
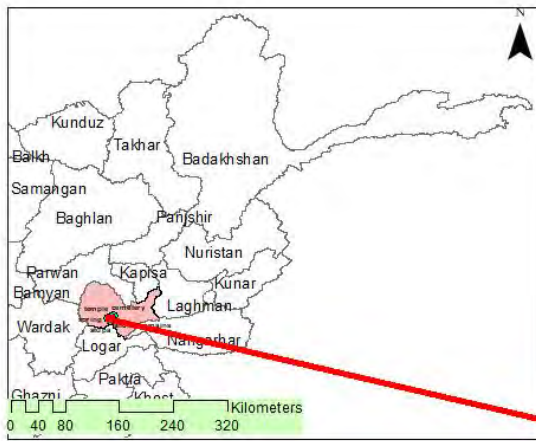

شکل 93: موقعیت ستوپه دهن دره زندان یا شاخ برنتی در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل.

تصویر 165: نمای ساحه باستانی دهن دره زندان شاخ برنتی که ممکن ستوپه باشد.

2. سرخ برج: به اساس سروی باستان‌شناسی و مشاهدات عینی در این محل بقایای دیوارهای سنگی مدور شکل که از سنگ‌های کوهی سرخ رنگ در دوران باستان احداث گردیده و نزد مردم محل بنام سرخ برج یا سرخ منار مشهور است، به طرف راست دره در بلندی کوه به ارتفاع 2118 متر از سطح بحر احراز موقعیت کرده است. طوری به نظر می‌رسد که در گذشته منحیث برج ترصدی که عبور و مرور افراد را به داخل دره کنترل می‌کرده مورد استفاده قرار گرفته باشد. به اثر عدم آگاهی مردم محل از ارزش‌های تاریخی و حوادث طبیعی صدمات زیاد به این برج رسیده سنگ‌های آن جهت اعمار منازل رهائشی تا هنوز از سوی مردم محل انتقال می‌گردد.

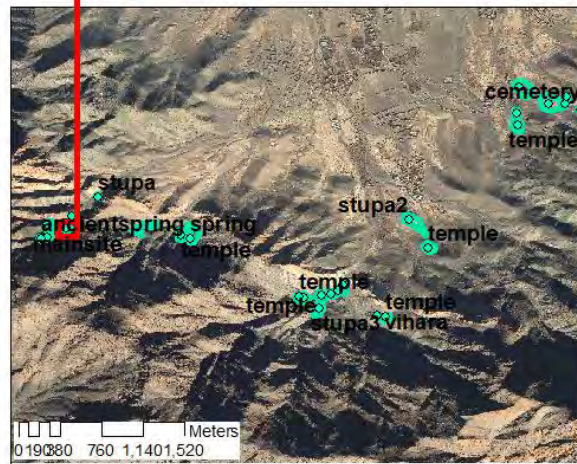
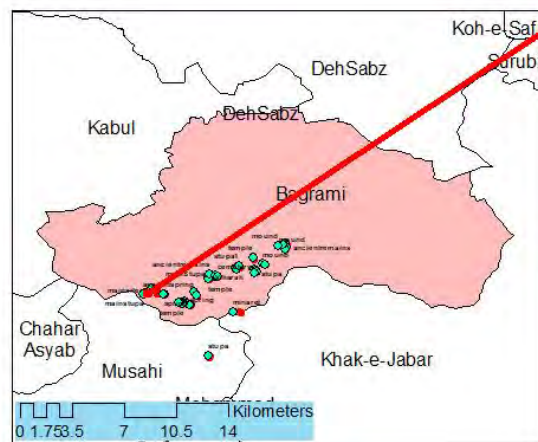
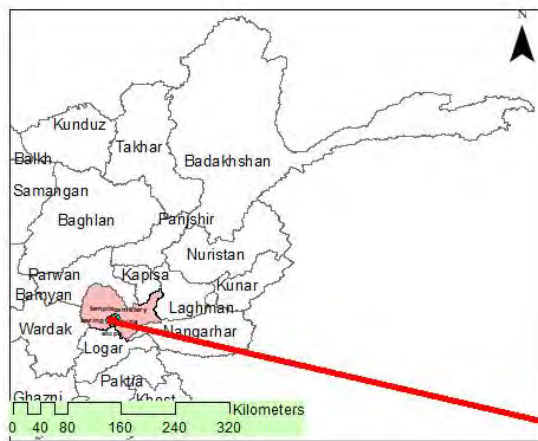

شکل 94: موقعیت سرخ برج دره زندان شاخ برنتی در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل.

تصویر 166: نمای سرخ برج در بالای دره زندان.

3- رهبانگاه یا Monastery: تهداب این ساختمان‌ها سنگی و دیوارهای پخسه‌یی با کمان‌ها و گنبد از خشت خام شامل دهلیزها، اتاق‌ها، رواق‌ها و تاق‌های با کمان خشتی مزین با سکونچ‌ها که روی آنها با یک نوع گچ و خاک پلستر می‌باشد. این ساحه 2154 متر از سطح بحر ارتفاع داشته و مانند سایر ساحات باستانی توسط افراد غیر مسئول در سال‌های گذشته به شکل ماهرانه کندن کاری گردیده، به داشته‌های غیر منقول آسیب جدی نرسیده اما بسیاری از آثار منقول آن ممکن غارت شده باشد. در ساختار کمان‌ها، تاق‌ها و گنبد ساختمان از خشت‌های $10 \times 40 \times 40$ سانتی‌متر کار گرفته شده، تهداب ساختمان‌ها به طور عموم از سنگ‌های کوهی با مصالح گل ساخته شده، بالای سنگ کاری از پخسه نیز استفاده گردیده است. بقایای پاره‌های ظروف سفالی و یک پاره سنگی احتمالاً چین لباس مجسمه در بین حفره‌های قاچاقچیان به داخل دهلیز در جریان سروی به ملاحظه رسیده است (سروی باستان‌شناسی؛ 1401).

شکل 95: موقعیت Monastery یا رهبانگاه در دره زندان مشهور به کافر کنج در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل

تصویر 168: نمای حفرة قاچاقچيان در ساحه پاد شده.

تصویر 167: نمای عمومی جناح شرق رهبانگاه در دره زندان.

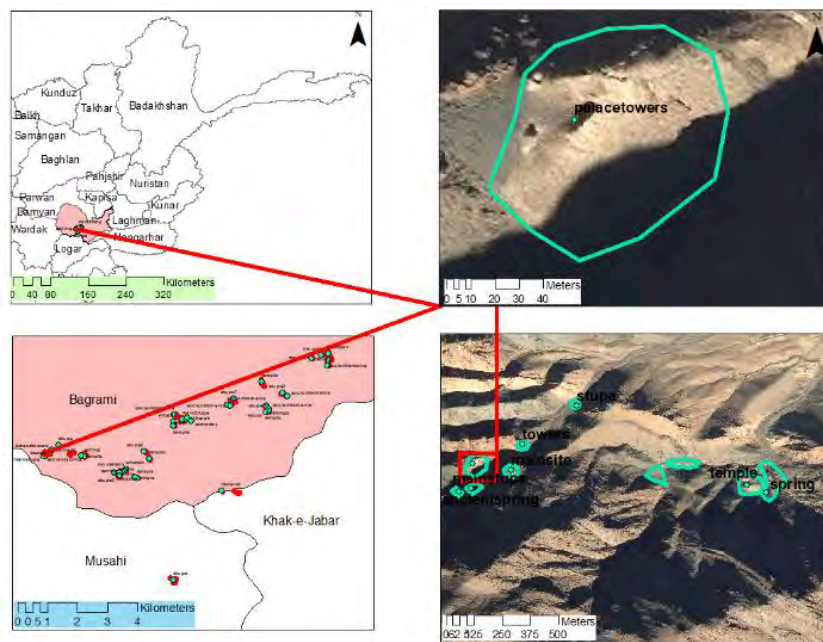

تصویر 170 پاره سنگ از نوع سنگ شیست که ممکن بخش از تزئینات لباس مجسمه باشد.

تصویر 169: نمای معماری داخل ساختمان رهبانگاه که توسط قاچاقچیان کندن کاری شده.

4. ساختمان‌های سنگی مزین با برج‌های دفاعی: دیوارهای باستانی در یک نقطه مرتفع و استراتژیژیک که شکل یک قصر با شکوه را دارد. این ساحه به طرف سمت راست دره و به فاصله 145 متر به طرف غرب ساحه شماره (2) که در بالا ذکر گردید احراز موقعیت کرده است. ارتفاع ساحه 2141 متر از سطح بحر بوده، قرار ملاحظه دیوارهای جناح شرق ساحه که به استناد یکدیگر اعمار گردیده است؛ به اثر عدم آگاهی توسط مردم که کاروبار سنگ‌های ساختمانی را دارند، نخست به پائین دره فرو ریختانده شده بعداً به فروش رسیده است. سایر نقاط ساحه مانند ساحات دیگر از چندین استقامت کندن کاری گردیده است.

شکل 96: موقعیت معبد دره زندان یا کافر کنج در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل.

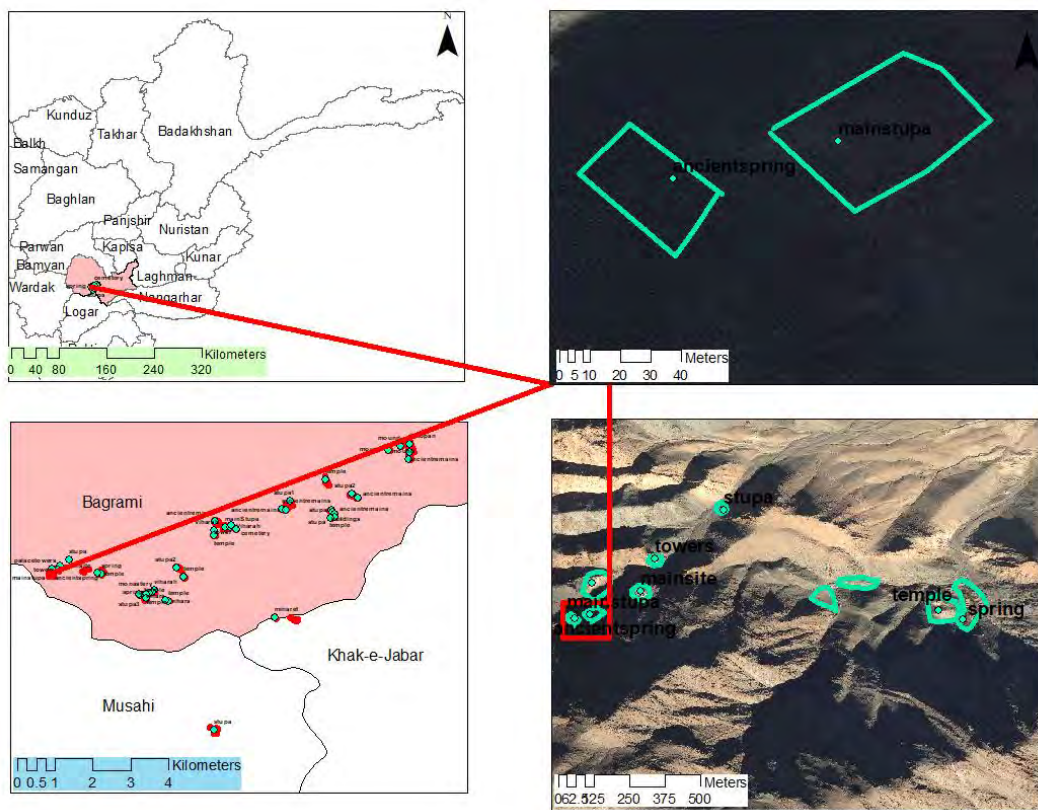
تصویر 171: نمای بقایای دیوارها و ساختمان‌های معبد یا ساحة مرکزی دره زندان.

تصویر 172: نمای بقایای ساختمان بزرگ ساحة مرکزی یا معبد دره زندان.

5. ستوپه کافر کنج: این ساحة که در فاصله حدود 111 متر به طرف جنوب ساحة شماره (3) و 171 متر به طرف جنوب غرب ساحة شماره (2) احراز موقعیت کرده است. در بلند ترین نقطه نسبت به تمام ساحات در ارتفاع 2171 متر از سطح بحر قرار دارد، یکی از ستوپه‌های مرکزی بسیار خیره کننده و جالب را در خود جا داده است

که بنام ستوپه کافرکنج نزد اهالی معروف است. در نزدیکی جناح غربی این ساحه به فاصله تقریباً 46 متری بقایای یک حوض باستانی نیز دیده می‌شود. در پائین ستوپه در بین دره حفره معدن فلزات که در دوران باستان از آن استفاده شده است، نیز وجود دارد. ستوپه مذکور کندن کاری شده آثار منقول آن غارت و آثار غیر منقول آن مانند گنبد ستوپه، جدار جنوب شرق ستوپه، رواقها و تاق‌های آن کندن کاری و آسیب‌های جدی دیده است. این ساحه در تصاویر ستلایت قابل ملاحظه نمی‌باشد اما در جریان سروی از بخش‌های مختلف این ساحه عکسبرداری گردیده است. شواهد نشان می‌دهد که ساحات شماره 3,2 و 4 دره زندان شاخ برنتی و همچنان ساحات باستانی شاه توتک و معبد تپه شاه در یخدره به دلیل موقعیت این ساحات در میان دره‌های بسیار مرتفع و از نظرها پوشیده بعد از کندن کاری‌های دهه 1836 میلادی به احتمال زیاد بین سال‌های 1399 و 1400 برای آخرین بار توسط قاچاقچیان مورد کندن کاری و غارت قرار گرفته است.

شکل 97: نمای ساحه ستوپه کافر کنج دره زندان که متأسفانه تصاویر ماهواره بی این ساحه قابل دید نمی‌باشد، اما تصویر برداری بهتر از این ساحه صورت گرفت.

تصویر 174: نمای جناح غربی ستوپه کافر کنج که توسط افراد غیر مسئول کندن کاری گردیده است.

تصویر 173: نمای عمومی ستوپه دره زندان که بنام کافر کنج نیز یاد می‌شود.

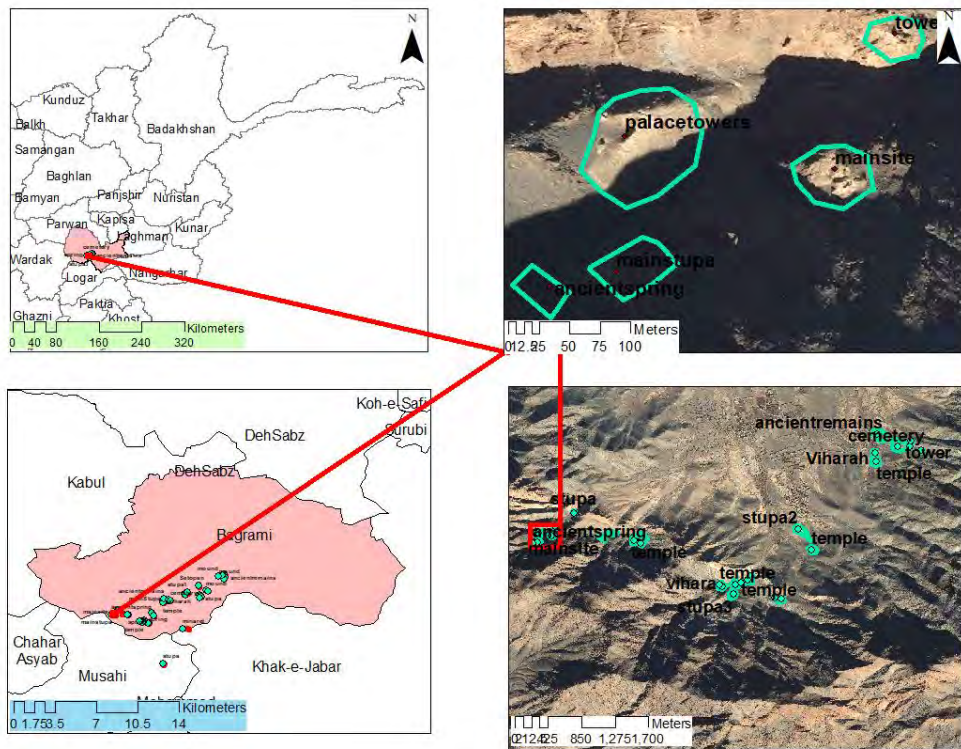

تصویر 176: نمای بخشی از راه زینه ستوپه کافر کنج³⁸.

تصویر 175: نمای حفره‌های قاچاقچیان در رواق‌های جدار ستوپه.

³⁸ . نمای بخشی از راه زینه ستوپه کافر کنج که از نظر مهندسی و ظرافت تقریباً مشابه با راه زینه ستوپه شیوکی بوده اما از نظر تناسب و اندازه کوچکتر می‌باشد.

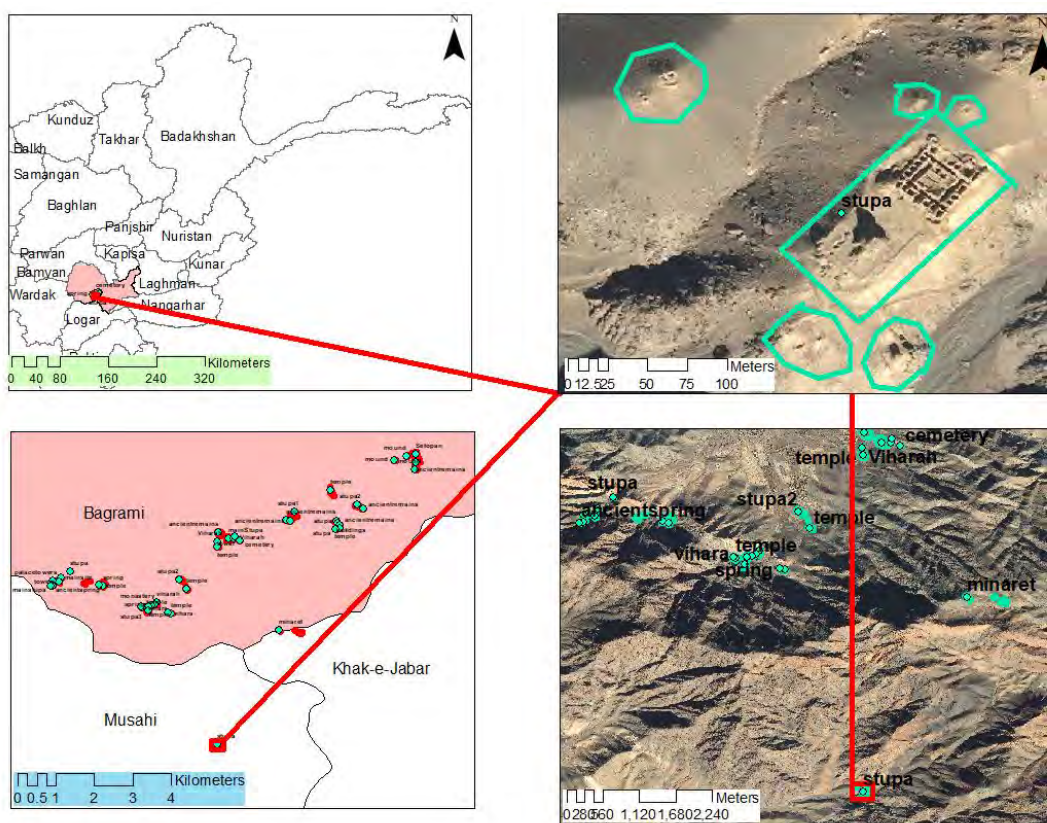
شکل 98: موقعیت ساحات باستانی دره زندان یا کافر کنج که شامل پنج نقطه باستانی به شمول یک چشمه آب باستانی می شود در نقشه عمومی.

ستوپه گلدره: ستوپه گلدره تقریباً در 22 کیلومتری جنوب شرق مرکز کابل و در یک جاده فرعی کوهستانی نزدیک قریه موسهی که 3.225 کیلومتر از منار چکری و 6.033 کیلومتر به طرف جنوب ستوپه شیوکی احراز موقعیت کرده.

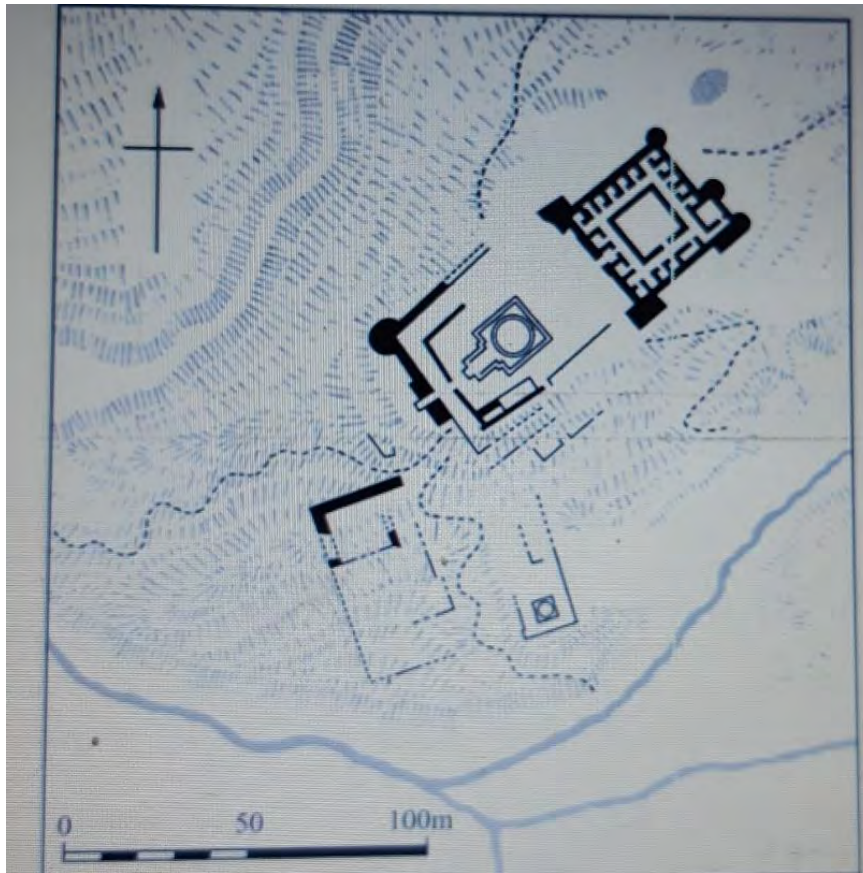
یک پیاده رو نزدیک شاخ برنتی بنام منار غار ساحه گلدره را با منار چکری و شیوکی ارتباط می دهد. یکی از ستوپه های مرکزی که در وضعیت بهتر قرار دارد و نمونه خوب برای بازسازی و مرمت سایر ستوپه های تخریب شده منطقه می تواند باشد؛ ستوپه مذکور دارای یک گنبد با درم (سلندر یا استوانه) بالا و پائین که بالای تخت یا پلت فارم با قاعده مربع شکل و ستون پایه ها همراهی زینه ها در وسط جناح جنوب غربی و یک رواق قوسی جهت نصب مجسمه در وسط و سه جناح دیگر. درم یا سلندر بالایی دارای تاق های برجسته و به هم پیوسته میان پلستر سبک هندو کورنتین با گچ بری های یکسان؛ نمای ستون پایه ها و پلت فارم درم یا سلندر پائینی به طور منظم دارای پلستر فرورفته می باشد. ساختمان ستوپه از سنگ های پرچالی با تزئینات و مصالحه گچی پوشانیده شده

است. سرستونی‌های به سبک هندو کورنتین گچ کاری شده. محوطه ستوپه با تخته سنگ‌ها، سنگ فرش شده و با دیوار دومی سنگ‌های خشن و مصالح گل اطراف معبد احاطه شده است.

هونینگ بیرگر مستقیم به داخل رواق‌ها تونل‌های حفر کرده اما چیزی به دست نیاورده بعداً چارلز مسون این ساحه را کندن کاری کرده، جعبه تبرک که در میان آن کمی خاکستر و پاره‌های استخوان و هم‌چنان به تعداد هشت مدال طلا که شش عدد آن مربوط به ویما کدفیزس و یکی آن مربوط هویشکا و احتمالاً هشتم آن ملکه باشد به دست آورد، اضافه از آن چندین آویزه طلایی نیز شامل کشفیات ستوپه گلدره می‌باشد. (مسون: مترجم: وفا)

شکل 99: موقعیت ستوپه گلدره روی نقشه عمومی GIS در ولسوالی موسپی کابل.

شکل 100: نمای پلان عمومی ستوپه گلدیره.

تصویر 177: نمای ستوپه مرکزی گلدیره بعد از کاوش‌های باستان‌شناسی سال‌های 1922 میلادی.

تصویر 178: نمای عمومی ساحة باستانی ستوپه گلدیره.

تصویر 179: نمای ستوپه گلدیره از موقعیت دیگر.

سرخ منار: سرخ منار که در پای کوه چکری احراز موقعیت نموده یکی از آبدات مهم کابل قدیم به شمار می‌رود؛ چون سنگ‌های که در تعمیر آن استفاده شده سرخ رنگ است از همین سبب به این نام شهرت یافته است. قسمت فوقانی سرخ منار که تاج آنست خوب نگهداشت شده ولی از قسمت بالایی منار سیاه کمترین آثار مهندسی باقی نمانده است و چیزی که باقی مانده بجز از اسکلیت برهنه ستون می‌باشد ولی هر گاه خواسته شود تا در مورد جزئیات این میراث فرهنگی دوره کوشانی مطالعات صورت گیرد باید از ساحات کهن شهر تکسیلا و وادی سوات در نزدیکی منگوره دیدن نمود زیرا منارهای آنجا شباهت کامل با منارهای باستانی کابل دارد و جزئیات زیادی را در مورد تهداب و بخش‌های بالایی مناره روشن می‌سازد. (ویاکوف، و س، کووالف، تاریخ جهان باستان، مترجم داکتر علی الله همدانی، نشر تهران سال 1353).

چارلز مسون نیز در بازگشت به انگلستان اولین نوشته موثق خود را در اختیار خوانندگان گذاشت و چنین تذکر داده: "در میان برج‌های شیوکی ستون سنگ کاری شده است که سرخ منار نامیده می‌شود این منار واضحاً هم سن و هم سال برج‌های دیگر است. در میان قلعه‌ها، کوه‌ها و برج‌های اساسی شیوکی ستون دیگری وجود دارد که منار چکری نامیده می‌شود؛ منار سرخ و منار سیاه شاید بخاطر رنگ آن به این نام مسمی شده باشد و یا اینکه کدام جنبه علمی و یا مذهبی داشته باشد ولی در هیچ یک از نشریه‌های معتبر و علمی و یا مذهبی ذکر نشده است. ولی منار چکری از لحاظ بلندی و نگهداشت بسیار عالی است (مجله آریانا؛ 1343).

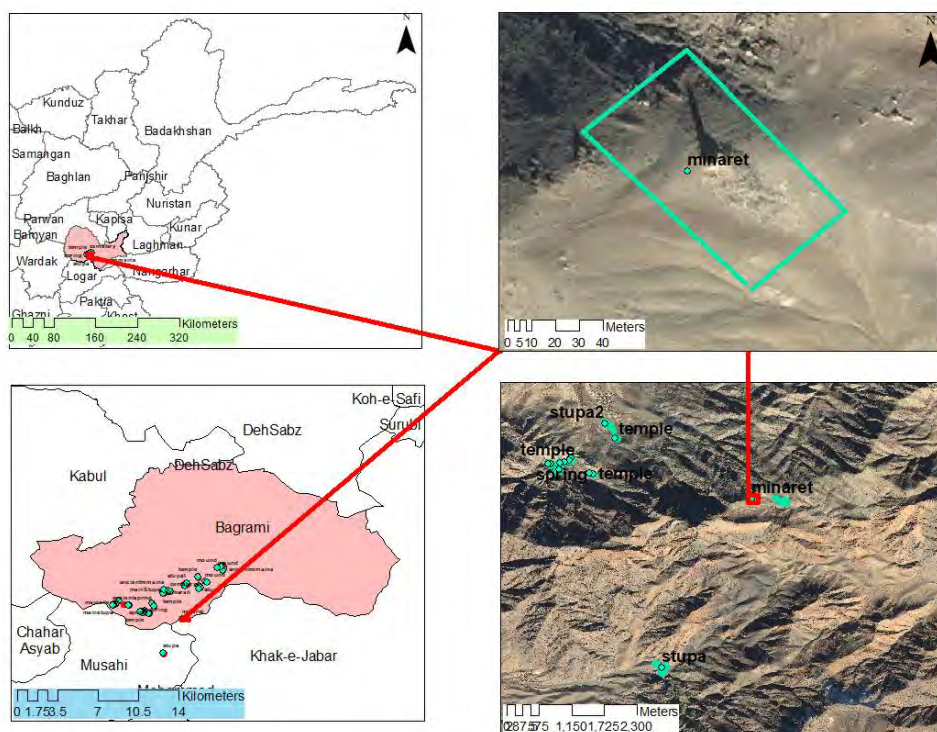
به اساس سروی باستان‌شناسی که در سال 1401 صورت گرفت، در مناطق دامنه‌های شیوکی، یخدره، شاخ برنتی، چکری و کمری حدود بیشتر از 40 نقطه باستانی به شمول بقایای منار چکری مشاهده، بررسی و تصویر برداری گردید، اما در میان آنها هیچ اثری از بقایای سرخ منار در مناطق یاد شده بنظر نمی‌آید. در مورد یک تعداد ساحات باستانی جنوب شرق کابل به ویژه سرخ منار، در منابع داخلی و خارجی صرف یاد آوری شده، هیچ تصویری و یا موقعیت مشخص آن به طور واضح معلوم نیست، بناءً در حال حاضر نخست پیدا کردن موقعیت این ساحه و بعداً به دست آوردن اطلاعات و معلومات جدید در مورد آن به تحقیقات بیشتر و تلاش زیاد وابسته می‌باشد، از همین جهت ایجاب میکند که در آینده سروی مجدد راه اندازی شود تا موقعیت مشخص سرخ منار

دریافت، و اطلاعات لازم از وضعیت کنونی آن به دسترس قرار گیرد. یک تعداد از آبادات باستانی جنوب شرق کابل که در اسناد تاریخی از نام و هویت آنها ذکر به عمل آمده شاید به علت تخریبات زیاد طبیعی و یا بشری در دهه‌های اخیر به کلی از بین رفته و یا در میان زمین‌های که توسط مردم محل غصب و خانه‌های رهائشی بالای آن اعمار گردیده تخریب شده باشد (سروی باستان‌شناسی؛ 1401).

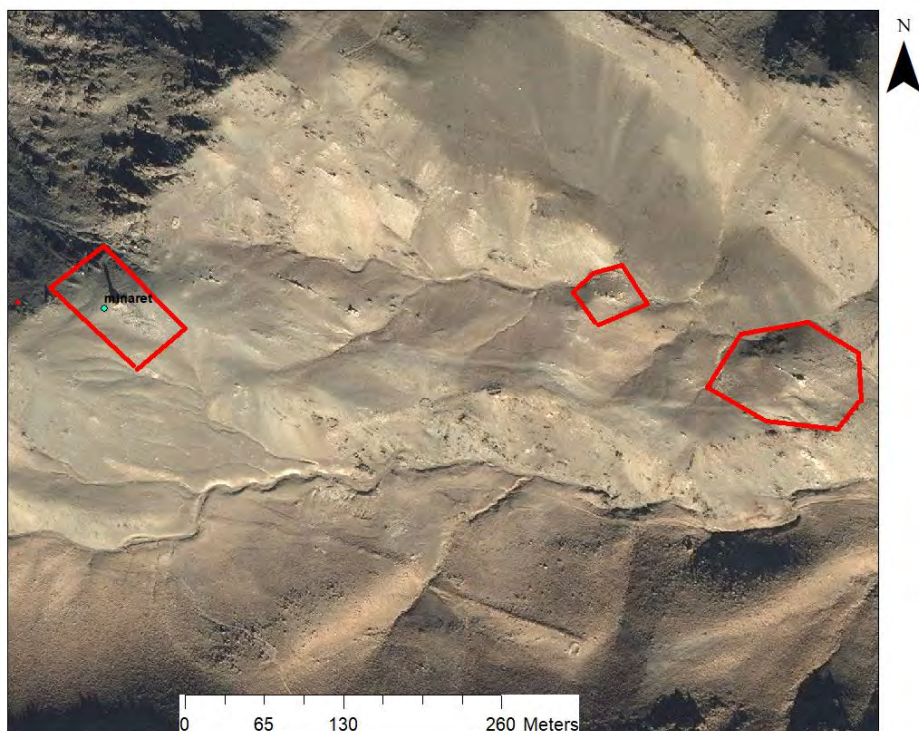
منار چکری

به اساس سروی اخیر که از طرف کارمندان مسلکی ریاست باستان‌شناسی صورت گرفت، منار مذکور به جانب جنوب شرق استوپه شیوکی موقعیت داشته و در اثر حوادث طبیعی و مداخلات انسانی بیشتر بخش‌های آن آسیب دیده صرف حدود 10 متر آن باقی مانده که نیازمند تدابیر اساسی و توجه جدی می باشد.

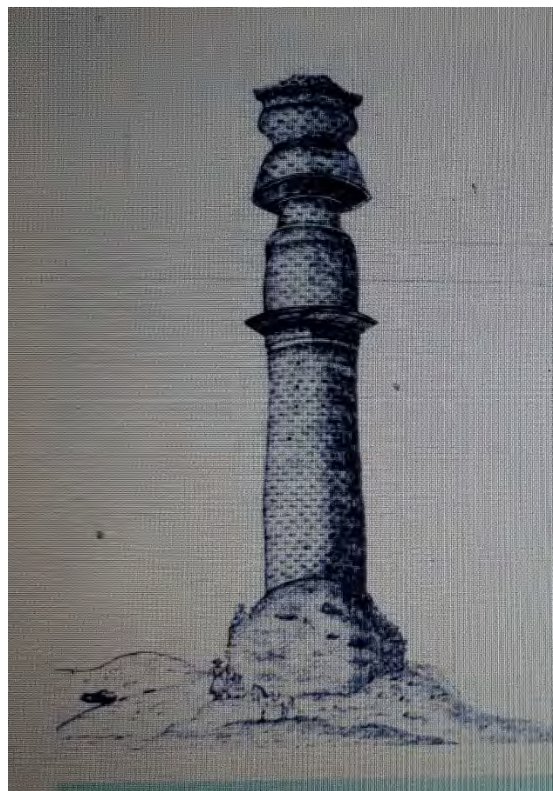
در رابطه به وجه تسمیه منار مذکور نظریات مختلف وجود داشته و مردم محل منار چکری را ستون (سکندر) می نامند.

شکل 101: موقعیت منار چکری در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل.

شکل 102: نمای سایر نقاط باستانی در جناح شرق منار چکری به رویت تصاویر ماهواره پی.

تصویر 180: نمای منار چکری بین سال‌های 1833 - 1836 میلادی.

تصویر 181: نمای بقایای بجا مانده از منار باستانی چکری³⁹

³⁹ . نمای بقایای بجا مانده از منار باستانی چکری در سال 1401 مطابق 2022 میلادی. این منار به اساس نظریات دانشمندان زمانی راهنمای کاروان‌های تجارتي در مسیر شاخه‌های راه باستانی ابریشم نیز به حساب میرفت؛ شاید موجودیت کانون‌های متعدد و بی شمار باستانی در اطراف منار به خصوص در ساحات جنوب شرق کابل الی تاکسیلا بیانگر این مسله باشد که کاروان‌ها و مسافران همواره از این راه کوتاه که کابل را با هندوستان وصل میکرد در حال عبور و مرور بوده و در بعضی مواقع جهت ارائه خدمات و زمینه استراحت کاروان‌ها، وجود چنین کانون‌ها در این مسیر کاروان رو ضروری پنداشته می‌شد. به هرصورت در مورد تاریخ این منار نظریات متضاد وجود دارد؛ یکی از نظریه‌ها این منار را یادگار آشوکا مینامد که احتمالاً در قرن سوم قبل از میلاد ساخته شده باشد. نظریه دوم اینست که این منار باستانی از یادگارهای دوران کنشکا درنیمه دوم قرن دوم میلادی به حساب میرود.

نتیجه

چنانچه از کشفیات باستان‌شناسی بر می‌آید، گفته می‌توانیم که ستوپه شیوکی ولایت کابل بعد از ستوپه توپدره ولایت پروان از لحاظ طول، عرض و ارتفاع به درجه دوم قرار دارد اما به لحاظ قدامت تاریخی، ظرافت‌های هنری، معماری و مهندسی ویژه گی‌های منحصر به فرد خود را داشته و در بعضی از قسمت‌ها تفاوت‌های چشم‌گیری را در مقایسه با ستوپه توپدره ولایت پروان ارائه میکند. ممکن در آینده‌ها ستوپه‌های بزرگتر و جالب‌تر در حوزه‌های مختلف کشور کشف و به ثبت برسند؛ به طور کلی چنانچه تحقیقات باستان‌شناسی نشان می‌دهد، باز مانده‌های باستانی منقول و غیر منقول از دوره قبل از اسلام در حوزه کابل، لوگر، گردیز و ننگرهار بیشتر تحت تأثیر هنر گندهارا بوده و تا اندازه زیاد قابل مقایسه می‌باشند. با وجود آنهم یک تعداد ساختمان‌های مذهبی به ویژه ساختمان‌ها و آثار باستانی متعلق به آئین بودیزم در جنوب شرق کابل خاصاً ساحات باستانی شیوکی، یخدره، شاخ برنتی، موسهی، چکری، کمری و بتخاک منحصر به فرد بوده و در جاهای دیگر کمتر و یا هیچ مشاهده نگردیده که این ویژگی‌ها رامیتوان در باز مانده‌های باستانی آن به خوبی ملاحظه کرد. به هر صورت ریاست باستان‌شناسی در هماهنگی با موسسه محترم اچکو توانسته است که مهم‌ترین بخش‌های ساحه را تحت حفریات، ترمیم و بازسازی قرار دهند اما کارهای زیاد برای انجام دادن باقی مانده است، امید میرود که فعالیت‌های مورد نظر که خیلی ضروری نیز می‌باشد از سر گرفته شود. به اساس سروی مستقلانه که اخیراً در سال 1401 صورت گرفت؛ ساحه باستانی شیوکی یگانه ساحه باستانی در جنوب شرق کابل نیست بلکه ده‌ها ساحه باستانی دیگر در اطراف و پیرامون آن وجود دارد که تا هنوز هیچ نوع تحقیقات لازم بالای آنها صورت نگرفته و از ارزش تاریخی و باستانی بالا برخوردار می‌باشند، گوشه‌ای از تاریخ کابل زمین را روشن می‌سازد. این ساحه مانند سایر ساحات باستانی از جاذبه‌های تاریخی و طبیعی بالا برخوردار است، باید تلاش صورت گیرد که داشته‌های باستانی بجا مانده در ساحه آماده پذیرش گردشگران و سیاحین داخلی و خارجی شده، تا از یک طرف ساحات باستانی ما حفظ و نگهداری شود و از سوی دیگر منبع خوب عایداتی برای دولت و مردم این خطه باستانی باشد.

پیشنهادات

به منظور حفظ و حراست از ساحات باستانی و آبدات تاریخی کشور و معرفی این جاذبه‌ها به کشور و جهانیان مراتب ذیل احتراماً پیشنهاد می‌گردد:

- 1- ساحات باستانی و آبدات تاریخی سراسر کشور به خصوص ساحه باستانی ستوپه شیوکی تعیین گردد.
- 2- نهاد های مختلف به ویژه وزارت های که بیشتر در ساخت سازها مصروف هستند، مانند شاروالی ها، انکشاف دهات، فواید عامه، شهرسازی، معادن و پترولیم وسایر نهاد های مرتبط در جریان کار و فعالیت های مورد نظر شان باید فعالیت های کاری شان را در هماهنگی با وزارت اطلاعات و فرهنگ به خصوص ریاست باستان شناسی انجام دهند.
- 3- آن عده افراراد و نهادهای که ساحات باستانی و حریم آبدات تاریخی را آگاهانه یا نا آگاهانه مورد غصب قرار داده اند باید زمین های مربوطه مسترد و با ایشان برخورد جدی صورت گیرد.
- 4- اکنون که ساحه باستانی ستوپه شیوکی بعد از حفریات و ترمیم آماده بهره برداری گردیده باید از جانب نهادهای مسئول زمینه جلب گردشگری مساعد گردد تا بتوانیم ضمن معرفی ساحات باستانی، از عاید این ساحه نیز به نفع کشور و مردم خویش استفاده بهینه نماییم.
- 5- به منظور بررسی همیشگی و حفظ ساحه باستانی شیوکی به گماشتن دو نفر کارمند ضرورت جدی محسوس است.
- 6- نیروهای امنیتی قطعه 012 به منظور حفظ امنیت ساحه باستانی شیوکی در ساحه توظیف گردند.

ضمایم

ضمیمه شماره (1)

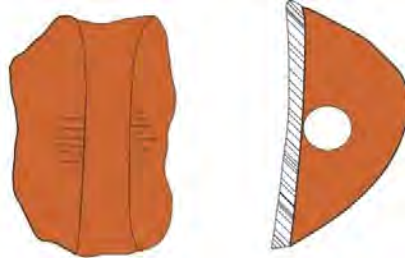
کارمندان مسلکی که در پروسه سروی، حفریات، ترمیم و تحقیقات باستان‌شناسی ستوپه شیوکی اشتراک و سهم

فعال داشته اند قرار ذیل اند:

شماره	اسم	وظیفه	مدت خدمت در سال
1	عبد الوحید "رحیمی"	عضو مسلکی سروی محلات	2020-2021
2	عزیز الدین "وفا"	عضو مسلکی حفریات	2021-2022
3	فدا محمد "ستانکزی"	عضو مسلکی حفریات	2022
4	محمد حسن "مبارز"	عضو مسلکی ترمیم آثار	2022
5	محمد جان "زاهدی"	عضو مسلکی	2020-2022
6	محمد یونس "فایق"	عضو مسلکی	2021-2022
7	محمد سالم "داد گستر"	عضو مسلکی	2020-2022
8	محمد عاصم "صمیمی"	عضو مسلکی	2022
9	محمد عتیق "عباسی"	عضو مسلکی	2020-2021
10	عبدالحمید "فیضی"	عضو مسلکی	2021
11	نعمت الله "محمدی"	عضو مسلکی	2020-2021
12	احسان الله "رحیمی"	عضو مسلکی	2020-2021
13	مصطفی	عضو مسلکی	2020
14	علی جاوید "بکتاش"	عضو مسلکی	2022
15	محمد نسیم "نزهت"	عضو مسلکی	2022

رسامی ظروف سفالی ساحه باستانی 001 شیوکی

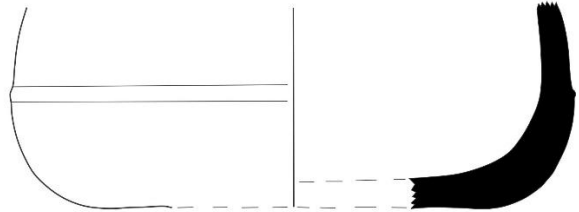
022 SH.S001
DATE: 12/05/2022
SQUARE: 802/126
COXT: 030
P 358
PH 013
SCAN/NO: 001
DRW/NO: 001
DRAWN BY: WAFA

AIA
022SH.SITE001
DATE: 12/12/2022
SQUARE: 802/126
COXT 030
P358
PH018
DRW.SCAN 009
DROWN BY: ZAHIDI

شکل 104: رسامی دسته ظرف سفالی

شکل 103: رسامی کعب ظرف سفالی.

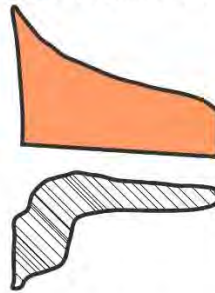
AIA
SITE: 001
DATE: 14/12/2022
SQUARE: 806/106
P180
PH:005
DRW SCAN: 004
DROWN BY: UONUS FAIEQ

AIA
022SH.SITE001
DATE: 12/12/2022
SQUARE: 770/118
COXT 119
P406
Ph009
DRW.SCAN 005
DROWN BY: WAFA

AIA
SITE: 001
DATE: 12/05/2022
SQUARE: 806/098,094
COXT: 030
P360
PH 002
DRW SCAN 002
DROWN BY: AZIZUDDIN WAFA

شکل 106: رسامی گردن و کعب ظرف سفالی.

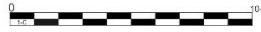

شکل 105: رسامی بدنه ظرف سفالی.

AIA
 022SH.SITE001 - Site: 001
 Date: 17/04/2022
 Square: 774/770/078
 COX: P315
 022SH.SITE.PH007
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 Drawn by: Mohammad Ali Fathi

AIA
 022SH.SITE001 - Site: 001
 Date: 17/04/2022
 Square: 774/770/078
 COX: P315
 022SH.SITE.PH007
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 Drawn by: Mohammad Ali Fathi

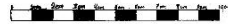

AIA
 022SH.SITE001
 DATE: 17/04/2022
 SQUARE: 774/770/078
 COXT 030
 P315
 Ph007
 DRW.SCAN 001
 DROWN BY: WAFU, DADGUSTER AND SAMIMI

شکل 108: رسامی لبه ظرف سفالی.

شکل 107: رسامی کعب ظرف سفالی.

AIA
 022SH.SITE001 - SITE: 001
 Date: 17/04/2022
 Square: 774/770/078 - COX: P315
 022SH.SITE.PH007
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 Drawn by: Mohammad Ali Fathi

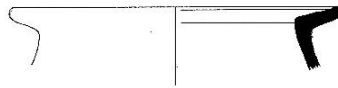
AIA
 022SH.SITE001 - Site: 001
 Date: 17/04/2022
 Square: 774/770/078
 COX: P315
 022SH.SITE.PH007
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 Drawn by: Mohammad Ali Fathi

شکل 110: رسامی لبه ظرف سفالی.

شکل 109: رسامی کعب ظرف سفالی.

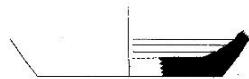
AIA
 022SH.SITE001 - Site: 001
 Date: 17/04/2022
 Square: 774/770/078
 COX: P315
 022SH.SITE.PH007
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 Drawn by: Mohammad Ali Fathi

AIA
 022SH.SITE001 - SITE: 001
 Date: 17/04/2022
 Square: 774/770/078
 COX: P315
 022SH.SITE.PH007
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 Drawn by: Mohammad Ali Fathi

AIA
 022SH.SITE001 - Site: 001
 Date: 17/04/2022
 Square: 774/770/078
 COX: P315
 022SH.SITE.PH007
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 Drawn by: Mohammad Ali Fathi

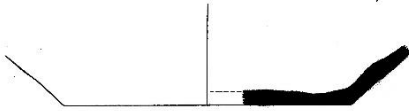
AIA
 022SH.SITE001 - SITE: 001
 Date: 17/04/2022
 Square: 774/770/078
 COX: P315
 022SH.SITE.PH007
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 022SH.SITE.DRAW.SCANNING
 Drawn by: Mohammad Ali Fathi

شکل 112: رسامی لبه و کعب ظرف سفالی.

شکل 111: رسامی لبه ظرف سفالی.

A18
 0125015001 - Size: 001
 Date: 13/12/2012
 Paper: P10/100
 Cat: 100
 0125015002 P 006
 0125015003 P 005
 0125015004 P 004
 0125015005 P 003
 0125015006 P 002
 0125015007 P 001
 Drawn By: Mohammad Jan 7/2/12

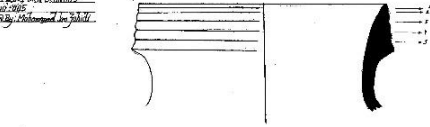
A18
 0125015001 - Size: 001
 Date: 13/12/2012
 Paper: P10/100
 Cat: 100
 0125015002 P 006
 0125015003 P 005
 0125015004 P 004
 0125015005 P 003
 0125015006 P 002
 0125015007 P 001
 Drawn By: Mohammad Jan 7/2/12

A18
 0125015001 - Size: 001
 Date: 13/12/2012
 Paper: P10/100
 Cat: 100
 0125015002 P 006
 0125015003 P 005
 0125015004 P 004
 0125015005 P 003
 0125015006 P 002
 0125015007 P 001
 Drawn By: Mohammad Jan 7/2/12

A18
 0125015001 - Size: 001
 Date: 13/12/2012
 Paper: P10/100
 Cat: 100
 0125015002 P 006
 0125015003 P 005
 0125015004 P 004
 0125015005 P 003
 0125015006 P 002
 0125015007 P 001
 Drawn By: Mohammad Jan 7/2/12

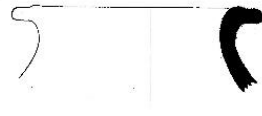
شکل 114: رسامی کعب و لبه ظرف سفالی.

شکل 113: رسامی لبه ظرف سفالی.

A18
 0125015001 - Size: 001
 Date: 13/12/2012
 Paper: P10/100
 Cat: 100
 0125015002 P 006
 0125015003 P 005
 0125015004 P 004
 0125015005 P 003
 0125015006 P 002
 0125015007 P 001
 Drawn By: Mohammad Jan 7/2/12

A18
 0125015001 - Size: 001
 Date: 13/12/2012
 Paper: P10/100
 Cat: 100
 0125015002 P 006
 0125015003 P 005
 0125015004 P 004
 0125015005 P 003
 0125015006 P 002
 0125015007 P 001
 Drawn By: Mohammad Jan 7/2/12

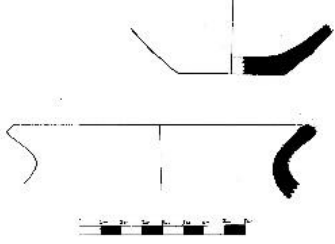

A18
 0125015001 - Size: 001
 Date: 13/12/2012
 Paper: P10/100
 Cat: 100
 0125015002 P 006
 0125015003 P 005
 0125015004 P 004
 0125015005 P 003
 0125015006 P 002
 0125015007 P 001
 Drawn By: Mohammad Jan 7/2/12

شکل 116: رسامی لبه ظرف سفالی.

شکل 115: رسامی لبه ظرف سفالی.

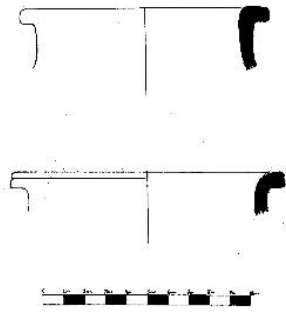
0119
 0120/0001 - SITE/001
 DATE: 18.12.2012
 SCALE: 1:100
 DRAWN BY: [Name]
 CHECKED BY: [Name]
 PROJECT: [Project Name]

0118
 0120/0001 - SITE/001
 DATE: 18.12.2012
 SCALE: 1:100
 DRAWN BY: [Name]
 CHECKED BY: [Name]
 PROJECT: [Project Name]

شکل 118: رسامی کعب و لبه ظرف سفالی.

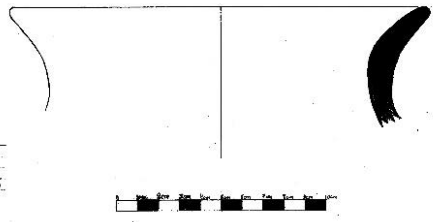
0117
 0120/0001 - SITE/001
 DATE: 18.12.2012
 SCALE: 1:100
 DRAWN BY: [Name]
 CHECKED BY: [Name]
 PROJECT: [Project Name]

0117
 0120/0001 - SITE/001
 DATE: 18.12.2012
 SCALE: 1:100
 DRAWN BY: [Name]
 CHECKED BY: [Name]
 PROJECT: [Project Name]

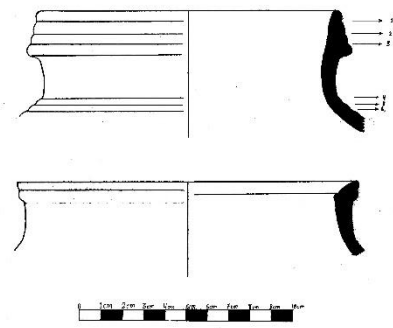
شکل 117: رسامی لبه ظرف سفالی.

0120
 0120/0001 - SITE/001
 DATE: 18.12.2012
 SCALE: 1:100
 DRAWN BY: [Name]
 CHECKED BY: [Name]
 PROJECT: [Project Name]

شکل 120: رسامی لبه ظرف سفالی.

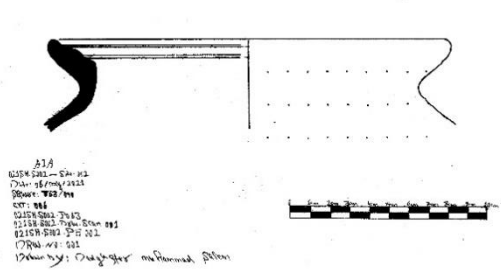
0119
 0120/0001 - SITE/001
 DATE: 18.12.2012
 SCALE: 1:100
 DRAWN BY: [Name]
 CHECKED BY: [Name]
 PROJECT: [Project Name]

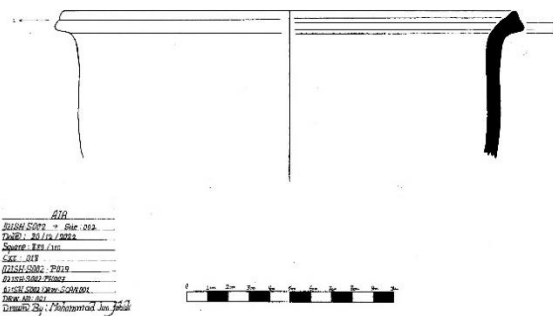
0119
 0120/0001 - SITE/001
 DATE: 18.12.2012
 SCALE: 1:100
 DRAWN BY: [Name]
 CHECKED BY: [Name]
 PROJECT: [Project Name]

شکل 119: رسامی لبه ظرف سفالی.

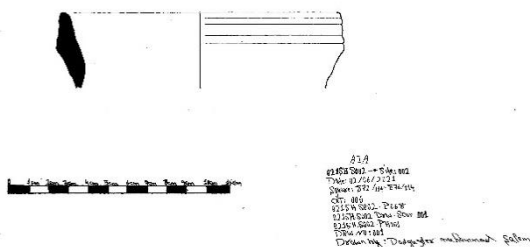
رسامی ظروف سفالی ساحه باستانی 002 شیوکی

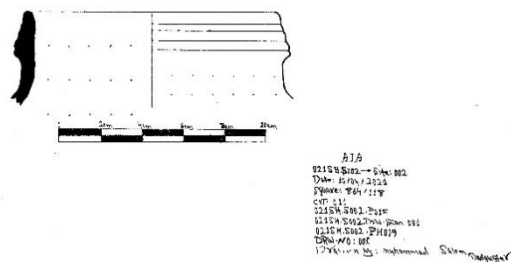
شکل 122: رسامی لبه ظرف سفالی.

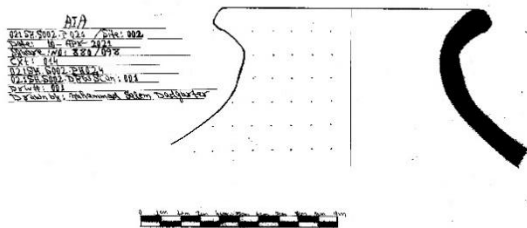
شکل 121: رسامی لبه ظرف سفالی.

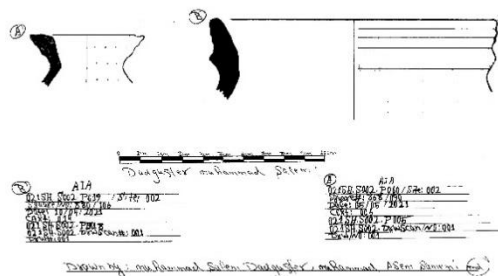
شکل 124: رسامی لبه ظرف سفالی.

شکل 123: رسامی لبه ظرف سفالی.

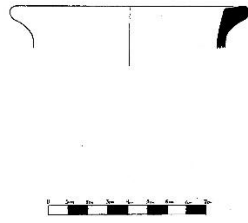

شکل 126: رسامی لبه ظرف سفالی.

شکل 125: رسامی لبه ظرف سفالی.

AIB
 0115SH-S002 - Rev: 002
 Date: 18/12/2022
 Author: M.H. Jafar
 Rev: 002
 0115SH-S002-P002
 0115SH-S002-P002
 0115SH-S002-P002
 0115SH-S002-P002
 Drawn By: M.H. Jafar

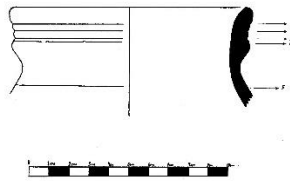
شکل 128: رسامی لبه ظرف سفالی.

AIB
 0115SH-S002 - Rev: 002
 Date: 18/12/2022
 Author: M.H. Jafar
 Rev: 002
 0115SH-S002-P009
 Drawn By: M.H. Jafar

شکل 127: رسامی لبه ظرف سفالی.

AIB
 0115SH-S002 - Rev: 002
 Date: 18/12/2022
 Author: M.H. Jafar
 Rev: 002
 0115SH-S002-P003
 0115SH-S002-P003
 0115SH-S002-P003
 Drawn By: M.H. Jafar

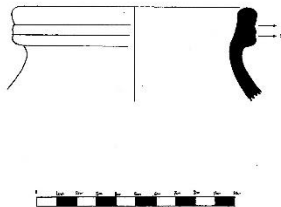
شکل 130: رسامی لبه ظرف سفالی.

AIB
 0115SH-S002 - Rev: 002
 Date: 18/12/2022
 Author: M.H. Jafar
 Rev: 002
 0115SH-S002-P004
 0115SH-S002-P004
 0115SH-S002-P004
 Drawn By: M.H. Jafar

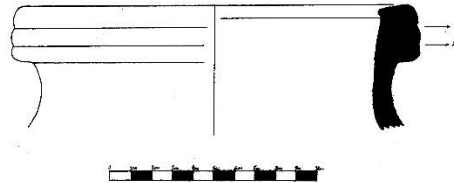
شکل 129: رسامی لبه ظرف سفالی.

AIB
 0115SH-S002 - Rev: 002
 Date: 18/12/2022
 Author: M.H. Jafar
 Rev: 002
 0115SH-S002-P018
 0115SH-S002-P018
 0115SH-S002-P018
 Drawn By: M.H. Jafar

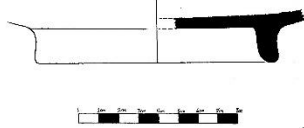
شکل 132: رسامی لبه ظرف سفالی.

AIB
 0115SH-S002 - Rev: 002
 Date: 18/12/2022
 Author: M.H. Jafar
 Rev: 002
 0115SH-S002-P005
 0115SH-S002-P005
 0115SH-S002-P005
 Drawn By: M.H. Jafar

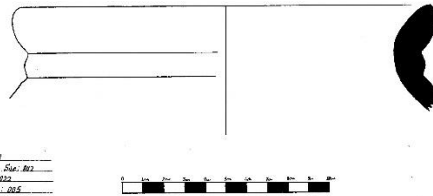
شکل 131: رسامی لبه ظرف سفالی.

A12
 Q12H S002 - Set: 002
 Date: 21/12/2012
 Square: French: 005
 City: 001
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Drawn by: P. Mohammadi

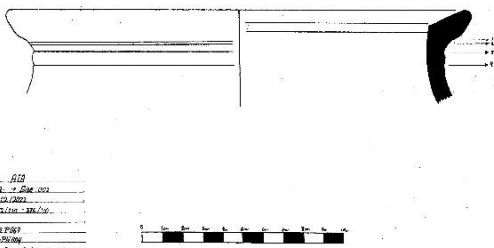
شکل 134: رسامی متکا سفالی.

A13
 Q12H S002 - Set: 002
 Date: 21/12/2012
 Square: French: 005
 City: 001
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Drawn by: P. Mohammadi

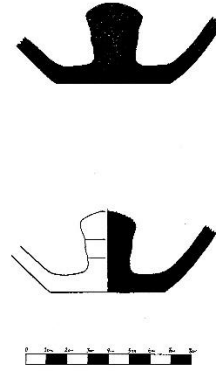
شکل 133: رسامی لبه ظرف سفالی.

A14
 Q12H S002 - Set: 002
 Date: 21/12/2012
 Square: French: 005
 City: 001
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Drawn by: P. Mohammadi

شکل 136: رسامی لبه ظرف سفالی.

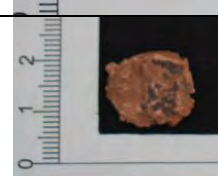

A15
 Q12H S002 - Set: 002
 Date: 21/12/2012
 Square: French: 005
 City: 001
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Q12H S002 P102
 Drawn by: P. Mohammadi

شکل 135: رسامی سرپوش ظرف سفالی.

ضمیمه شماره (3)

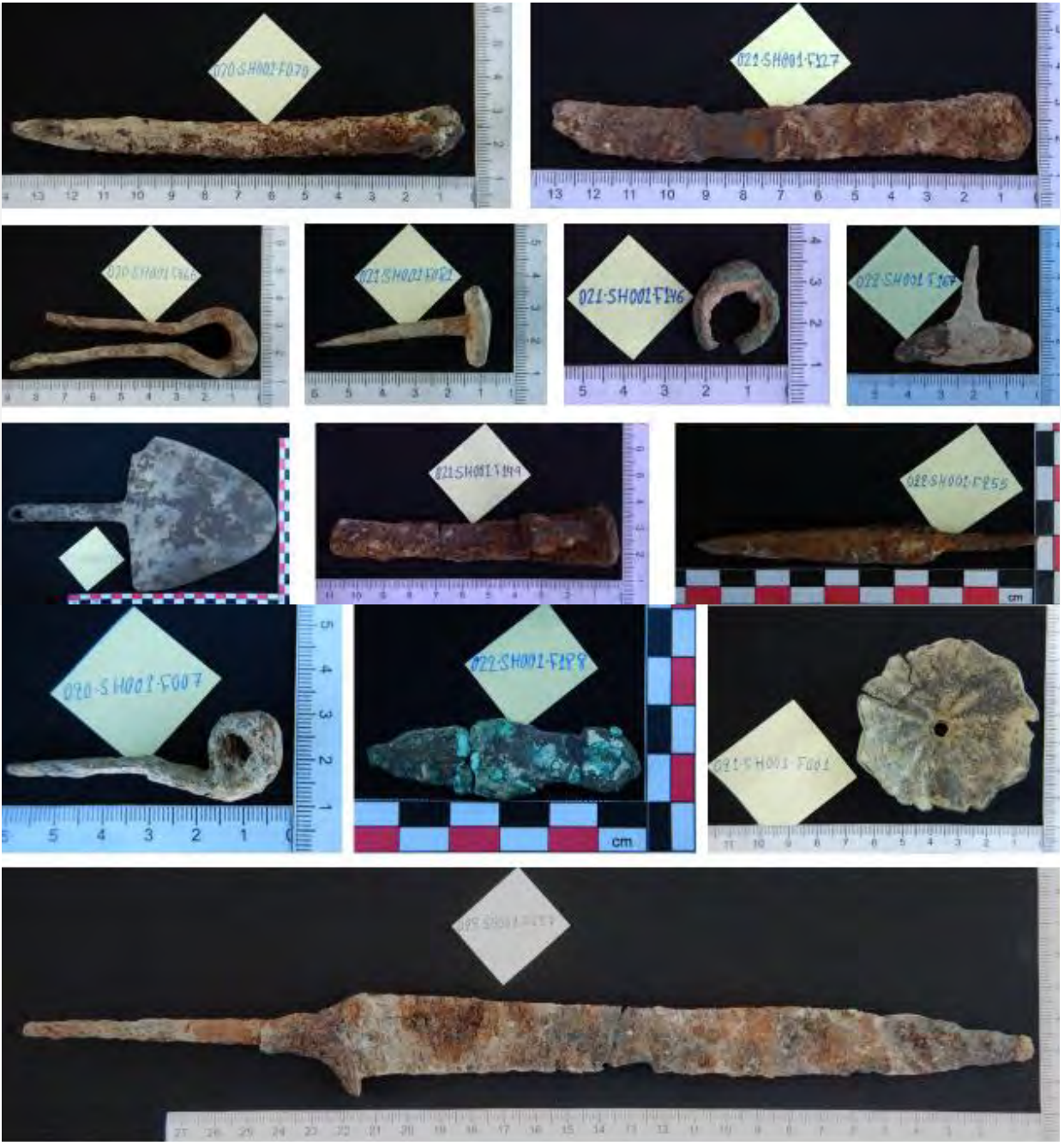
مسکوکات به دست آمده از ساحه باستانی ستوپه شیوکی که تحت پاک کاری و شناسایی قرار گرفته است

تصاویر		منسوبیت	سال / عصر	پشت سکه	روی سکه	قطر به ملی متر	وزن به گرام	تاریخ کشف	س
پشت سکه	روی سکه								
		تقلیدی کوشانی؛ واسودیوا	3-4 III- IV	شیوا در نزد ناندی	شاه راست ایستاده	18.86 × 18.2	6.46	19.10.2020	(0
		تقلیدی کوشانی؛ واسودیوا	3-4 III- IV	شیوا در نزد ناندی؟	شاه راست ایستاده	19.30 × 19	2.90	12.04.2021	(0
		کوشانی؛ واسودیوا	3-4 III- IV	سوستیکا	شاه راست ایستاده	15.91 × 13.45	0.89	11.05.2022	(0
		ساسانی کوشانی	3-4 III- IV	گوشه آتشدان	سوده شده	16.62 × 14.70	2.36	23.06.2021	(0
		مس پاره	3-4 III- IV	بدون نشان	بدون نشانه	30.20 × 21.55	18.90	10.06.2021	(

ضمیمه شماره (4)

در جریان سه سال حفریات و تحقیقات باستان‌شناسی از سال‌های 1399 الی 1401 حدود 325 قلم اثر مختلف سنگی، گلی، سفالی، فلزی، استخوانی و شیشه‌ای از سه نقطه باستانی شیوکی کشف و به ثبت رسید، آثار منقول آن بعد از تسجیل علمی نخست به مرکز باستان‌شناسی بعداً رسماً به موزیم ملی تسلیم داده شد، متباقی آثار مانند سنگ‌های تزئینی ستوپه، پاره‌های سفال و استخوان و نمونه‌ها که نسبت زیادی حجم قابلیت انتقال را نداشت در خود ساحه حفظ گردیده است. به طور نمونه تصاویر یک تعداد آثار مکشوفه در ذیل به نمایش آمده است.

نمای یکتعداد آثار مختلف النوع که در نتیجه کاوشهای رسمی و مسلکی باستان‌شناسی بین سالهای 1399- 1401 از سه نقطه باستانی (001) (002) و (003) ستوپه شیوکی کشف و به ثبت رسیده است.

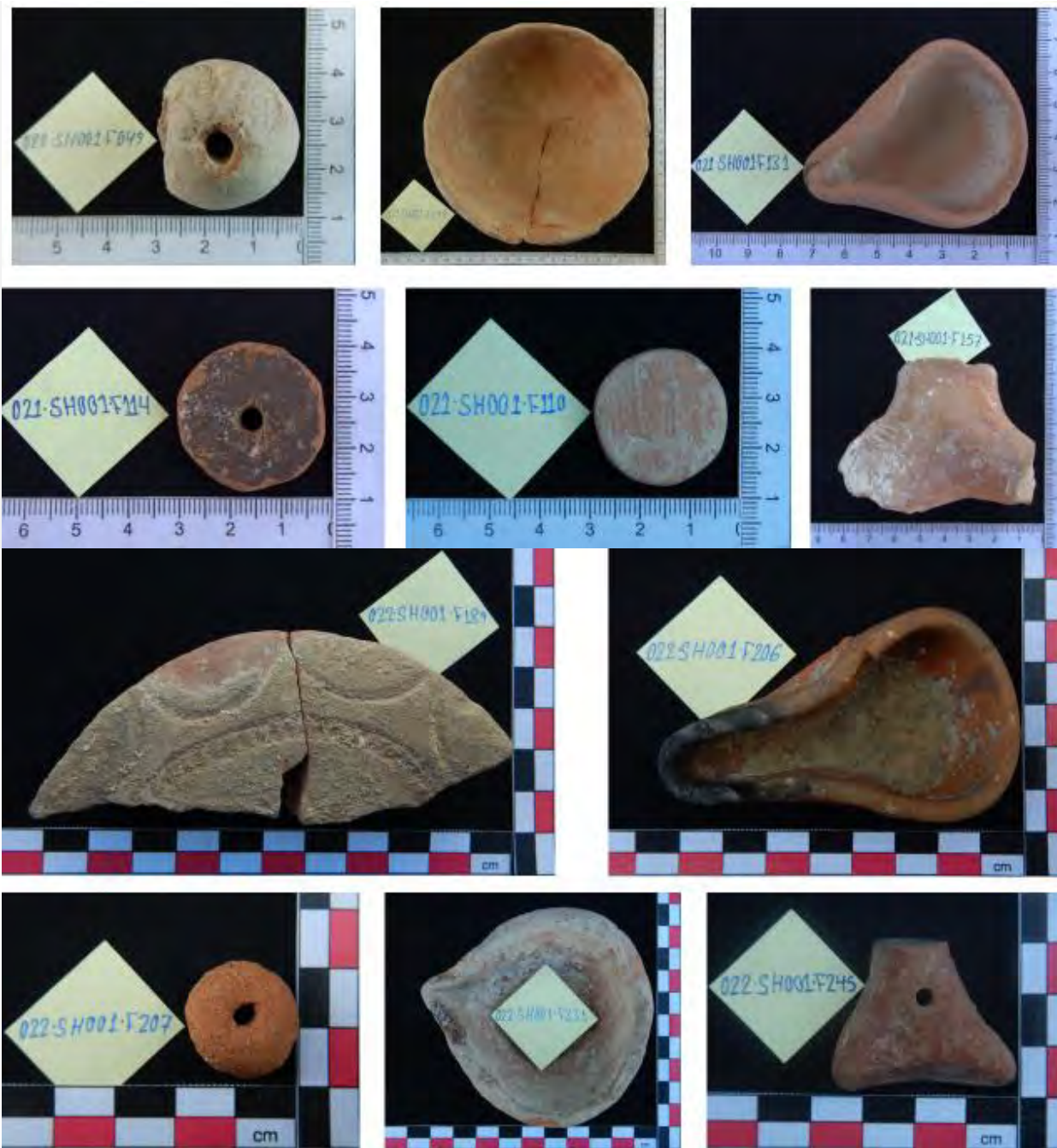
تصاویر 182 الی 200: آثار فلزی، مکتشفه ساحه باستانی شیوکی

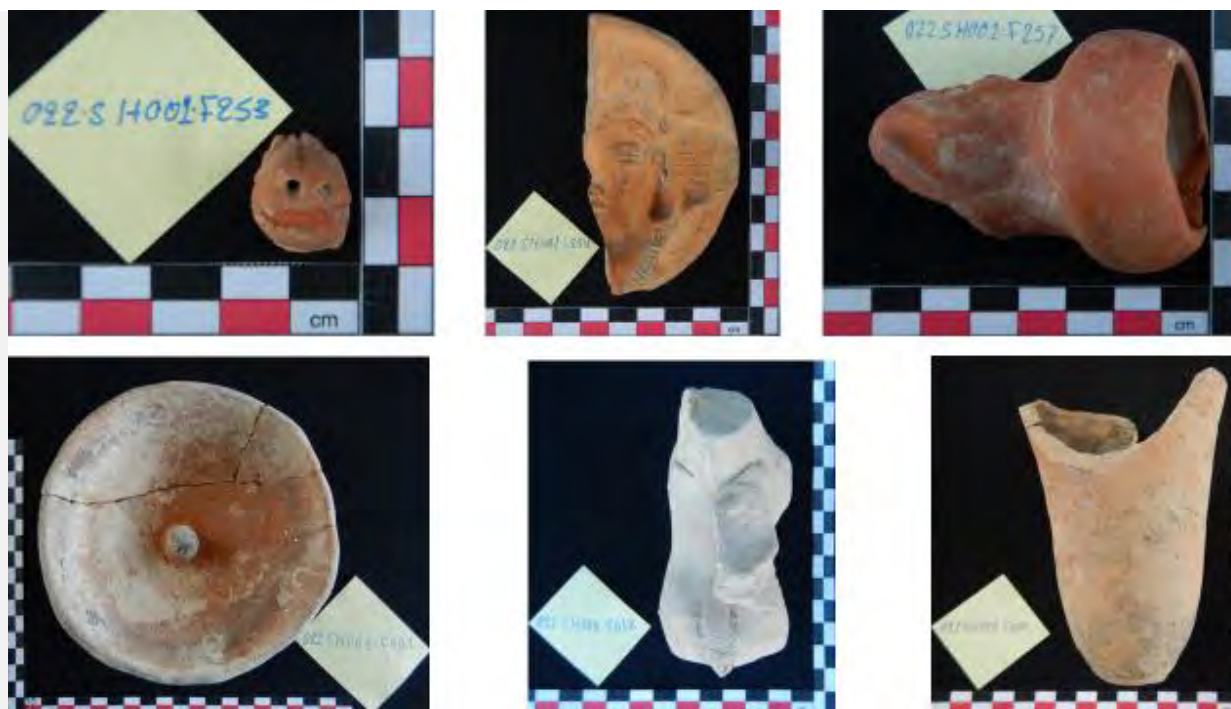

تصاویر 201 الی 204: آثار گلی، مکشوفه ساحه باستانی ستوپه شیوکی

تصاویر 205 الی 219: آثار سنگی، مکشوفه ستوپه شیوکی

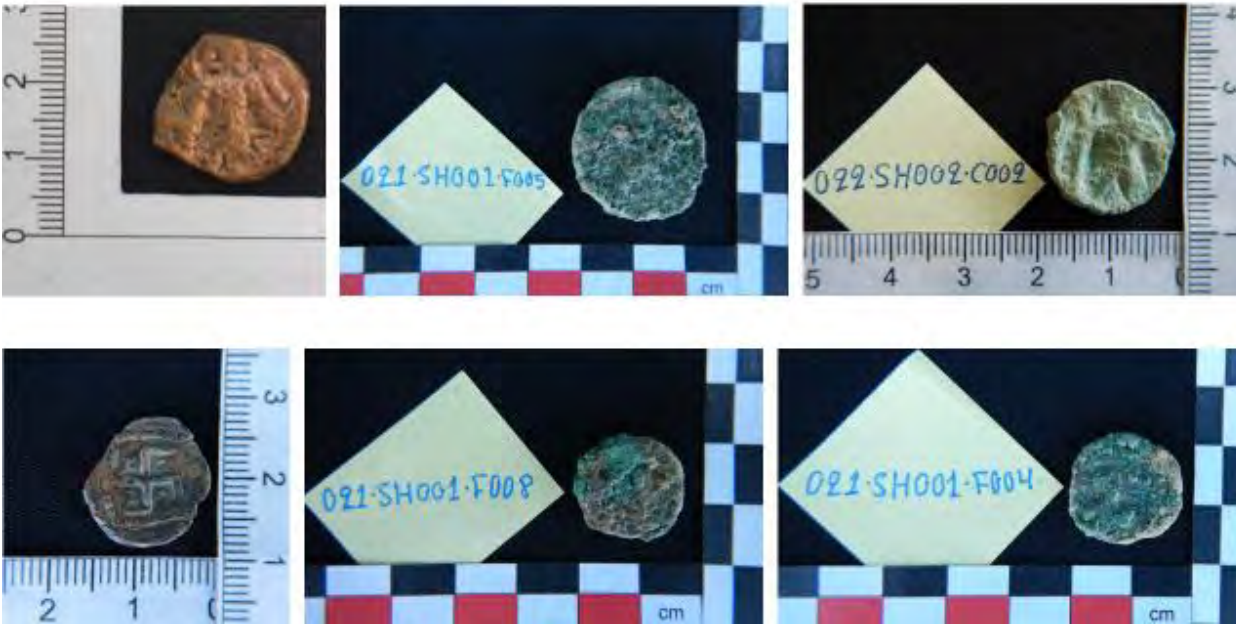

تصاویر 220 الی 236: آثار سفالی، مکشوفه ساحه شیوکی

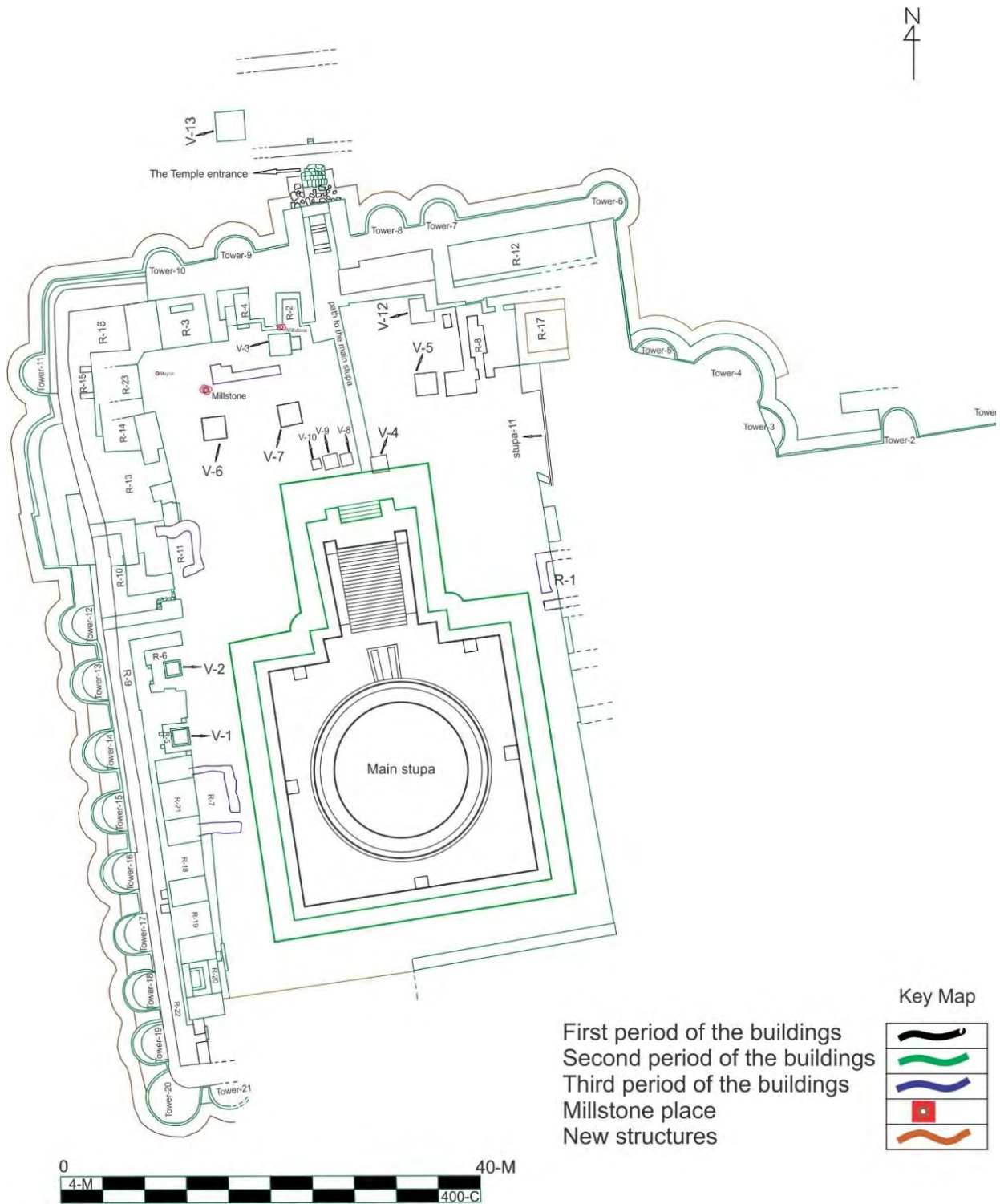

تصاویر 237 الی 241: آثار استخوانی و شیشه‌یی، مکشوفه ساحه شیوکی

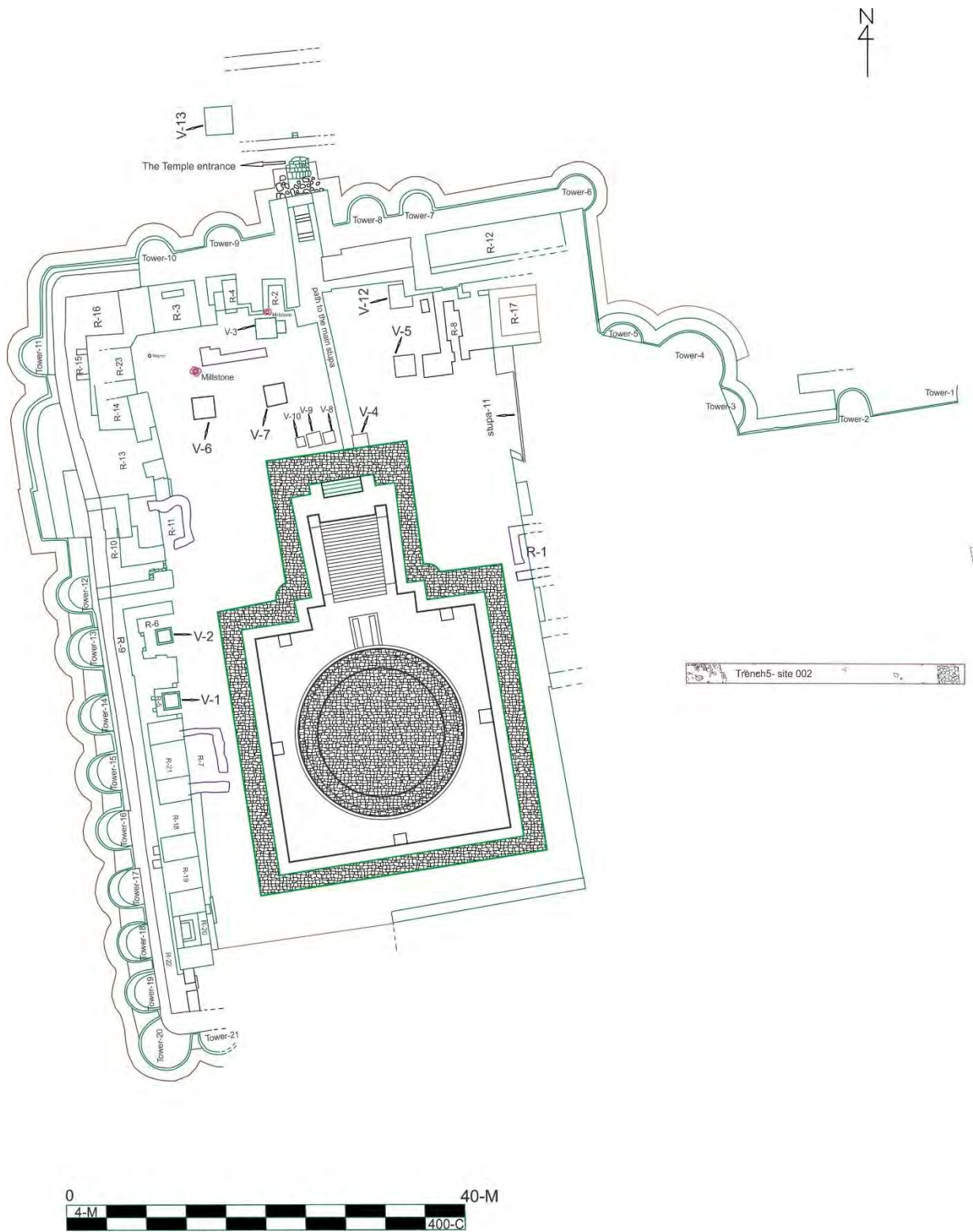

تصاویر 242 الی 247: مسکوکات مسی، مکشوفه ساحه شیوکی

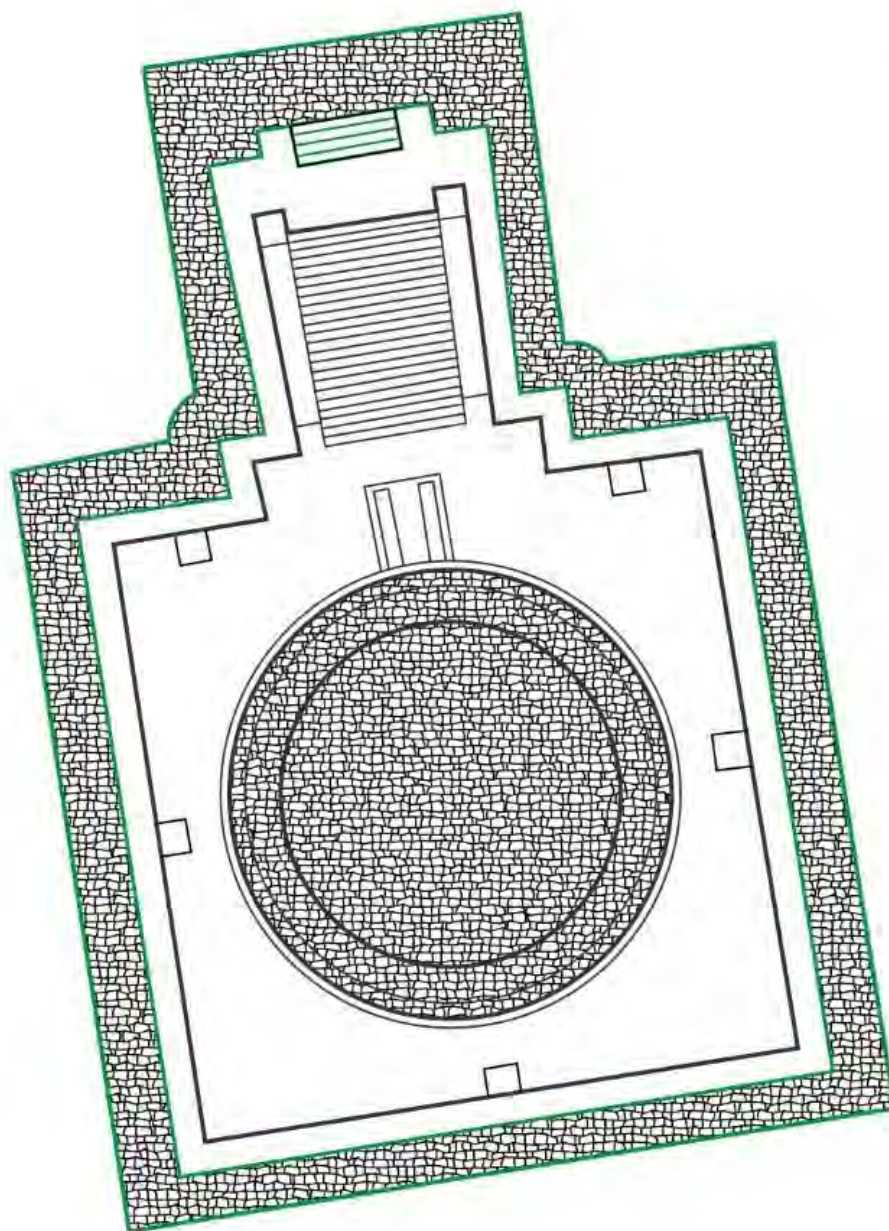
ضمیمه شماره (5)

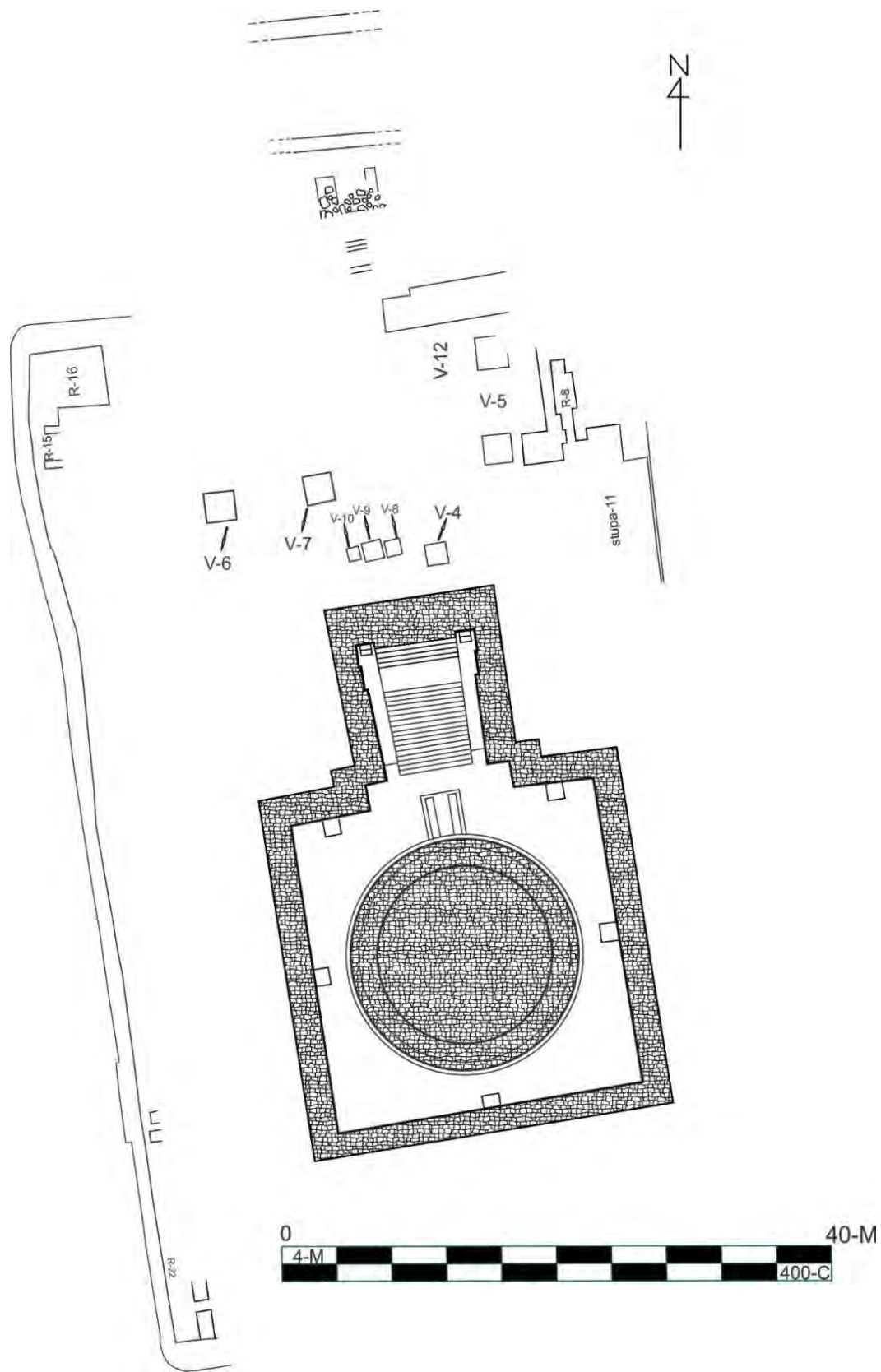
شکل 137: پلان اول ساحة باستانی (001) شیوکی.

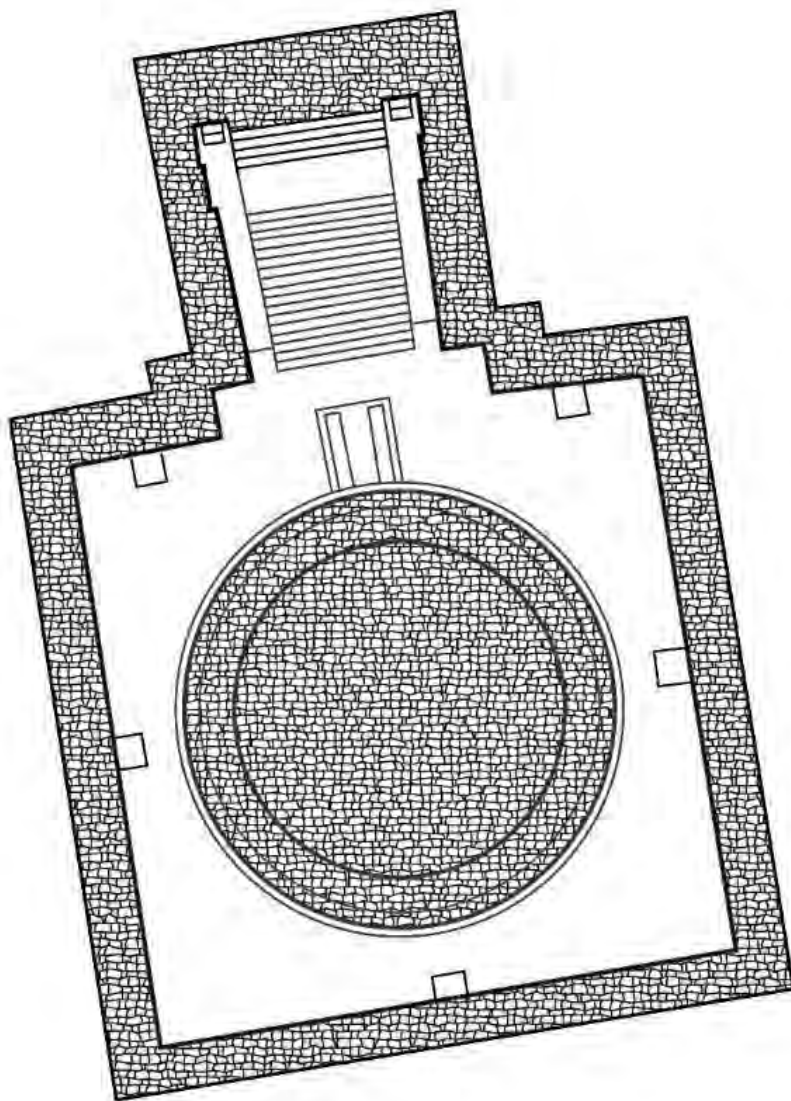
شكل 138: پلان دوم ساحة (001) شيوكى.

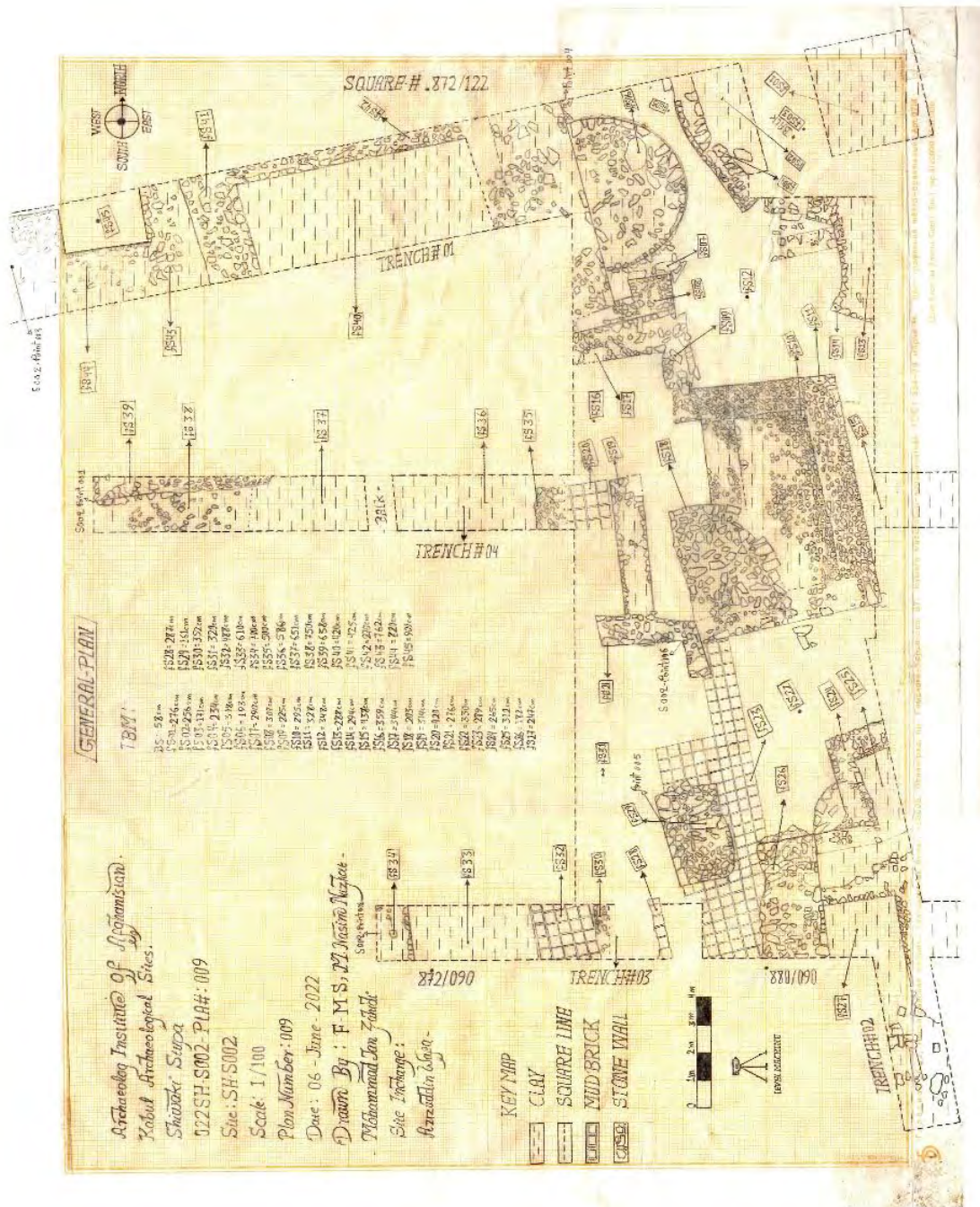
شکل 139: پلان ستوپه شیوکی در مرحله دوم ساختمانی.

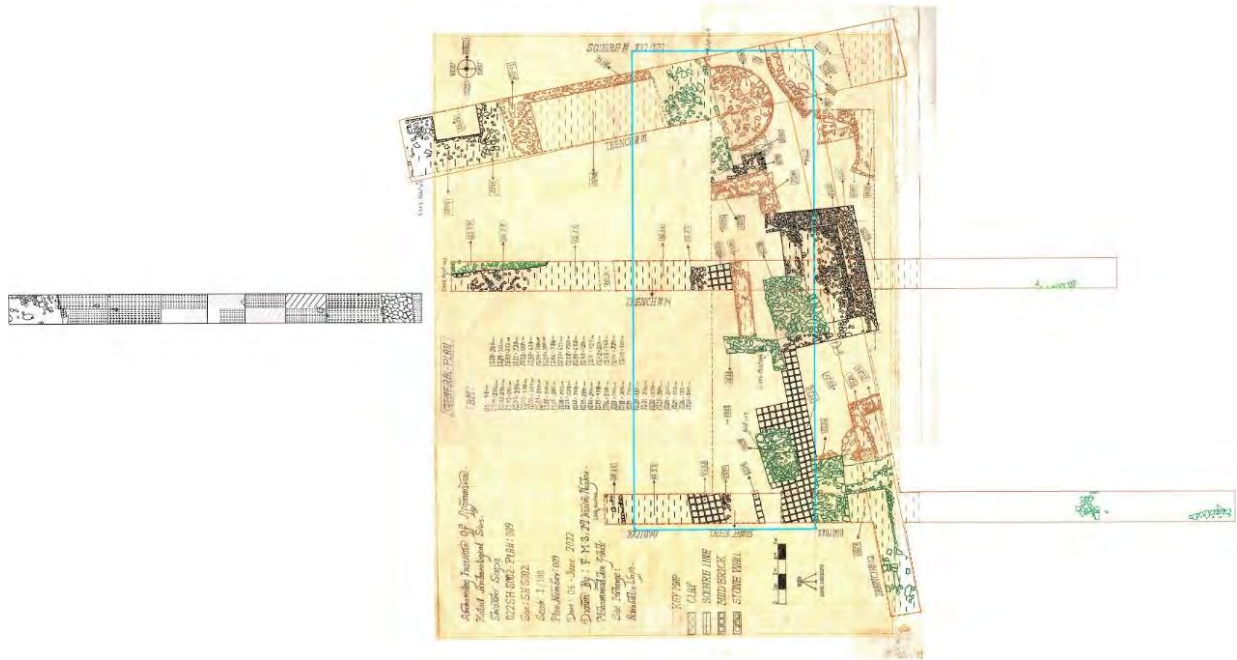
شکل 140: پلان ساحة باستانی شیوکی در مرحله اول ساختمانی.

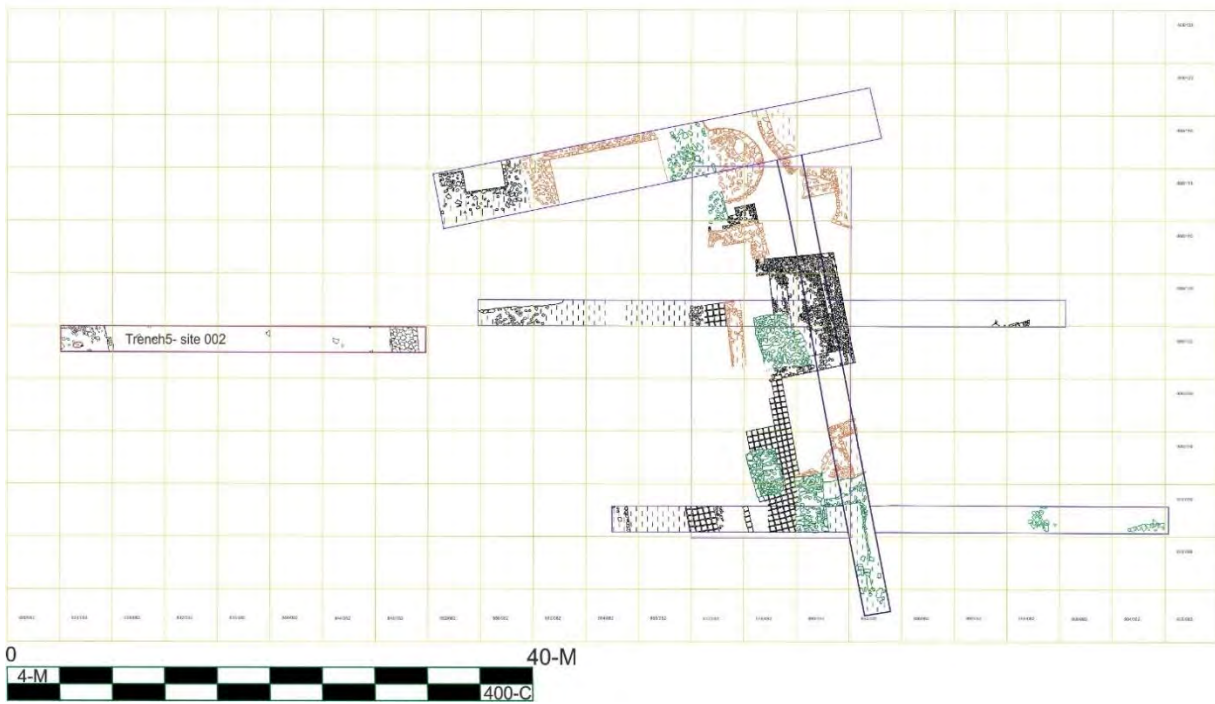
شکل 141: پلان ستوپه شیوکی در مرحله اول ساختمانی.

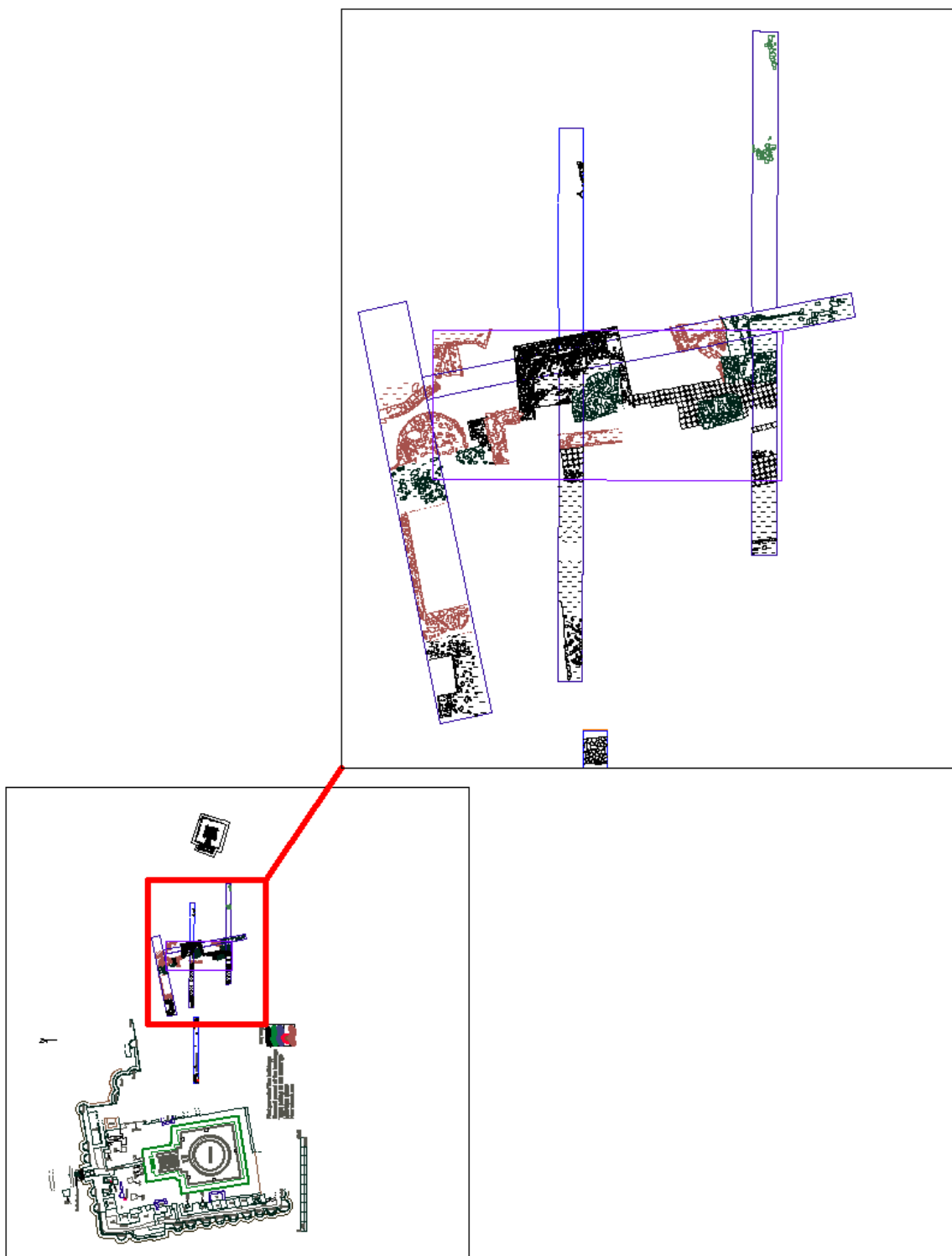
شکل 142: پلان رسامی ب ساحه (002) شیوکی قبل از دیجیتال سازی.

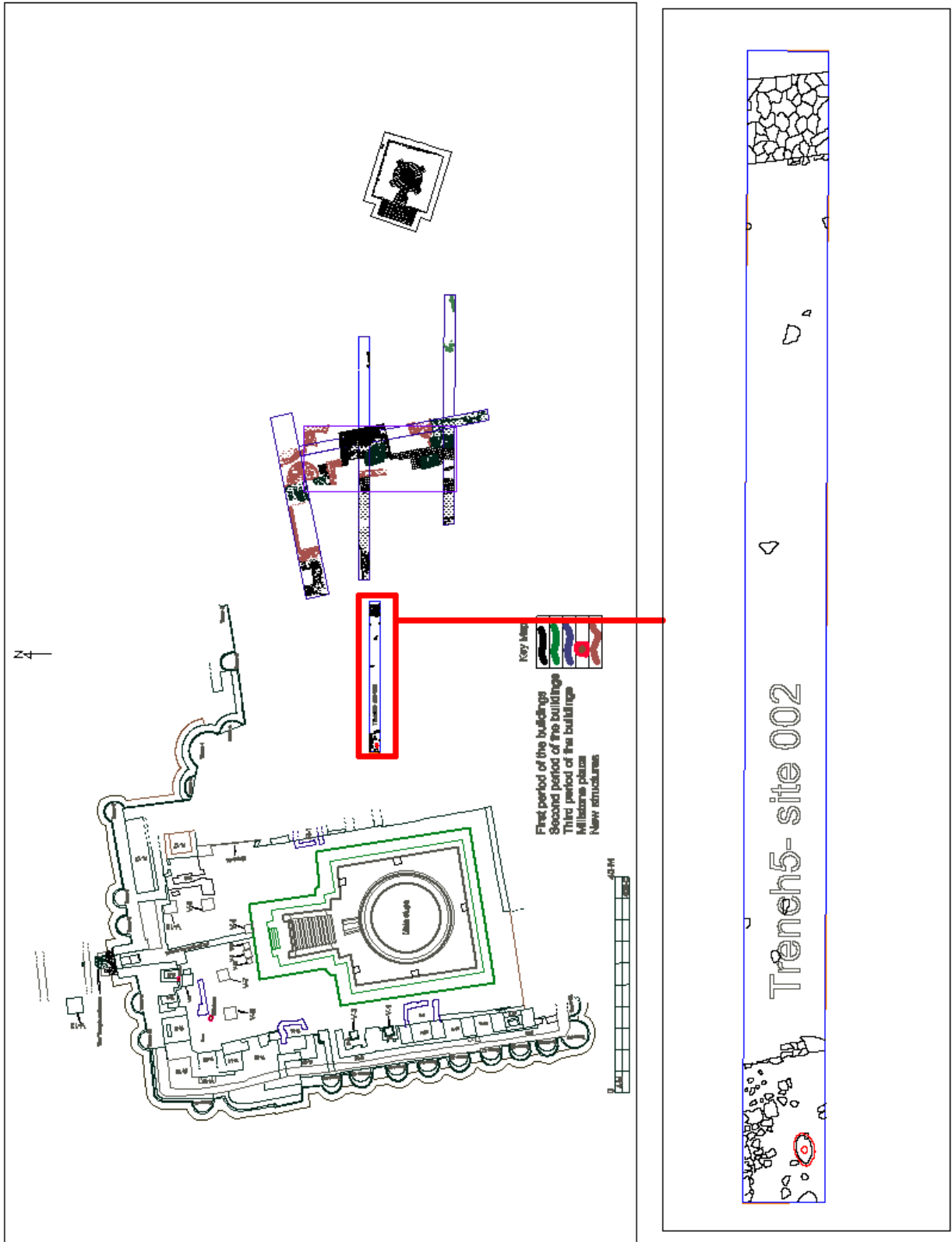
شکل 143: پلان ساحة (002) از مرحله شروع دیجیتال سازی.

شکل 144: پلان ساحة (002) بعد از دیجیتال سازی.

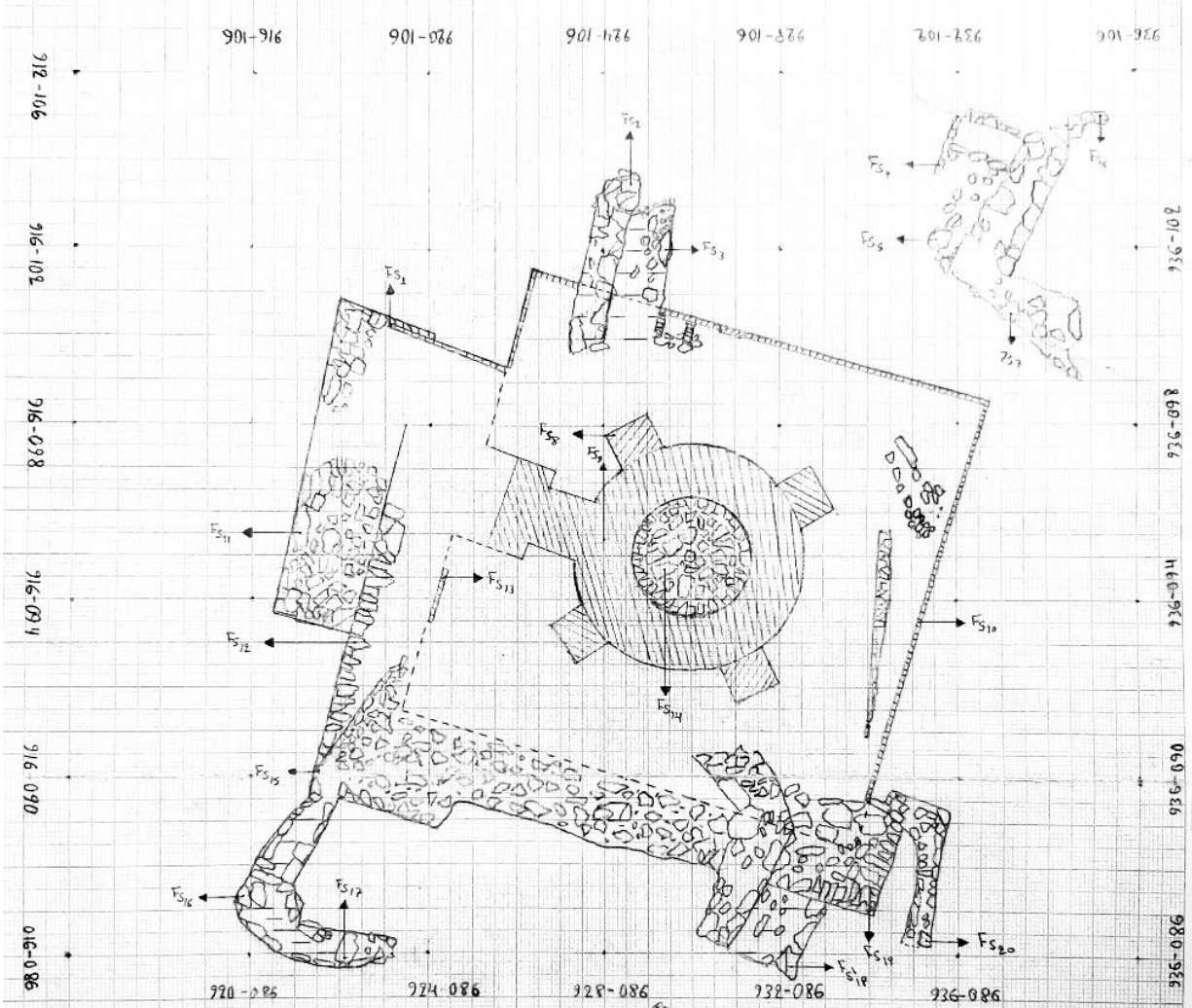

شکل 145: پلان ساحة باستانی (002) بعد از ختم مرحله دیجیتال سازی در نقشه عمومی ساحة.

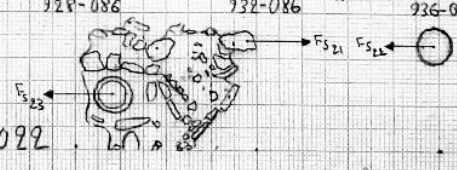

شکل 146: پلان سانداز شماره (5) ساحة (002) در نقشه عمومي شيوكي.

General Plan of Site (003)

Drawing by: Wafa & Stanikzai
 AIA Professional Staffs
 2022-SH-S003 Starting: Tue July 26, 2022
 General plan finishing
 Scal 1:100

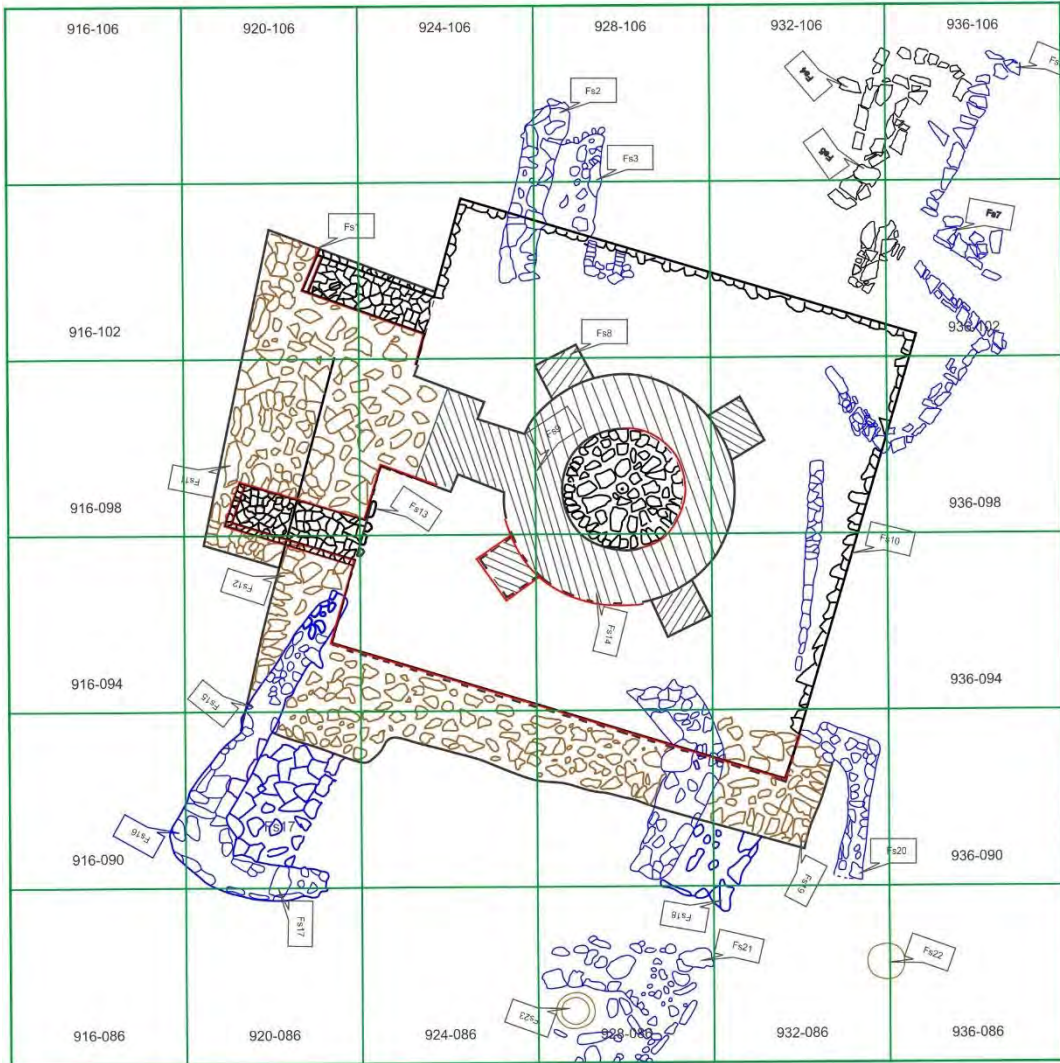
KEY MAP

- آستان (Circular symbol)
- کامره طرف سفالی (Circular symbol with concentric lines)
- بهار سونچ (Rectangular symbol with horizontal lines)
- کتاب (Rectangular symbol with vertical lines)
- پلکان (Rectangular symbol with diagonal lines)
- دری (Rectangular symbol with wavy lines)

TBM:001	BS:1,70m	FS1: 3,30	FS2: 2,18	FS3: 2,29	FS4: 2,68	FS5: 2,38	FS6:	FS7: 1,60	FS8: 1,86	FS9: 2,20	FS10: 2,88	FS11: 4,15	FS12: 3,91	FS13: 2,94	FS14: 1,35	FS15: 4,77	FS16: 4,62	FS17: 3,17	FS18: 4m	FS19: 4,50	FS20: 4,10	FS21: 3,78	FS22: 4,68

شکل 147: پلان رسمی ساحة باستانی (003) قبل از دیجیتال سازی.

Shivaki archaeological site, Bagرامي district, Kabul Afghanistan
 Site 003 general plan
 Drawing by: Azizuddin Wafa, Fidah.M.Stanikzai and M.Jan Zahidi
 Date: 2022/10/04

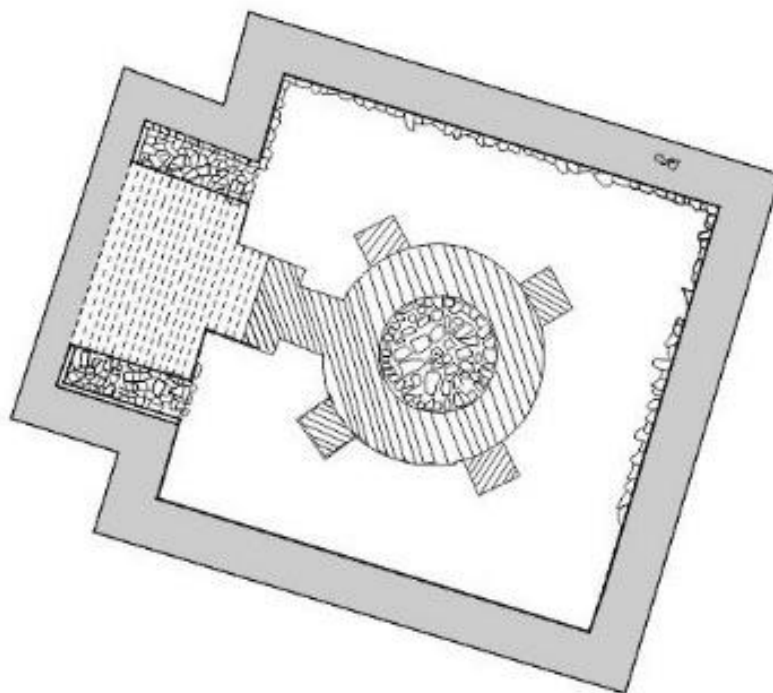
- TBM-001
- Bs1-1.70M
- Fs1-3.30m
- Fs2-2.18m
- Fs3-2.29m
- Fs4-2.68m
- Fs5-2.38m
- Fs6-1.10m
- Fs7-1.60m
- Fs8-1.86m
- Fs9-2.20m
- Fs10-2.88n
- Fs11-4.15n
- Fs12-3.91n
- Fs13-2.94n
- Fs14-1.35n
- Fs15-4.77n
- Fs16-4.62n
- Fs17-4.50n
- Fs18-4.10n
- Fs19-3.78n
- Fs20-3.70n
- Fs21-4m
- Fs22-3.95n
- Fs23-4.68n

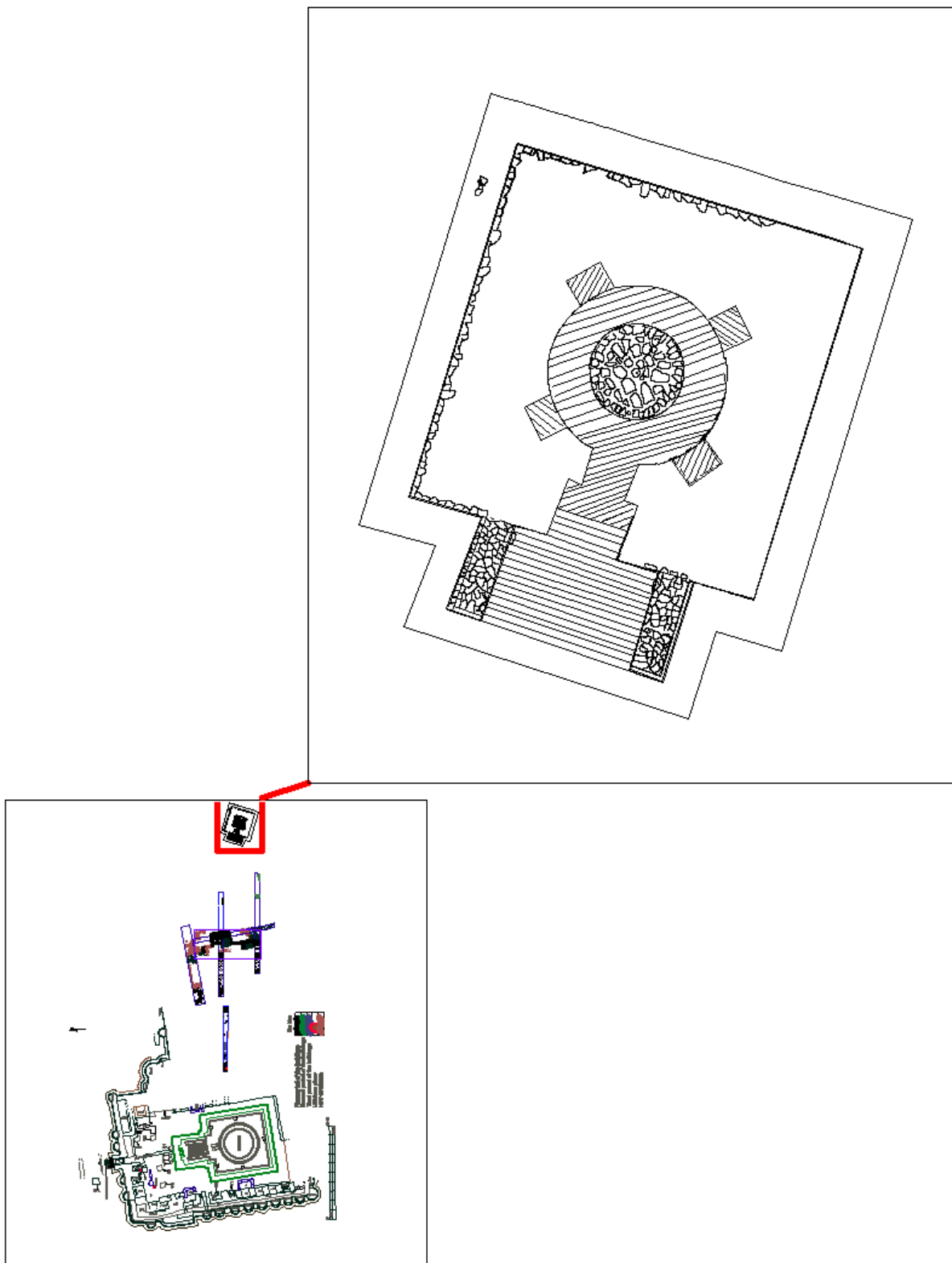
key map

- Fire place
- Ancient remains
- Base or platform
- Repaired parts
- Floor
- Damage parts
- Recent parts

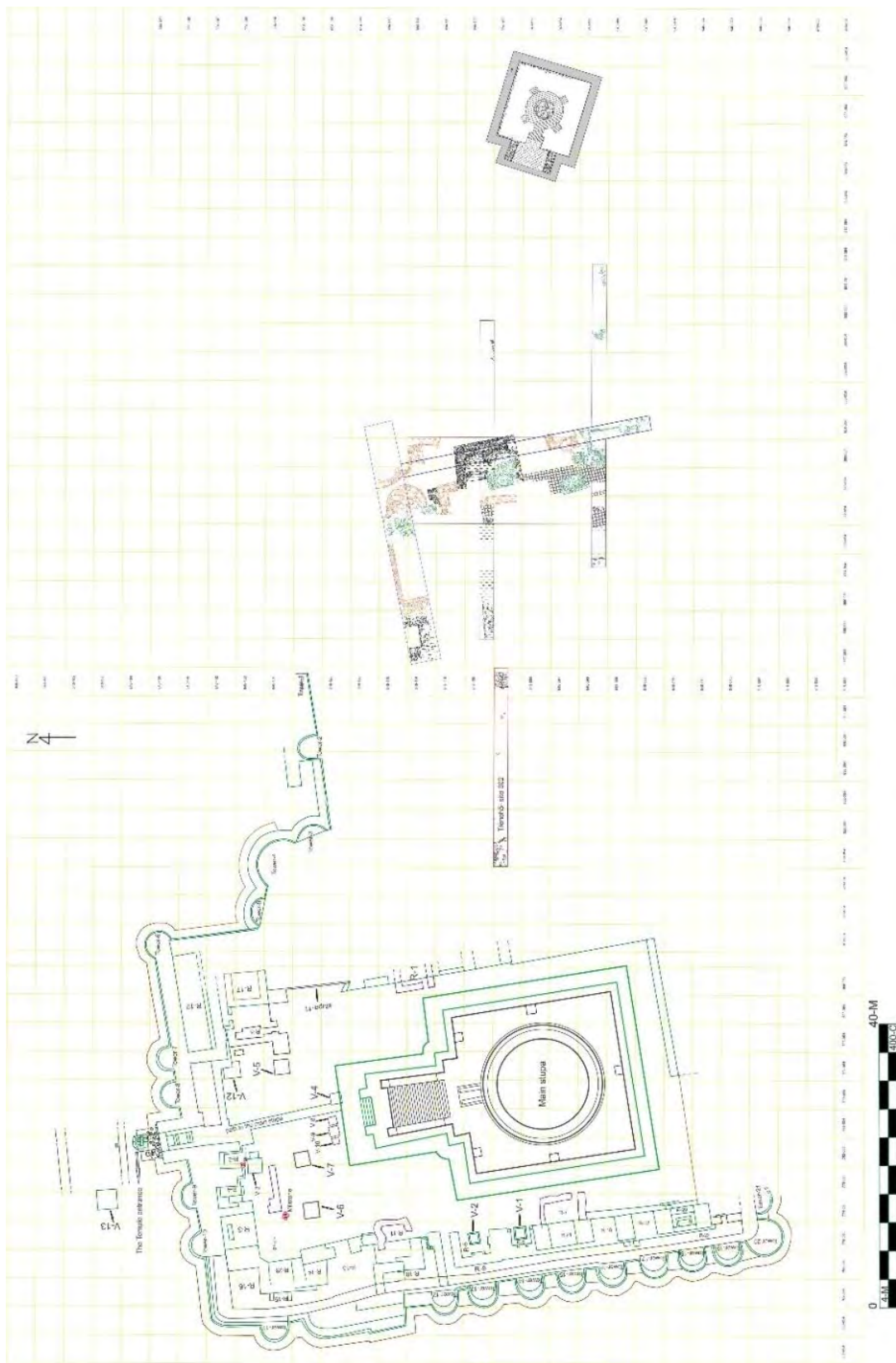
شکل 148: پلان افتاده ساحة (003) شیوکی دیجیتالی شده قبل از برداشتن دیوارهای معاصر.

شکل 149: پلان ساحة باستانی (003) بعد از برداشتن دیوارهای معاصر و در ختم مرحله کاوش و ترمیم.

شکل 150: پلان ساحة باستانی (003) در نقشه عمومی شیوکی.

شکل 151: پلان عمومی ساحة باستانی شوکی در مرحله نهایی.

جریان افتتاح کار حفریات و ترمیم ساحه باستانی ستوپه شیوکی.

تصاویر 248 و 249: جریان افتتاح ترمیم و حفریات فاز اول دور سوم ستوپه شیوکی 1401.

تصاویر 250 الی 254: جریان اختتامیه ترمیم و حفريات فاز اول دور سوم ستوپه شیوکی 1401.

فهرست تصاویر

- ❖ تصویر 1: نمای عمومی ستوپه شیوکی قبل از آغاز کار حفریات. تصویر از شمال غرب به طرف جنوب بهار (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 2: نمای عمومی ستوپه شیوکی، 19 جوزای 1401 بعد از انجام یکسلسه کاوشها و ترمیم (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 3: نمایی کندن کاری های غیر قانونی ساحه 003 (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 4: نمای ساحه باستانی جناح غربی ستوپه شیوکی. (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 5: نمای ساحه باستانی یکه توت یخدره. (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 6: نمای یکی از ساحات باستانی کافر کنج دره زندان شاخ برنتی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 7: نمای ستوپه شماره (2) کمری که آثار بقایای ستوپه (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 8: نمای ستوپه 2 کمری آثار و بقایای ستوپه (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 9: نمای جناح شمالی ستوپه در جریان کار استحکام بندی و مرمت گنبد (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 10: نمای جناح غربی ساختمانی نوسانی تخت بزرگ (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 11: نمای جناح شرقی ساختمان نوسانی و بخشی از دهلیز (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 12: نمای جناح شرقی ساختمان نوسانی و بخشی از دهلیز (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 13: نمای بخش های رواق های 56 گانه (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 14: نمای جریان حفریات بالای تخت اول در جناح غربی راه زینه (عکاس: محمد جان زاهدی).

- ❖ تصویر 15: نمای جناح غربی راه زینه (عکاس: محمد جان زاهدی)
- ❖ تصویر 16: نمای سرستونی تخت اول یا کوچک متصل به زینه (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 17: نمای عمومی رواق بزرگ استوپه (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 18: نمای جدار بزرگ جناح جنوب شرق استوپه شیوکی در جریان کار حفریات سال 1399 (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 19: نمای جدار بزرگ جناح شرق، استوپه ستون پایه ها و یک رواق آن (عکاس: وحید رحیمی)
- ❖ تصویر 20: نمای جدار بزرگ جناح شرق استوپه، ستون پایه‌های و یک رواق آن (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 21 و 22: نمای سانداژ تحقیقاتی شماره 1 (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 23: نمای کلی سانداژ شماره (1) با استفاده از تصاویر هوایی (درون) و برنامه GIS (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 24: نمای سانداژ تحقیقاتی شماره (2) با استفاده از تصویر هوایی درون و برنامه GIS (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 25 و 26: نمای سانداژ تحقیقاتی شماره (2) (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 27: نمای سانداژ تحقیقاتی شماره (3) (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 28: نمای تخت کوچک و سنگ فرش دهلیز طواف آن (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 29: نمای بقایای آثار گلی که در بالای سنگ فرش دهلیز (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 30: نمای سانداژ تحقیقاتی شماره (3) به رویت تصویر هوایی درون و برنامه GIS (عکاس: حسین علی حیدری).

- ❖ تصویر 31: نمای سانداز شماره (4) در جناح شمالی ساحه باستانی ستوپه شیوکی (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 32: نمای بقایای دیوار سنگ کاری در مقابل راه ورودی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 33: نمای بقایای پله‌های زینه راه ورودی و استحکامات دو طرف آن (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 34: نمای جدار ستوپه از مرحله اول ساختمانی در عقب تخت کوچک (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 35: نمای جریان ترمیم ساختمان نوسانی یا Drum پائینی (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 36: نمای جریان حفریات و ترمیم بخش‌های سمت جنوب ستوپه (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 37: نمای جریان کار حفریات بالای دیوارهای عمومی معبد در جناح شمالی ساحه (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 38: نمای جریان حفریات بالای یک ظرف سفالی در جناح غربی ستوپه (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 39: نمای تخت کوچک و دهلیز طواف جناح جنوبی ستوپه شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 40: نمای ستوپه‌های نذری در مقابل راه زینه و صحن معبد (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 41: نمای جناح شمال غربی ستوپه که بخشی از دیوارهای عمومی معبد و تأسیسات داخل معبد را نشان می‌دهد (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 42: نمای عمومی ساحه باستانی (002) قبل از حفریات (عکاس: حسین علی حیدری).

- ❖ تصویر 43: نمای برج مدور شکل و دیوارهای استحکامی ساحه باستانی 002 شیوکی (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 44: نمای بخش جنوبی سانداز شماره (2) (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 45: نمای بخش شمالی سانداز شماره (2) (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 46: نمای سانداز شماره (3) در جریان رسامی (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 47: نمای سانداز شماره (4) در جریان رسامی لایه‌های استراتیگرافی (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 48: نمای عمومی ساندازهای تحقیقاتی چهار گانه در ساحه باستانی (002) در سال 1400 (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 49: نمای ساحه باستانی 003 (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 50 و 51: نمای ساحه باستانی 003 بعد از حفریات سانداز تحقیقاتی (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 52: نمای ساحه باستانی (003) بعد از خط اندازی جهت راه اندازی حفریات گسترده (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 53: نمای بیرون ساختمان جناح شمال و بهارا (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 55: نمای داخل و بهارا و بقایای آثار غیر منقول (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 55: نمای ساحه باستانی (003)، تصویر درون سال 1400 از بالا به شکل نیمه عمودی (عکاس: حسین علی حیدری).
- ❖ تصویر 56: راه زینه استوپه (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 57: نمای تزئینات منحصر به فرد دور اول ساختمانی جدار زینه (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 58: نمای سانداز تحقیقاتی شماره (5) (عکاس: حسین علی حیدری).

- ❖ تصویر 59: نمای عمومی سانداژ شماره (5) در جناح شمال غربی ستوپه
- ❖ تصویر 60: نمای پلت فارم یا زیر بنای ستوپه (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 61: نمای جریان پرکاری سانداژ شماره (5) (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 62: نمای دیوارهای عمومی جناح شمال شرق ستوپه شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 63: نمای بخش‌های شمال غربی ساحه باستانی (001) بعد از تکمیل شدن روند حفاریات و ترمیم (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 64: نمای جریان کار ترمیم و بازسازی ساختمان‌های باستانی داخل محوطه ساحه (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 65: نمای بخش‌های جنوب غربی ساحه باستانی (001) (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 66: نمای دهلیز مخفی از شمال به جنوب ساحه (001) (001) (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 67: نمای دهلیز مخفی از جنوب به شمال ساحه (001) (001) (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 68: نمای بقایای جدار تزئینی سمت چپ راه دخولی معبد در کنار سنگ فرش پیاده رو (001) (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 69: نمای راه ورودی معبد⁴⁰ (001) (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 70: نمای تصویری راه ورودی و تأسیسات دور اول ساختمانی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).

⁴⁰ :: نمای راه ورودی معبد⁴⁰ که بعداً بنا بر عواملی که در فوق ذکر به عمل آمد مسدود گردیده و به همان شکل باقی مانده است.

- ❖ تصویر 71: نمای اسکلیت انسان از دوره معاصر که در یک قسمت از اتاق شماره 12 کشف گردید (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 72: نمای سرمجسمه نسبتاً بزرگ که سایر بخش‌های آن از بین رفته، کشف و به ثبت رسیده است (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 73: جریان برداشتن و بسته بندی سر مجسمه گلی بودا توسط اعضای مسلکی ریاست باستان‌شناسی افغانستان (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 74: نمای تصویری اتاق شماره 12 (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 75: نمای آثار پا‌های مجسمه گلی در جریان حفريات (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 76: نمای پاهای متذکره بعد از کار حفريات و وقایه (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 77: نمای اتاق شماره 17 که بقایای آثار گلی پاهای مجسمه را در خود جا داده است (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 78: نمای بقایای سنگ کاری تهداب ستوپه نذری مربع شکل (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 79 و 80: نمای سانداز تحقیقاتی شماره (6)⁴¹ در جناح غربی ساحه در عقب دیوارهای عمومی معبد راه انداز و کاوش گردید
- ❖ تصویر 81 و 82 معبد راه انداز و کاوش گردید (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 83: نمای سانداز شماره (5) به رویت تصویر (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 84: نمای جریان پوشش دیوارها و ساختمان‌های باستانی ساحه (002) با پلاستیک جهت حفاظت و پرکاری یا Backfilling (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 85: نمای جریان کار ترمیم، وقایه و بازسازی داخل و بهارا مانند: رواقهای چهار گانه، جدار داخلی و ستوپه مدور شکل داخل و بهارا (عکاس: فدا محمد ستانکزی).

⁴¹. نمای سانداز تحقیقاتی شماره (6)⁴¹ در جناح غربی ساحه در عقب دیوارهای عمومی معبد راه انداز و کاوش گردید.

- ❖ تصویر 86: نمای جناح شمال غربی و شمال شرقی ویهارای (003) در جریان کار ترمیم و نقشه برداری (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 87: نمای جدار جنوب غربی ویهارا در جریان کار وقایه و ترمیم (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 88: نمای عمومی ویهارا در ساحه باستانی (003) بعد از ترمیم (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 89: نمای شرقی ستوپه نذری شماره 1 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 90: نمای شرقی ستوپه نذری شماره 2 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 91: نمای غربی ستوپه نذری شماره 3 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 92: نمای شمالی ستوپه نذری شماره 4 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 93: نمای جنوبی ستوپه نذری شماره 5 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 94: نمای شرقی ستوپه نذری شماره 6 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 95: نمای شرقی ستوپه نذری شماره 7 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 96: نمای شمالی ستوپه نذری شماره 8 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 97: نمای شمالی ستوپه نذری شماره 9 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 98: نمای شمالی ستوپه نذری 10 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 99: نمای غربی ستوپه نذری شماره 11 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 100: نمای جنوب غربی ستوپه نذری شماره 12 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 101: نمای شمالی ستوپه نذری شماره 13 (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 102: نمای غربی ستوپه نذری داخل ویهارا (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 103: نمای غربی زینه عمومی ستوپه شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 104: نمای جنوبی زینه عمومی ستوپه توپدره (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 105: نمای عمومی ستوپه شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 106: نمای عمومی ستوپه توپدره (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 107: نمای شرقی تخت کوچک ستوپه شیوکی که از نظر سبک مهندسی و مواد ساختمانی با تخت کوچک ستوپه توپدره متفاوت می باشد (عکاس: محمد یونس فایق).
- ❖ تصویر 108: نمای شمالی تخت کوچک ستوپه توپدره (عکاس: عزیز الدین وفا).

- ❖ تصویر 109: نمای شرقی انده و تزئینات ستوپه شیوکی (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 110: نمای انده و تزئینات ستوپه توپ دره (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 111: نمای سر ستونی های ستوپه شیوکی (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 112: نمای سر ستونی های ستوپه توپ دره. (عکاس: عزیز الدین وفا).
- ❖ تصویر 113 و 114: نمای بزکوهی در حالت فرار و اضطراب، نگران بچه اش، در مقابل آن نقش سواستیکای منفی که نماد بد بختی و تباهی می باشد (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 115: نمای بز کوهی بالدار در حال تغذیه از بته هوما یا (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 116: نمای بز کوهی در حالت اضطراب و نگرانی (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 117: نمای بزهای کوهی در حال نهایت امنیت، رفاه و آسایش با کانون خانواده اش به تصویر کشیده شده است (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 118: نمای بز کوهی در حال قدرت نمایی و مقابله با حریف برابر و متوازن (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 119 و 120: بز کوهی نقش شده در روی سفال های شیوکی (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 121: گل نیلوفر یا همان لوتوس (عکاس: سایت گوگل).
- ❖ تصویر 122: نمای گل نیلوفر هشت برگ در پاره ظرف مکشوفه شیوکی.. (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 123: گل لوتوس مبین بر خاستن از رنج و مشقت به طرف کمال و جاودانگی (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 124: گل لوتوس در حالت به پا خاستن از تاریکی ها بسوی روشنایی و عروج به بلندی های کمال (عکاس: محمد جان زاهدی).

- ❖ تصویر 125: گیای تزئینی که احتمالاً نماد زیبایی و جوانی باشد به داخل گلدان بنظر میرسد (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 126، 127، 128 و 129: گل‌های لوتوس به انواع و اشکال مختلف بروی پاره‌های ظروف سفالی. مکشوفه ساحه باستانی شیوکی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 130، 131 و 132: گل‌های لوتوس در حال شگوفه در لجنزار (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 133 و 134: گل لوتوس بالای ظروف سفالی شیوکی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 135 و 136: سفال‌های نقش دار گلدان و انار (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 137: نقش خوشه‌انگور (عکاس:) (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 138: نمایش کهکشان‌های متعدد روی پاره‌های ظرف سفالی مکشوفه ساحه باستانی شیوکی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 139: نمای تصویر از کهکشان واقعی. (عکاس:گوگل).
- ❖ تصویر 140 و 141: بته هوما و نقش آن بالای پارچه‌های ظروف سفالی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 142، 143 و 144: نقش پرندگان در پاره‌های ظروف سفالی مکشوفه ساحات باستانی شیوکی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 145: نقش مرد سوار کار بالای پارچه‌های ظروف سفالی شیوکی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 146: نیزه سه شاخه (تری‌دنت) مکشوفه ساحه باستانی (001) شیوکی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 147: نقش مرد جنگجو بالای پارچه‌های ظروف سفالی شیوکی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 148: نقش آفتاب روی پارچه‌های ظروف سفالی شیوکی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 149 و 150: علامت سواستیکا در ظروف سفالی شیوکی (عکاس:محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 151 و 152: نمای دو پاره ظرف سفالی دوره اسلامی که در لابلای حفريات از ساحه باستانی شیوکی کشف و به دست آمده است (عکاس:محمد جان زاهدی).

- ❖ تصویر 153: نمای ظرف سفالی مزین با نقش انسان با موهای مجعد و آویزه در گوش دارد، مکشوفهٔ ساحه باستانی 001 شیوکی (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 154: نقش نوشتاری روی پارچه های سفال (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 155: موقعیت ساحه باستانی سه توپان و ستوپه شماره (2) کمری در نقشه عمومی در میان سایر ساحات باستانی جنوب شرق کابل در ولسوالی بگرامی (عکاس: محمد جان زاهدی).
- ❖ تصویر 156: نمای تصویری بقایای باستانی تپه مانند در محلی که گفته می‌شود سه توپان وجود داشته (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 157: نمای ستوپه شماره (2) کمری و وضعیت فعلی ساحه به اساس سروی 1401 (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 158: نمای وضعیت ساحات باستانی قول آبچکان به اساس سروی 1401 (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 159: نمای بخشی از ساحه کمر (1) سروی سال 1401 (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 160: نمای تصویری ستوپه شماره 2 به اساس سروی سال 1401 (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 161: نمای معبد ساحه باستانی یکه توت (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 162: نمای ساختمان ویهارا یا ساختمان مربع شکل سنگی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 163: نمای عمومی ساحه باستانی سنگ لخچان یخدره یا شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 164: نمای بخشی از ساحه باستانی درهٔ سنجک (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 165: نمای ساحه باستانی دهن درهٔ زندان شاخ برنتی که ممکن ستوپه باشد (عکاس: فدا محمد ستانکزی).

- ❖ تصویر 166: نمای سرخ برج در بالای دره زندان (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 167: نمای عمومی جناح شرق رهبانگاه در دره زندان (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 168: نمای حفره قاچاقچیان در ساحه یاد شده (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 169: نمای معماری داخل ساختمان رهبانگاه که توسط قاچاقچیان کندن کاری شده (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 170: پاره سنگ از نوع سنگ شیست که ممکن بخش از تزئینات لباس مجسمه باشد (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 171: نمای بقایای دیوارها و ساختمان‌های معبد یا ساحه مرکزی دره زندان (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 172: نمای بقایای ساختمان بزرگ ساحه مرکزی یا معبد دره زندان (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 173: نمای عمومی ستوپه دره زندان که بنام کافر کنج نیز یاد می‌شود (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 174: نمای جناح غربی ستوپه کافر کنج که توسط افراد غیر مسئول کندن کاری گردیده است (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 175: نمای حفره‌های قاچاقچیان در رواق‌های جدار ستوپه (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 176: نمای بخشی از راه زینه ستوپه کافر کنج (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصویر 177: نمای ستوپه مرکزی گلدره بعد از کاوش‌های باستان‌شناسی سال‌های 1922 میلادی (کاپی از کتاب مسون و ساحات بودایی افغانستان).
- ❖ تصویر 178: نمای عمومی ساحه باستانی ستوپه گلدره (کاپی از کتاب مسون و ساحات بودایی افغانستان).

- ❖ تصویر 179: نمای ستوپه گلدرد از موقعیت دیگر (کاپی از کتاب مسون و ساحات بودایی افغانستان).
- ❖ تصویر 180: نمای منار چکری بین سال‌های 1833-1836 میلادی (کاپی از کتاب مسون و ساحات بودایی افغانستان).
- ❖ تصویر 181: نمای بقایای بجا مانده از منار باستانی چکری (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصاویر 182 الی 200: آثار فلزی، مکشوفه ساحه باستانی شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصاویر 201 الی 204: آثار گلی، مکشوفه ساحه باستانی ستوپه شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصاویر 205 الی 219: آثار سنگی، مکشوفه ستوپه شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصاویر 220 الی 236: آثار سفالی، مکشوفه ساحه شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصاویر 237 الی 241: آثار استخوانی و شیشه‌یی، مکشوفه ساحه شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصاویر 242 الی 247: مسکوکات مسی، مکشوفه ساحه شیوکی (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصاویر 248 و 249: افتتاح کار حفريات و ترمیم ستوپه شیوکی سال 1401 (عکاس: فدا محمد ستانکزی).
- ❖ تصاویر 250 الی 254: مراسم اختتامیه بازسازی و حفريات فاز اول دور سوم حفريات ستوپه شیوکی سال 1401 (عکاس: محمد یونس فایق).

فهرست اشکال

- شکل 1: نقشه عمومی ساحه باستانی شیوکی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 2: نمای توپوگرافی و ارزیابی‌های مهندسی ساحه (نقشه بردار: حسین علی حیدری).
- شکل 3 و 4: نمای برش ستوپه شیوکی از شمال به سمت جنوب ساحه (نقشه بردار: حسین علی حیدری).
- شکل 5: نمای داشته‌های باستانی غیر منقول ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 6: نمای پلان ستوپه شیوکی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 7: نمای پلان ستوپه شیوکی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 8: نمای پلان عمومی ساحه باستانی ستوپه شیوکی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 9: نمای بخش مربوطه در نقشه عمومی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 10: نمای دیوار عمومی معبد به رویت پلان (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 11: پلان راه ورودی ساحه باستانی شیوکی بعد از انجام تحقیقات و کاوش‌های باستان‌شناسی سال 1401 (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 12: نمای اتاق شماره 12 در پلان عمومی ساحه باستانی شیوکی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 13: نمای اتاق شماره 17 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 14: نمای رسامی لایه‌های ستراتیگرافی سانداژ شماره (7) در جناح شمالی عقب دیوارهای عمومی معبد (رسام: عزیز الدین وفا).
- شکل 15: نمای سانداژ متذکره به رویب پلان 5 در نقشه عمومی ساحه باستانی ستوپه شیوکی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 16: نمای پلان ساحه باستانی (002) که در جناح شرقی ستوپه شیوکی احراز موقعیت کرده است (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 17: نمای عمومی ساحه باستانی (003) به رویت پلان با مقیاس 1:100 سانتی متر (رسام: عزیز الدین وفا و فدا محمد ستانکزی).

شکل 18 و 19: نمای پلان ساحه باستانی 003 در جریان حفریات و ختم حفریات نقشه برداری و دیجیتل سازی گردیده است (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 20: نمای ترسیم شده شرقی ستوپه نذری شماره 1 (رسام: عزیز الدین وفا و محمد یونس فایق).

شکل 21: نمای ترسیم شده شرقی ستوپه نذری شماره 2 (رسام: محمد یونس فایق).

شکل 22: نمای ترسیم شده غربی ستوپه نذری شماره 3 (رسام: محمد یونس فایق).

شکل 23: نمای ترسیم شده شرقی ستوپه نذری شماره 4 (رسام: محمد یونس فایق).

شکل 24: نمای ترسیم شده شمالی ستوپه نذری شماره 7 (رسام: محمد یونس فایق).

شکل 25: نمای ترسیم شده غربی ستوپه نذری شماره 11 (رسام: محمد یونس فایق).

شکل 26: نمای ترسیم شده جنوبی ستوپه نذری شماره 12 (رسام: محمد یونس فایق).

شکل 27: نمای ترسیم شده غربی ستوپه نذری شماره 13 (رسام: محمد یونس فایق).

شکل 28: نما و موقعیت اتاق شماره 2 سوم و چهارم در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 29: نما و موقعیت اتاق شماره 1 در پلان عمومی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 30: نما و موقعیت اتاق شماره 5، 6 و 9 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 31: نما و موقعیت اتاق شماره 7 و 21 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 32: نما و موقعیت اتاق شماره 8 و 17 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 33: نما و موقعیت اتاق شماره نهم اتاق‌ها و تأسیسات در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 34: نما و موقعیت اتاق شماره دهم در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 35: نما و موقعیت اتاق شماره 11 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 36: نما و موقعیت اتاق شماره دوازدهم در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 37: نما و موقعیت اتاق شماره سیزدهم در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 38: نما و موقعیت اتاق شماره 14 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 39: نما و موقعیت اتاق‌های شماره 15، 16 و 23 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 40: نما و موقعیت اتاق شماره 17 و 18 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 41: نما و موقعیت اتاق شماره 18، 21 و 7 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 42: نما و موقعیت اتاق شماره 19 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 43: نما و موقعیت اتاق شماره 20 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 44: نما و موقعیت اتاق شماره 21 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 45: نما و موقعیت اتاق شماره 22 در پلان عمومی ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 46: نما و موقعیت اتاق شماره 23 در پلان عمومی ساحه.

شکل 47: نمای ترسیم شده غربی ستوپه داخل ویهارا (رسام: محمد یونس فایق).

شکل 48: نمای برجها و دیوارهای احاطوی ستوپه شیوکی در پلان عمومی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 49: نمای برجها و دیوارهای احاطوی معبد توپدره در پلان عمومی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 50: نمای پلان ساحه باستانی شیوکی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 51: نمای پلان ستوپه توپدره (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 52: تمام پاره‌های ظروف سفالی مکشوفه (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

شکل 53: نوعیت رنگ مواد استفاده شده در ساختار ظروف (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

شکل 54: ترکیبات مواد در ساختار اثر (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

شکل 55: مواد از نگاه خالص و ناخالص بودن (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

شکل 56: طرز ساخت ظروف سفالی (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

شکل 57: تکمیل شده با کدام نوع مواد (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

شکل 58: تزئینات ظروف (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

شکل 59: نوعیت مهر (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

شکل 60: پاره های ظروف سفالی از نگاه رنگ بیرونی (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

شکل 61: پاره های ظروف سفالی از نگاه شکل (طراح گراف: محمد جان زاهدی).

- شکل 62: پاره های که شکل باز دارد (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 63: پاره های که شکل بسته دارد (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 64: لبه از نگاه ساختار (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 65: تعداد کل لبه ها از نگاه شکل و ساختار (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 66: تعداد کل دسته ها از نگاه ساختار (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 67: تعداد کل لوله ها از نگاه ساختار (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 68: تعداد کل بدنه (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 69: تعداد سفال در ساحه (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 70: تعداد از پاره های کعب (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 71: کاربرد ظروف (طراح گراف: محمد جان زاهدی).
- شکل 72: علامت سواستیکا (برگرفته شده از گوگل).
- شکل 73: موقعیت ساحه باستانی سه توپان در نقشه عمومی در میان سایر ساحات باستانی جنوب شرق کابل در ولسوالی بگرامی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 74: موقعیت ساحه باستانی سه توپان و ستوپه شماره (2) کمری
- شکل 75: موقعیت ساحه باستانی ستوپه شماره (2) کمری در نقشه عمومی افغانستان (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 76: نمای ساحات باستانی قول آبچکان کمری به رویت تصویر ستلایت (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).
- شکل 77: موقعیت ساحات باستانی قول آبچکان کمری در نقشه عمومی افغانستان، واقع در دامنه کمری، ولسوالی بگرامی جنوب شرق ولایت کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 78: موقعیت ساحه باستانی ستوپه شماره (1) کمري در نقشه عمومي، واقع در منطقه قلعه مفتی کمري (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 79: نمای ساحه باستانی ستوپه شماره (1) کمري به رویت تصاویر ستلایت (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 80: نمای ساحات باستانی درهٔ برجک به رویت تصویر ماهواره‌ای (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 81: موقعیت ساحات باستانی درهٔ برجک کمري به رویت نقشه GIS (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 82: موقعیت ستوپه شیوکی (2) در نقشه عمومي (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 83: نمای ساحه باستانی ستوپه شیوکی 2 (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 84: نمای ساحهٔ باستانی یکه توت یخدره در نقشه عمومي در میان سایر ساحات باستانی جنوب شرق کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 85: موقعیت و نمای ساحات باستانی سنگ لچچان یا شیوکی 3 در منطقه یخدره در نقشه عمومي در میان سایر ساحات باستانی جنوب شرق کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 86: نمای بقایای ساختمان‌های باستانی بخش اول ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 87: نمای حوض باستانی و معبد بخش دوم و سوم ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 88: نمای ستوپه مرکزی شماره 3 یا شیوکی 3 بخش چهارم ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 89: نمای ساختمان سنگی و در پهلوی آن سایر ساختمان‌های باستانی بخش پنجم ساحه (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 90: موقعیت ساحه باستانی دره سنجدک یا سنجد دره در نقشه عمومی در میان سایر ساحات باستانی جنوب شرق کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 91: نمای ساحه باستانی دره سنجدک یخدره (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 92: نمای بقایای مشکوک باستانی در جناح غرب دره (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 93: موقعیت ستوپه دهن دره زندان یا شاخ برنتی در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 94: موقعیت سرخ برج دره زندان شاخ برنتی در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 95: موقعیت Monastery یا رهبانگاه در دره زندان مشهور به کافر کنج در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 96: موقعیت معبد دره زندان یا کافر کنج در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 97: نمای ساحه ستوپه کافر کنج دره زندان که متأسفانه تصاویر ماهواره یی این ساحه قابل دید نمی باشد، اما تصویر برداری بهتر از این ساحه صورت گرفت (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 98: موقعیت ساحات باستانی دره زندان یا کافر کنج که شامل پنج نقطه باستانی به شمول یک چشمه آب باستانی می شود در نقشه عمومی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 99: موقعیت ستوپه گلدره روی نقشه عمومی GIS در ولسوالی موسهی کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 100: نمای پلان عمومی ستوپه گلدره (کاپی از کتاب مسون و ساحات بودایی افغانستان)

شکل 101: موقعیت منار چکری در نقشه عمومی ساحات باستانی جنوب شرق کابل (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 102: نمای سایر نقاط باستانی در جناح شرق منار چکری به رویت تصاویر ماهواره‌ای (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 103: رسامی کعب ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 104: رسامی دسته ظرف سفالی (رسام: عزیز الدین وفا).

شکل 105: رسامی بدنه ظرف سفالی (رسام: عزیز الدین وفا).

شکل 106: رسامی گردن و کعب ظرف سفالی (رسام: عزیز الدین وفا).

شکل 107: رسامی کعب ظرف سفالی (رسام: عزیز الدین وفا، محمد سالم دادگستر و محمد عاصم صمیمی).

شکل 108: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 109: رسامی کعب ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 110: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 111: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 112: رسامی لبه و کعب ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 113: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 114: رسامی کعب و لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 115: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 116: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 117: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 118: رسامی کعب و لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 119: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 120: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 121: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 122: رسامی لبه ظرف سفالی (محمد سالم دادگستر).

شکل 123: رسامی لبه ظرف سفالی (محمد سالم دادگستر).

شکل 124: رسامی لبه ظرف سفالی (محمد سالم دادگستر).

شکل 125: رسامی لبه ظرف سفالی (محمد سالم دادگستر و محمد عاصم صمیمی).

شکل 126: رسامی لبه ظرف سفالی (محمد سالم دادگستر).

شکل 127: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 128: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 129: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 130: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 131: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 132: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 133: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 134: رسامی کعب سفال (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 135: رسامی سرپوش ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 136: رسامی لبه ظرف سفالی (رسام: محمد جان زاهدی).

شکل 137: پلان اول ساحة باستانی (001) شیوکی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 138: پلان دوم ساحة (001) شیوکی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 139: پلان ستوپه شیوکی در مرحله دوم ساختمانی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 140: پلان ساحة باستانی شیوکی در مرحله اول ساختمانی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 141: پلان ستوپه شیوکی در مرحله اول ساختمانی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 142: پلان رسامی ب ساحة (002) شیوکی قبل از دیجیتال سازی (رسام: فدا محمد ستانکزی، محمد نسیم نزهت و محمد جان زاهدی).

شکل 143: پلان ساحة (002) از مرحله شروع دیجیتال سازی (رسام: فدا محمد ستانکزی، محمد نسیم نزهت و محمد جان زاهدی).

شکل 144: پلان ساحة (002) بعد از دیجیتال سازی (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 145: پلان ساحة باستانی (002) بعد از ختم مرحله دیجیتال سازی در نقشه عمومی ساحة (نقشه بردار: عزیز الدین وفا).

شکل 146: پلان سانداژ شماره (5) ساحة (002) در نقشه عمومي شيوكي (نقشه بردار: عزيز الدين وفا).

شکل 147: پلان رسامي ساحة باستاني (003) قبل از ديژيتال سازي (رسام: عزيز الدين وفا و فدا محمد ستانکزي).

شکل 148: پلان افتاده ساحة (003) شيوكي ديژيتال شده قبل از برداشتن ديوارهاي معاصر (رسام: عزيز الدين وفا و فدا محمد ستانکزي).

شکل 149: پلان ساحة باستاني (003) بعد از برداشتن ديوارهاي معاصر و در ختم مرحله کاوش و ترميم (نقشه بردار: عزيز الدين وفا).

شکل 150: پلان ساحة باستاني (003) در نقشه عمومي شيوكي (نقشه بردار: عزيز الدين وفا).

شکل 151: پلان عمومي ساحة باستاني شوکي در مرحله نهايي (نقشه بردار: عزيز الدين وفا).

منابع و مأخذ:

1. آموزگار، ژاله. تاریخ اساطیری ایران. تهران: انتشارات سمت، 1380
2. ابراهیمی، محمداسحق، کابل در گذر گاه تاریخ، صفحه 65-67 سال 1346.
3. رویکردهای مرمتی در دانش مرمت بر اساس عامل انسانی مرمت. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره نهم، سال سوم، 1394.
4. افضل، طوسی و عفت السادات. گلیم حافظ نگاره بز کوهی از دوران باستان. شماره 21، 1391.
5. انجمن دایرت المعارف افغانستان، جلد ششم، حوت 1348 ص 116-117.
6. ایران، مطالعات باستان‌شناسی، شماره 2، دوره 4، شماره پیاپی 6، 1391.
7. باهر، عبد الغفور، اندیشه‌های مذهبی، دوره کوشانی تا ظهور اسلام، مطبعه دولتی، سال 1367.
8. بلخابی، سید حسن احمدی نژاد، سیمای کابل، سال 1380، صفحه اول.
9. بهنود، مهسا، افضل طوسی و دیگران. بررسی سیر تحول نقش بز کوهی در دوره ساسانیان. جلوه هنر، شماره 16، 1394.
10. تحقیقات ساحوی، پروژه ترمیم و حفریات باستان‌شناسی سال 1399-1401
11. توپدره ولایت پروان، نتایج تحقیقات باستان‌شناسی سال‌های 1396-1399
12. یعقوب شاه، محمد شاه، یوسف شاه، رحمت شاه، 1392، نتایج مقدماتی کاوش‌های باستان‌شناسی افغان تاجیک، کابل.
13. درویش، مهرداد. سواستیکا. ایران: 2021.
14. رضوی، حسین. سواستیکا به عنوان نمادی از قدرت تاریخ و تاریخ 12000 ساله آن. ایران: 2020.
15. سروی GIS، ریاست باستان‌شناسی افغانستان، سال 1401.

16. عارض، پوهاند غلام جیلانی، جغرافیای ولایات افغانستان، سال 1379، صفحات 1-3.
17. عزیزی، محقق نظر محمد، باستان‌شناسی در افغانستان، جلد اول، سال 1381، صفحه 34.
18. غیاث آبادی، رضا مرادی. هوم / هئومه: گیاه اسپند ایرانیان. تهران: پژوهش‌های ایرانی، 2008.
19. فرهادی، مرتضی. موزه‌های درباد. انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، 1377.
20. فیضی، سرمحقق کتاب خان. تیزس ماستری، سال 1400، صفحات 9-10.
21. کارنوی، آلبرت جوزوف. اساطیر ایرانی. ترجمه احمد طباطبایی، تهران: انتشارات علمی فرهنگی، 1383.
22. کوپر، جی سی. فرهنگ مصور نمادهای مذهبی. ترجمه ملیحه کرباسیان، تهران: انتشارات فرشاد، 1379.
23. کهزاد، احمد علی، افغانستان در پرتو تاریخ، دلو 1346.
24. مجله آریا نا زایرین چینی در افغانستان شماره 5-6 سال 1343.
25. مرادی، مهندس الحاج دوکتور صاحب‌نظر، کابل در منابع ادبی و تاریخی، سال 1382، صفحات 6، 7، 87، 85، 96، 95.
26. مزداپور، کتایون و لطیف پور صبا. گیاه هوم و نقش آن در آیین‌ها و اساطیر هندو ایرانی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، 1390.
27. میزایی، کرم و داورزن فهیمه. ساختار شکلی و فرم نقش مایه بز سفالینه‌های پیش از تاریخ. رشد آموزش هنر، دور دوازدهم، شماره، 1394.
28. نگهبان، عزت الله. حفاری های مارلیک. انتشارات سازمان میراث فرهنگی، 1378.

29. ویاکوف، و س، کووالف، تاریخ جهان باستان، مترجم دکتر علی الله همدانی، نشر تهران سال 1353.

30. هنداکو، نماد و نشانه شناسی گل نیلوفر در کهن الگوی های ایران. ایران: 1400.

31. Ball. 1982, P253-254.

32. www.golital.com

33. Masson, Charles, and the Buddhist sites of Afghanistan.